

Ewa Woźniak

**SŁOWNICTWO I FRAZEOLOGIA
PSAŁTERZA KRAKOWSKIEGO (1532)
NA TLE ÓWCZESNYCH PRZEKŁADÓW
BIBLIJNYCH**

acta universitatis łodziensis

FOLIA LINGUISTICA

41

Ewa Woźniak

**SŁOWNICTWO I FRAZEOLOGIA
PSAŁTERZA KRAKOWSKIEGO (1532)
NA TLE ÓWCZESNYCH PRZEKŁADÓW
BIBLIJNYCH**

N. Inw. 280382

WYDAWNICTWO UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO • ŁÓDŹ 2002

REDAKCJA NAUKOWO-DYDAKTYCZNA
„FOLIA LINGUISTICA”

Marek Cybulski, Danuta Zawilska

RECENZENCI

Maria Kamińska, Zenon Łeszczyński

REDAKTOR WYDAWNICTWA

Elżbieta Marciszewska-Kowalczyk

REDAKTOR TECHNICZNY

Jolanta Kasprzak

KOREKTOR

Danuta Bąk

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Barbara Grzejszczak

Bodr. P 23421 / 41. 2002

© Copyright by Ewa Woźniak, Łódź 2002

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
2002

Wydanie I. Nakład 115 + 40 egz.

Ark. druk. 10,375. Papier kl. III, 80 g, 70 × 100

Przyjęto do Wydawnictwa UŁ 15.11.2000 r.

Zam. 71/3297/2002. Cena zł 20,-

Drukarnia Uniwersytetu Łódzkiego

90-236 Łódź, ul. Pomorska 143

ISSN 0208-6077

Spis treści

I. Wstęp	5
1. Informacje o zabytku	5
2. <i>Psalterz krakowski</i> jako przedmiot dotychczasowych badań	7
3. Przedmiot rozprawy i metoda badań	12
II. Charakterystyka słownictwa na przykładzie wybranych kręgów tematycznych	16
1. Świat roślin i zwierząt	16
2. Pokora	30
3. Ofiary kultowe	40
4. Miejsca obecności Boga	46
5. Akt modlitwy	55
III. Operowanie synonimiką (na materiale rzeczowników)	63
IV. Frazeologia <i>Psalterza krakowskiego</i>	98
1. Część analityczna	98
2. Część słownikowa	105
V. Zakończenie	144
1. <i>Psalterz krakowski</i> wobec polskiej tradycji przekładów psalterzowych. Archaiczność i innowacyjność tłumaczenia	144
2. <i>Psalterz krakowski</i> a tzw. <i>Modlitwy Wacława</i>	148
3. Stosunek wobec wzorów czeskich	154
Wykaz skrótów	159
Wydawnictwa źródłowe	159
Wydawnictwa leksykograficzne	159
Bibliografia	160

I. Wstęp

1. Informacje o zabytku

Psalterz albo kościelne śpiewanie Krola Dawida nowo pilnie przełożony z łacińskiego ięzyka w polski według szczerzego tekstu. Praffowano lata Bożego M. D. XXXII. to trzeci z zachowanych polskich psalterzy, a pierwszy drukowany w 1532 r. w Krakowie w oficynie Hieronima Wietora. Miejsce wydania oraz nazwisko wydawcy posłużyły do stworzenia dwóch identyfikujących zabytek skrótowych jego nazw stosowanych w dotychczasowej literaturze przedmiotu: przez jednych nazywany jest „Psalterzem krakowskim”¹, przez innych „Psalterzem Wietora” lub „Wietorowym”².

Z pierwszego wydania w 1532 r. zachowały się do dzisiaj dwa egzemplarze: jeden znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (sygn.: BJ cim. 907, BJ vol. 25), drugi był własnością prof. Konrada Górskiego i wraz z całą jego biblioteką przekazany został Towarzystwu Naukowemu w Toruniu³. Drugie wydanie powtórzone bez zmian⁴ w 1535 r. przetrwało również w dwóch egzemplarzach; centralny katalog Zakładu Starych Druków rejestruje je w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (sygn.: PAU cim. 621) oraz w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (sygn.: XVI O 1021)⁵.

¹ Określeniem „krakowski” „dla krótkości” posługiwał się A. Brückner, *Psalterze polskie do poł. XVI wieku*, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 1902, 34, s. 274–318.

² Nazwę „Psalterz Wietora” stosuje S. Rospond, *Język renesansu a średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 61–181.

³ Pisze o tym I. Płukis w artykule *Biblioteka Konrada Górskiego w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, [w:] *Konrada Górskiego świat literatury, teatru i języka*, red. W. Sawrycki i J. Speina, Toruń 1996, s. 25.

⁴ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 274.

⁵ Informację o zachowanych egzemplarzach zabytku otrzymałam z centralnego katalogu Zakładu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Tekst Psalterza, na którym oparto badania w niniejszej pracy, jest fotokopią egzemplarza Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

Edycja z 1532 r. wyposażona jest w ułatwiający czytelnikowi korzystanie z *Psalterza Regeſter pſalmow alb[o] iako porzędu idą pſalmy według liczby*. *Regeſtr* zawiera spis ponumerowanych psalmów wraz z polskimi incipitami oraz numerami stron (zgodnie z zapowiedzią w rozbudowanym tytule: *iako porzędu idą pſalmy według liczby tu naydzieſz J podług liczby liſtu, na którym ieſt połoſzon*). Psalterz zawiera teksty 150 psalmów oraz 8 kantyków, a ponadto 2 teksty wczesnochrześcijańskie: *Te Deum* oraz tzw. Symbol św. Atanazego⁶. Sześć kantyków zostało umieszczonych między psalmami. Są to:

- *Pieſń Izaiaſza proroka w 12 capitulum*; między ps. 37 i 38 (dalej: KI₁);
- *Pieſń Izaiaſza proroka we 30 capitulum*; między ps. 51 i 52 (dalej KI₂);
- *Pieſń I w Krolewſkich Kſięgach 2*; tzw. kantyk Anny; między ps. 57 i 58 (dalej KA);
- *Pieſń w Ezodzie w 15 capit.*; tzw. kantyk Mojſzeſza; między ps. 79 a 80 (dalej KM);
- *Pieſń Abakuka 3*; tzw. Oracja Habakuka; między ps. 96 i 97 (dalej: OH);
- *Pieſń albo ſpiewanie*; między ps. 108 i 109 (dalej: P);

Po psalmie 150 i kończącej go doksologii położono informację: „Już tu ſzczęſnie dokonał ſie Pſalterz, w którym pſalmow ieſt półtoraſta”, po czym dołączono 2 pozostałe kantyki, tj. tzw. Kantyk trzech młodzińców oraz Kantyk Zachariasza, a następnie *Te Deum* oraz Symbol św. Atanazego⁷. Jak pisze A. Brückner, jest to „ściśle średniowieczny szyk”, który spotykamy także na przykład w czeskim *Psalterzu wittenberskim*⁸.

Z myślą o odbiorcy-czytelniku dołączono – obok wspomnianego już *Regeſtru pſalmów* ułatwiającego od strony technicznej korzystanie z tekstu psalterzowego – również tzw. argumenty, czyli krótkie komentarze wprowadzające w treść psalmu. Jedynie siedem pierwszych psalmów pozbawionych jest „argumentacji” i posiada w tytule tylko informację wskazującą na autora wypowiedzi: *Psalm Dawidow* albo *Psalm krola Dawida*. W przekładach polskich tradycja poprzedzania właściwego tekstu psalmu krótkim wprowa-

⁶ „Symbolum Athanasianum – pisze M. Gębarowicz – jest wytworem wczesnego średniowiecza zachodnioeuropejskiego, weszło zaś do liturgii ambrożyjskiej w VII lub w VIII w., następnie do liturgii rzymskiej jako część officium niedzielnego i w święto Świętej Trójcy oraz egzorcyzmów”; w psalterzach Symbol św. Atanazego pojawia się w epoce karolińskiej, najczęściej występuje w końcowej części po kantykach i hymnach, por. M. Gębarowicz, *Psalterz ſloriański i jego geneza*, Wrocław 1965, s. 170–171.

⁷ Dla porównania: w *Psalterzu ſloriańskim* Symbol św. Atanazego został wstawiony w tekst psalmu 118, a po 150 psalmach dołączono 5 kantyków: Izajasza, Ezechiela, Anny, Mojſzeſza oraz Habakuka.

⁸ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 275.

dzeniem w jego treść rozpoczyna się od *Psalterza puławskiego*⁹. „Argumenty” w tym zabytku podkreślają mesjanistyczny sens psalmów, bezwyjątkowo odnoszą ich treść do rzeczywistości nowotestamentowej – Chrystusa i jego Kościoła¹⁰. „Argumenty” *Psalterza krakowskiego* nie są podobne do „argumentów” puławskich: mają one prawie zawsze charakter starotestamentowy, odnoszą treść psalmu do osoby Dawida i różnych okoliczności jego życia, np.: *Ten psalm uczynił Dawid, kiedy uciekał od oblicza Saula krola w jaskinią* (arg. 56), *Ten psalm z drugimi pięćnastu naśladowcami uczynił Dawid i przykazał, aby wszyscy, którzy chcieliby wnidz do kościoła mowiliby je zawždy* (arg. 119). Zaledwie kilka razy „argument” podnosi treści mesjanistyczne, ma charakter figuratywny, np.: *Ten psalm słozył Dawid wysławiając jim wcielenie Syna Bożego* (arg. 44). A. Brückner, pisząc o *Psalterzu krakowskim*, wspomina, iż taką „argumentację wyłącznie historyczną o Dawidzie” spotkał w psalterzach niemieckich, m. in. w bliżej przez niego nie określonym „druku augsburskim”, pochodzącym prawdopodobnie z ok. 1489 r.¹¹

2. *Psalterz krakowski* jako przedmiot dotychczasowych badań

Na początku naszego wieku *Psalterzem krakowskim* zainteresował się A. Brückner. Badacz ten poświęcił interesującemu nas zabytkowi kilkadziesiąt stron w swoim opracowaniu polskiego piśmiennictwa psalterzowego istniejącego do poł. XVI w.¹² Brückner dowodził, że *Psalterz krakowski* – wbrew informacji tytułowej – jest jedynie jedną z redakcji pierwotnego XIII-wiecznego pratektu, który stanowił źródło także dla tłumaczy psalterzy floriańskiego i puławskiego. „Tytuł wydania – podsumowywał Brückner – kłamię bezzcelnie, nie „nowo pilnie przełożony”, lecz „nowo pilnie przepisany” brznieć by powinien”¹³. Pracę redaktora – bo nie tłumacza – tekstu tak opisywał Brückner: „Autor, czyli redaktor tekstu tego, który

⁹ Szerzej o „argumentach” w polskich przekładach psalterza piszę w artukule *Psalterzowe „argumenty” Wujka na tle porównawczym*, [w:] *Ludzie i idee. Pułtuskie Kolegium Jezuickie*, red. J. Z. Lichański, Warszawa-Pułtusk (bez roku wydania), s. 93–100.

¹⁰ Tradycja odnoszenia treści psalmów do rzeczywistości nowotestamentowej jest bardzo dawna. Pierwszym jej sygnałem jest znajdujący się, zarówno w Wulgacie, jak i w Septuagincie „tytuł” psalmu 65, który brzmi: „Pieśń psalmu Zmartwychwstania Pańskiego”, por. J. Frankowski, *Egzegeza współczesna. Uwagi do poszczególnych psalmów*, [w:] *Psalterz Dawidów: w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1594 roku*, Warszawa 1993, s. 279–280.

¹¹ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 276. Por. także idem, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. II, *Pismo św. i apokryfy*, Warszawa 1903, s. 19–20.

¹² A. Brückner, *Psalterze...*, s. 274–318.

¹³ *Ibidem*, s. 292.

dla krótkości krakowskim nazywamy, miał przed sobą tekst floriańsko-puławski; z Wulgatą w ręce przechodził go starannie, dopasowywał pilnie szyku słów, trzymał się, gdzie mógł, niewolniczo nawet, konstrukcji łacińskich [...]; zastępował przestarzałe słowa i formy nowszymi”¹⁴. Brückner przedstawił *Psalterz krakowski* na tle porównawczym. Zestawianie interesującego nas zabytku z tekstami psalterzy floriańskiego i puławskiego doprowadziło badacza do przytoczonego już wniosku dotyczącego stosowanej przez autora krakowskiego metody pracy przekładowo-redakcyjnej („miał przed sobą tekst floriańsko-puławski [...]; zastępował przestarzałe słowa i formy nowszymi”). *Psalterz krakowski* więc – zdaniem Brücknera – „odbiega i od puławskiego, i od floriańskiego”, pochodzi bowiem „z wzoru czy odmianki trzeciej łączącej w sobie cechy obu psalterzy”¹⁵. Brückner zauważył również daleko idące zbieżności zachodzące między „psalmami krakowskimi” i niektórymi fragmentami psalmów z pierwszej, „maryjnej” części tzw. *Modlitw Wacława*, zabytku rękopiśmiennego pochodzącego z lat 1470–1480. Konsekwencją stwierdzonych podobieństw był wniosek o XV-wiecznym pochodzeniu tekstu wydrukowanego u Wietora w 1532 r.¹⁶ Nie odnotował natomiast badacz „osobliwszego związku” między psalmami z *Psalterza krakowskiego* i z *Wigilii za umarłe ludzie*, rękopiśmiennego zabytku z początku XVI w.¹⁷ Ten brak „osobliwszych związków” dotyczy również fragmentów psalmów pokutnych pochodzących z Wietorowego druku z lat 1530–1532, psalmów z *Tarczy duchownej* (druk Unglera z roku 1533) oraz z rękopiśmiennego *Szczytu dusznego*¹⁸. Akcentuje Brückner rozbieżności zachodzące między *Psalterzem krakowskim* i *Żołtarzem* Wróbla. Nie stwierdził zatem badacz nigdzie między porównywanymi tekstami takich podobieństw, jakie istnieją między fragmentami psalmu 118 w *Psalterzu krakowskim* i *Modlitwach Wacława*, co potwierdziło jego zdaniem tezę o wydrukowaniu przez Wietora w 1532 r. rękopiśmiennego przekładu psalterza z XV w., którego fragmenty przetrwały także w *Modlitwach Wacława*.

Autora redakcji przekładu wydrukowanego w 1532 r. proponuje Brückner szukać „w uniwersytecie” lub „między bernardynami”. Zdaniem Brücknera celowo zachował on anonimowość, mając świadomość, iż jest tylko redaktorem, a nie tłumaczem w pełnym tego słowa znaczeniu¹⁹.

Dokonane przez Brücknera na progu naszego wieku konstatacje ukształtowały – obecny do dziś w literaturze przedmiotu – obraz *Psalterza krakowskiego* jako zabytku mało interesującego, nie wnoszącego nic nowego

¹⁴ *Ibidem*, s. 307.

¹⁵ *Ibidem*, s. 276.

¹⁶ *Ibidem*, s. 292–298.

¹⁷ *Ibidem*, s. 304–306.

¹⁸ *Ibidem*, s. 308–316.

¹⁹ *Ibidem*, s. 376.

do tradycji przekładów psalterzowych²⁰. Ustalenia Brücknera stały się też podstawą dla umieszczanych w najróżniejszych opracowaniach cyntetycznych i encyklopedycznych wzmianek o krakowskim zabytku²¹.

Jako jedyny do tej pory Brückner dokonał całościowego językowego oglądu *Psalterza krakowskiego*, formułując wnioski dotyczące jego czasowej lokalizacji, stosunku wobec źródłowego tekstu łacińskiego oraz innych przekładów – nie tylko całego psalterza, ale także pojedynczych psalmów obecnych w wybranych zabytkach rękopiśmiennych i drukowanych XV i początku XVI w. Nigdy później przekład krakowski nie stał się obiektem osobnych badań. Stosunkowo rzadko też *Psalterz* nasz czyniono przedmiotem ekscerpacji przy okazji innych badań językowo-stylistycznych. Materiał leksykalny, zwłaszcza w zakresie rzeczowników, wykorzystał S. Reczek, formułując *Uwagi o staropolskim języku literackim od średniowiecza do renesansu (na podstawie przekładów psalterza)*²². Badacz uznaje zabytek krakowski za tekst przejściowy, stojący na granicy średniowiecza i renesansu²³. Píše Reczek o „wzruszającym pietyzmie Wietorowego przekładu”, który zachowuje nieraz starszy wyraz obok nowszego. Statystyczne ujęcie materiału rzeczownikowego w czterech kolejnych przekładach psalterza (floriańskim, puławskim, Wietora, Wróbla) doprowadziło Reczka do wniosku o czasowej bliskości *Psalterza krakowskiego* i *Żoltarza* Wróbla²⁴, co odpowiada datom wydania obu zabytków: krakowski – 1532, *Żoltarz* – 1539.

Materiał leksykalny z krakowskiego zabytku wykorzystuje, ale nie systematycznie, S. Rospond, porównując język średniowiecza i renesansu w oparciu o literaturę psalterzowo-biblijną. Dowodząc ubóstwa leksykalnego i szablonowości języka przekładów średniowiecznych, badacz stawia *Psalterz krakowski* w jednym rzędzie z przekładami floriańskim i puławskim²⁵.

²⁰ „Jako typ pracy nie wnosi nic nowego” – tak kończy krótką wzmiankę o *Psalterzu krakowskim* M. Kossowska, *Biblia w języku polskim*, t. I, Poznań 1968, s. 86.

²¹ Por. G. Korbut, *Literatura polska. Od początków do wojny światowej*, t. I, Warszawa 1929, s. 80, 102, 180; *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław 1990, s. 668; *Encyklopedia katolicka*, t. II, s. 410, 411; *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław 1992, s. 280; *Podręczna encyklopedia biblijna*, red. E. Dąbrowski, t. II, *Polskie przekłady Pisma Świętego*, Poznań 1959, s. 307; J. Łoś, *Początki piśmiennictwa polskiego (przegląd zabytków językowych)*, Lwów–Warszawa–Kraków 1992, s. 154–155.

²² Por. „Kwartalnik Opolski” 1955, 1, s. 135–155. Reczek korzystał z tzw. egzemplarza akademickiego z 1535 r.

²³ *Ibidem*, s. 143.

²⁴ Reczek tak przeprowadza swoje rozumowanie: przekład puławski usunął w stosunku do floriańskiego 122 rzeczowniki, Wietor – też w stosunku do floriańskiego 291, Wróbel – aż 356, czyli od puławskiego więcej o 234; od Wietora jednak tylko o 55 więcej. „Ta bliskość liczbowa – konstatuje badacz – pokazuje bliskość czasową i tekstową”, *ibidem*, s. 150.

²⁵ S. Rospond, *Język renesansu...*, s. 61–181.

Materiał z *Psalterza krakowskiego* ekscerpowała B. Szydłowska-Ceglowa do badań staropolskiego nazewnictwa instrumentów muzycznych²⁶.

Do badań słowotwórczych wykorzystała pierwsze pięćdziesiąt psalmów naszego zabytku E. Ostrowska²⁷. Pod względem frekwencji pięciu wybranych formacji z przyrostkiem *-ość*²⁸ przekład krakowski okazał się bliski przekładom Wróbla i Leopoldy²⁹. Ostrowska podaje również szereg derywatów z formantem *-ość*, którymi tłumacz krakowski zastępował starsze formacje, najczęściej o innej sufiksacji, za jego przykładem zaś podążali późniejsi traslatorzy (dotyczy to takich wyrazów jak: *niewinność, obliczność, prawość, nieprawość, niewiadomość*)³⁰. Ostatnio materiał z *Psalterza krakowskiego* dla celów słowotwórstwa porównawczego wykorzystały D. Bienkowska i E. Umińska-Tytoń, autorki artykułu *Warianty sufiksalne w staropolskich i renesansowych przekładach psalterza*³¹. Dotychczasowe obserwacje Ostrowskiej, dotyczące wysokiej frekwencji derywatów z suf. *-ość* w przekładzie krakowskim, wzbogacone zostały uwagami na temat produktywności formacji z formantem *-anie, -enie* oraz *-nik*.

Na przykłady z *Psalterza krakowskiego* powołuje się W. Kuraszkiewicz, omawiając pochodzenie polskiego języka literackiego w oparciu o materiał dialektologii historycznej, ale przytaczany przez niego materiał pochodzi jedynie z fragmentów *Psalterza* zamieszczonych w *Wyborze tekstów staropolskich* Vrtela-Wierczyńskiego³².

„Ubocznie” na przykłady z tekstu krakowskiego powołuje się E. Ostrowska, omawiając powiązania między *Psalterzem* z *Biblii brzeskiej* i *Psalterzem* Kochanowskiego³³. Pomija natomiast przekład krakowski w badaniach stylu psalterzowego M. Kossowska³⁴, nie wykorzystuje go również jako źródła w swoich pracach porównawczych I. Kwilecka³⁵.

W świetle przeprowadzonych przeze mnie badań onomastycznych, pokazujących stopień adaptacji obcych nazw własnych do polskiego systemu

²⁶ B. Szydłowska-Ceglowa, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław 1977.

²⁷ E. Ostrowska, *Rzeczowniki z przyrostkiem -ość w XVI wieku*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 303–503.

²⁸ *Niewinność, obliczność, sprawiedliwość, niesprawiedliwość, złość.*

²⁹ *Ibidem*, s. 471.

³⁰ *Ibidem*, s. 472–480.

³¹ „Poradnik Językowy” 1994, 5–6, s. 41–48.

³² W. Kuraszkiewicz, *Pochodzenie polskiego języka literackiego w świetle wyników dialektologii historycznej*, Wrocław 1953.

³³ E. Ostrowska, *Walka o piękne słowo psalterzowe*, [w:] eadem, *Z dziejów języka polskiego i jego piękna*, Kraków 1978, s. 290–336.

³⁴ M. Kossowska, *Z dziejów polskiego stylu psalterzowego*, „Język Polski” 1962, 42, s. 135–148, 194–212.

³⁵ I. Kwilecka, *Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1979, 18, s. 209–231.

fleksyjnego, *Psalterz krakowski* jawi się jako jeszcze bardziej zachowawczy i wierny Wulgacie niż przekłady floriański i puławski. Zmiany w zakresie fleksji obcych nazw własnych w porównaniu z translacjami poprzedzającymi przekład krakowski polegają bowiem na ściślejszym ich dostosowaniu do postaci, w jakiej występowały w łacińskim źródle³⁶.

Językowy obraz *Psalterza* z 1532 r. w świetle dotychczasowej literatury przedmiotu jest – jak widać – niepełny i mało spójny, bo ukształtowany głównie w oparciu o wnioski formułowane na marginesie innych badań, w których zabytek ten nie był głównym obiektem badawczym, a stanowił jedynie element tła porównawczego lub był jednym z kilku tekstów poddawanych ekscerpcji materiałowej. Weryfikacji i uzupełnienia w oparciu o kompletny materiał językowy wymagają również poczynione u progu naszego wieku konstatacje Brücknera. Traktując *Psalterz krakowski* tylko jako redakcję starszego wzoru, a nie jako przekład *sensu stricte* oraz zestawiając tekst krakowski z jednej strony z psalterzami floriańskim i puławskim (akcentowanie podobieństw), a z drugiej – z *Żoltarzem* Wróbla (akcentowanie rozbieżności), Brückner nie uwzględnił opisanych później przez Kossowską³⁷ i Kwilecką³⁸ technik przekładowych stosowanych w staropolskich przekładach tekstów biblijnych. Scharakteryzowana przez Brücknera metoda pracy autora przekładu krakowskiego nie świadczy bynajmniej o celowym ograniczeniu się tylko do przeredagowania istniejącego już pratektu; jest ona wynikiem zastosowania się nieznanego nam pisarza do obowiązujących wówczas tłumaczy tekstów biblijnych zasad wierności myśli, adekwatności stylu i dosłowności, wynikających z przekonania, że – jak akcentował sam św. Hieronim – i porządek słów może tutaj „znaczyć”, jest „tajemnicą”³⁹. Przeciwwstawiany przez Brücknera trzem psalterzom – przekładom werbalnym: floriańskiemu, puławskiemu i krakowskiemu – *Żoltarz* Wróbla z 1539 r. reprezentuje po prostu inną technikę przekładową, jest mianowicie przykładem translacji swobodnej, zbliżonej do parafrazy⁴⁰. Brzmiały u Brücknera niczym zarzut stwierdzenie, iż tłumacz *Psalterza krakowskiego* wykorzystywał istniejące przekłady *Księgi psalmów*, zbliżając się raz ku wersji floriańskiej, to znów ku puławskiej, świadczy o świadomej pracy nad kształtowaniem stylu przekładu: celowym doborze słownictwa, uwzględnianiu zmian wynikających z rozwoju leksyki, czuwaniu nad zgodnością tłumaczenia z kanoniczną

³⁶ E. Woźniak, *Fleksja nazw własnych w Psalterzu krakowskim (na tle innych staropolskich przekładów Księgi psalmów)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 109–146.

³⁷ M. Kossowska, *Z dziejów...*, s. 135.

³⁸ I. Kwilecka, *O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich)*, „Język Polski” 1978, 58, s. 87–98.

³⁹ M. Kossowska, *Z dziejów...*, s. 135.

⁴⁰ I. Kwilecka, *O swobodnych...*, s. 96–97; M. Kossowska, *Biblia...*, s. 92–117.

wersją łacińską. Weryfikacji domagają się zatem wnioski Brücknera w świetle późniejszych badań metod i technik przekładowych stosowanych w translacjach tekstów biblijnych.

Psalterz krakowski wymagał systematycznych badań przeprowadzonych w oparciu o pełny, a nie wybiórczo dobrany i częściowy materiał językowy. Systematyczne zestawianie przekładu krakowskiego z tekstami floriańskim i puławskim pozwoliło ustalić zakres i charakter zachodzących tu zależności i wykazać specyfikę, odrębność i swoistość krakowskiego zabytku. Problemem w ogóle jeszcze nie podejmowanym jest stosunek przekładu krakowskiego do psalterzy czeskich, które – jak wykazano – były tekstami pomocniczymi, podręcznymi dla tłumaczy floriańskiego i puławskiego⁴¹.

3. Przedmiot rozprawy i metoda badań

Przedmiotem naszego opracowania jest słownictwo i frazeologia *Psalterza krakowskiego*. Badania przeprowadzono, dysponując pełnymi indeksami wyrazów: łacińsko-polskim i polsko-łacińskim wraz z lokalizacjami⁴². Materiał ujęto na tle porównawczym. Systematycznie zestawiano dane językowe wyekscerpowane z tekstu krakowskiego z materiałem pochodzącym z czterech innych staropolskich psalterzy – dwóch poprzedzających przekład krakowski i dwóch późniejszych. Były to:

- *Psalterz floriański*⁴³ (dalej: Fl);
- *Psalterz puławski*⁴⁴ (dalej: Puł);
- *Psalterz z Biblii Leopoldy*⁴⁵ (dalej: Leop);
- *Psalterz w przekładzie Jakuba Wujka*⁴⁶ (dalej: Wuj);

Przekłady psalterzy dla celów porównawczych wybrano w sposób celowy, stosując jako kryteria doboru typ translacji, podstawę źródłową przekładu oraz środowisko wyznaniowe. Uwzględnienie psalterzy floriańskiego i puław-

⁴¹ M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa psalterzowego w XV wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1992, 37, s. 17–31.

⁴² Konieczność dysponowania pełnymi słownikami tekstów psalterzy w badaniach językowych podkreślała M. Kamińska, *O różnicach leksykalnych między Psalterzem floriańskim a Psalterzem puławskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1995, 40, s. 153–167.

⁴³ *Psalterz floriański łacińsko-polsko-niemiecki*, wyd. R. Ganszyniec, W. Taszycki, S. Kubica, Lwów 1938.

⁴⁴ *Psalterz puławski*, wyd. S. Słoński, Warszawa 1916.

⁴⁵ Tzw. *Biblia Leopoldy*, wyd. 1561, egzemplarz ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Piłsudskiego w Łodzi (sygn. XVI/122).

⁴⁶ *Psalterz Dawidów w przekładzie ks. J. Wujka z 1594 r.*, transkrypcja, słowo wstępne i komentarz J. Frankowski, Warszawa 1993.

skiego jako dwóch pierwszych polskich zachowanych przekładów, a zarazem bezpośrednich „poprzedników” *Psalterza krakowskiego* na polu translacji psalterzowo-biblijnych, wydaje się oczywiste i nie wymaga komentarza. Wszystkie stanowiące „tło” porównawcze teksty są przekładami, a nie parafrazami psalterza. Stosując jako jedno z kryterium wyboru technikę translacji, starano się uniknąć oczywistego – jak się wydaje – metodycznego błędu niektórych dotychczasowych badaczy, którzy – jak na przykład S. Rospond – porównując przekłady wierne z poetyckimi parafrazami, formułowali wnioski o przepaści dzielącej język psalterzy średniowiecznych i renesansowych⁴⁷. Z tego też względu pominięto w badaniach porównawczych będący parafrazą psalterza *Żoltarz Wróbla*⁴⁸, mimo iż datą wydania (1539) jest on najbliższy *Psalterzowi krakowskiemu* (1532). Uwzględniono natomiast tłumaczenie *Księgi psalmów z Biblii Leopolda* (1561), o której sądzi się, iż jako typ przekładu bliska jest translacjom średniowiecznym, a powstała na drodze modernizacji językowej biblijnych tłumaczeń XV w.⁴⁹ Wybór *Psalterza* w przekładzie ks. Jakuba Wujka zyskał dodatkową motywację ze względu na znaczenie tej translacji w dziejach biblistyki i kultury polskiej. Wszystkie wybrane dla celów porównawczych psalterze są jednorodne pod względem wyznaniowym (są to przekłady katolickie); dla wszystkich też podstawowym tekstem źródłowym była łacińska Wulgata. Według wymienionych kryteriów dobrany materiał porównawczy może pokazać dokonującą się na przestrzeni dwóch wieków ewolucję przekładów psalterzowych reprezentujących zbliżony typ translacji, powstałych w wyznaniowym środowisku katolickim i będących tłumaczeniami z łacińskiej Wulgaty.

Spośród obfitej czeskiej literatury psalterzowo-biblijnej⁵⁰ wybrano dla celów porównawczych w tej pracy dwa psalterze: klementyński⁵¹ (dalej: K1) i podie-

⁴⁷ S. Rospond, *Język....*

⁴⁸ M. Kossowska ocenia *Żoltarz Wróbla* jako tekst oscylujący między przekładem a parafrazą, por. eadem, *Biblia...*, s. 113. „[...] przekład jest dość swobodny, zbliżony do parafrazy” – stwierdza ks. W. Smereka, *Biblistyka polska (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II, cz. 1, Lublin 1975, s. 232.

⁴⁹ „[...] w drugiej połowie XVI wieku wydrukowane: Nowy Testament (Szarfenbergerowski) z 1556 r. i tzw. *Biblia Leopolda* z roku 1561, są to właściwie dzieła powstałe jeszcze w wieku XV, teksty ich tylko zmodernizowano w wieku XVI”, por. G. Korbut, *Literatura polska...*, s. 102. Por. także A. Brückner, *Literatura religijna...*, t. II, s. 86.

⁵⁰ Jak wiadomo, średniowieczna czeska literatura psalterzowo-biblijna jest bez porównania obfitsza niż polska: zachowało się bowiem kilkadziesiąt psalterzy czeskich lub ich fragmentów pochodzących sprzed końca XIV wieku, por. V. Kyas, *Propozycja wydania staroczeskich wzorców staropolskich zabytków biblijnych*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1958, 3, s. 46–55; I. Kwiećka, *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1990, Folia Linguistica, 23, s. 73–82.

⁵¹ *Žaltář Klementinský*, wyd. A. Patera, Praha 1890.

bradzki⁵² (dalej: Pd). Wskazywane one były jako wzory dla polskich psalterzy przez V. Kyasa. *Psalterz klementyński* pochodzi z poł. XIV w.; po modernizacyjnych przeróbkach wprowadzono go także do *Biblii kunsztackiej* (ok. 1430). *Psalterz podiebradzki* z 1396 r. zawiera „nowe opracowanie” wersji wittenberskiej psalterza, która uważana jest „za najstarszy i najbardziej wolny przekład z pocz. XIV w.”⁵³ Wybór dla celów porównawczych tych dwóch psalterzy czeskich motywowany był w znacznym stopniu ich dostępnością. Warto jednak w tym miejscu dodać, iż mimo systematycznych badań prowadzonych przez polskich i czeskich znawców tekstów psalterzowo-biblijnych, nie udało się ustalić konkretnego wzoru czeskiego nawet dla zabytku wskazującego tak silne wpływy czeskie jak *Biblia królowej Zofii* (wskazano stosunkowo najbliższy wzór oraz podano warianty z innych czeskich przekładów, aby uzasadnić istniejące rozbieżności⁵⁴). Także ustalone przez V. Kyasa czeskie „wzory” dla polskich psalterzy mają charakter „wzorów idealnych”, utworzonych na drodze kompilacji różnych wersji przekładowych⁵⁵. Spodziewamy się zatem także dla *Psalterza krakowskiego* zależności nie od konkretnego wzoru czeskiego, ale od różnych wersji czeskich. Z konieczności dokonany wybór padł więc na psalterze klementyński i podiebradzki.

Celem naszym jest możliwie wszechstronny opis słownictwa i frazeologii *Psalterza krakowskiego*. Niewielka część wyników badań nad zabytkiem była już publikowana w „Rozprawach Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”⁵⁶. Artykuły wydane w „Rozprawach” stanowią integralną część opracowania języka *Psalterza krakowskiego*, jednak – jako już dostępne w druku – zostały w tej publikacji pominięte.

Jako tekst tłumaczony *Psalterz* domagał się najpierw określenia jego stosunku wobec źródła przekładu, tj. łacińskiej Wulgaty. Zagadnienia z tym związane przedstawiłam w artykule *Cechy charakterystyczne polskiego tłumaczenia Psalterza krakowskiego*⁵⁷. Ustalając stosunek translacji krakowskiej wobec źródła przekładu, posługiwałam się krytycznym wydaniem Wulgaty⁵⁸: *Biblia sacra. iuxta vulgatum versionem*, wyd. 2, Stuttgart 1975.

⁵² *Žaltář Podiebradský*, wyd. A. Patera, Praha 1899.

⁵³ V. Kyas, *Propozycje...*, s. 47–48.

⁵⁴ Por. *Wstęp do: Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*, wyd. S. Urbańczyk i V. Kyas, cz. 1. Warszawa 1965.

⁵⁵ I. Kwilecka, *Średniowieczna Biblia czeska...*, s. 77.

⁵⁶ E. Woźniak, *Cechy charakterystyczne polskiego tłumaczenia Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1996, 41, s. 77–96; eadem, *Charakterystyka ilościowa słownictwa Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1997, 42, s. 229–250.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Jak wiadomo, dokonany w IV w. przekład św. Hieronima został oficjalnie wydany dopiero pod koniec XVI w. jako tzw. Wulgata Sykstyńsko-Klementyńska. Do tego czasu, a więc jeszcze prawie przez cały wiek XVI posługiwano się różnymi kopiami i różnymi wydaniem Hieronimowego przekładu, które odbiegały w wielu miejscach od późniejszej wersji urzędowej, por. I. Kwilecka, *Wstęp historycznoliteracki*, [w:] *Brulion przekładu pierwszych*

Statystyczny ogłód leksyki zabytku zawiera artykuł *Charakterystyka ilościowa słownictwa Psalterza krakowskiego*⁵⁹. Jego częścią jest lista frekwencyjna wyrazów. Uzupełnieniem i rozwinięciem ujęcia liczbowego jest charakterystyka słownictwa wybranych kręgów tematycznych w II rozdziale niniejszej publikacji. Wyboru kręgów tematycznych dokonano, kierując się dwoma kryteriami: z jednej strony starano się uwzględnić słownictwo tematycznie najbardziej reprezentatywne dla badanego typu tekstu, z drugiej zaś – przedstawić leksykę rodzajowo zróżnicowaną, a więc zarówno nazwy realiów biblijnych, jak i nazwy abstraktów. Omówienie funkcjonowania synonimiki w *Psalterzu* zawiera rozdział trzeci. Część dotycząca frazeologii składa się z partii opisowej oraz słownikowej (rozdział czwarty).

Przeprowadzona na podstawie pełnego materiału językowego analiza słownictwa i frazeologii *Psalterza krakowskiego*, dokonana na tle porównawczym, pozwoli zweryfikować pochodzące z początku naszego wieku ustalenia A. Brücknera, posłuży do sformułowania wniosków dotyczących czasowej lokalizacji zabytku, stopnia jego archaiczności i nowatorstwa, zarówno w odniesieniu do użytych w tekście środków leksykalnych i frazeologicznych, jak i zastosowanej metody przekładu; celem badań jest także ustalenie ewentualnych zakresów wpływów psalterzy czeskich na zabytek krakowski.

Opracowanie słownictwa i frazeologii *Psalterza krakowskiego* włącza się w nurt szeroko zakrojonych badań tekstów psalterzowo-biblijnych prowadzonych w Katedrze Historii Języka Polskiego i Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Łódzkiego⁶⁰.

trzech ksiąg Biblii pióra Tomasza ze Zbrudzewa, czyli tzw. *Mamotrept gnieźnieński*. Z rękopisu opracowała i wydała I. Kwilecka, Wrocław 1971, s. 24. Trudno ustalić, na której wersji Wulgaty opierał się tłumacz *Psalterza krakowskiego*, tym bardziej, że niepowodzeniem zakończyły się próby ustalenia źródła łacińskiego np. dla Biblii królowej Zofii, por. M. Kossowska, *Biblia...*, s. 76. Wynika stąd konieczność opierania się w badaniach na krytycznym wydaniu Wulgaty.

⁵⁹ E. Woźniak, *Charakterystyka...*

⁶⁰ Por. np.: M. Kamińska, *Psalterz floriański. Monografia językowa*, cz. 1: *Ortografia. Fonetyka. Fleksja imion*, Łódź 1981; cz. 2: *Fleksja liczebników, zaimków, czasowników*, Łódź 1991; M. Cybulski, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1998; cz. 2: *Składnia zdania pojedynczego*, Łódź 1993; D. Bieńkowska, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech ewangelii)*, Łódź 1992.

II. Charakterystyka słownictwa na przykładzie wybranych kręgów tematycznych

Charakterystyka ilościowa słownictwa *Psalterza krakowskiego*¹ ukazuje nasz zabytek jako leksykalnie uboższy od pierwszego polskiego przekładu *Księgi psalmów* w *Psalterzu floriańskim*. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać należy w postępującym porządkowaniu i stabilizowaniu się systemu leksykalnego, a także – prawdopodobnie – w odmiennym potraktowaniu przez tłumacza krakowskiego „podręcznego” dla poprzedników tekstu (lub tekstów) czeskiego przekładu psalterza². Weryfikacja tych hipotezycznych wniosków możliwa jest w oparciu o badania słownictwa kręgami tematycznymi. Wybór kręgów umotywowany został z jednej strony tematyką tekstu, z drugiej zaś – chęcią pokazania możliwie różnego rodzaju słownictwa. I tak analiza nazw roślin i zwierząt ma za zadanie przedstawić sposób oddawania w *Psalterzu krakowskim* realiów biblijnych; badanie językowych wykładników pokory pokaże rozwój słownictwa abstrakcyjnego. Dobór trzech pozostałych kręgów związany jest ściśle z charakterem i tematyką badanego zabytku jako tekstu kultowego. Analiza słownictwa w tych kręgach umożliwi obserwację ewolucji i specjalizacji niektórych terminów religijnych, jak np. *ofiara*, *obiata*, *kościół* czy *cerkiew*. Badanie słownictwa metodą kręgów tematycznych narzuciło niekiedy konieczność uwzględniania również materiału frazeologicznego.

1. Świat roślin i zwierząt

Badanie biblijnego nazewnictwa botanicznego i zoologicznego okazuje się z językowego punktu widzenia niezwykle pożyteczne. Prześledzenie

¹ E. Woźniak, *Charakterystyka ilościowa słownictwa Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1997, 42, s. 229–250.

² M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa psalterzowego w XV wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1992, 37, s. 17–31.

sposobu tłumaczenia nazw zwierząt w XVI-wiecznych przekładach Biblii umożliwiło I. Kwileckiej sformułowanie pewnych sugestii dotyczących warsztatów pisarskich poszczególnych tłumaczy, źródeł, z których korzystali, przyjętych przez nich metod translacji³. Podobną metodą dla scharakteryzowania warsztatu translatorskiego J. J. Wujka posłużył się E. Gieparda, analizując występujące w Wujkowym *Nowym Testamencie* nazwy roślin⁴. Ostatnio I. Kwilecka uczyniła przedmiotem swoich rozważań te realia ze świata zwierzęcego, „które dostały się do języka literackiego poprzez Biblię lub zostały przez nią rozpowszechnione, nie będąc właściwymi odpowiednikami występujących w oryginalnym tekście Biblii desygnatów”⁵. Autorka prześledziła historię polskich odpowiedników łacińskich nazw *unicornis* i *rhinoceros*, *scorpio* oraz *locusta*. Uwzględnienie przez badaczkę szerokiego tła porównawczego dało podstawę do ukazania związków staropolskich tłumaczy z biblistyką zachodnioeuropejską⁶.

W odniesieniu do *Psalterza krakowskiego* analiza nazewnictwa botanicznego i zoologicznego pomóc ma w określeniu relacji krakowskiego zabytku wobec chronologicznie wcześniejszych psalterzy floriańskiego i puławskiego, dostarczyć materiału umożliwiającego czasowe zlokalizowanie wydanego w 1532 r. (a nie wiadomo, kiedy przetłumaczonego) tekstu, a także ustalić jego stosunek wobec psalterzy czeskich⁷.

Zebrany materiał obejmuje nazwy zwierząt i roślin, które zostały użyte w tekście biblijnym w znaczeniu realnym i przenośnym. Do stanowiącego podstawę rozdziału materiału włączam również formy przymiotnikowe utworzone od nazw zwierząt i roślin, którym w łacinie odpowiada przydawka genetywna, np. *catullus leonis* – *szczenie lwowe*, *pulles corvorum* – *dzieci krukowe*. Dla jasności obrazu wszystkie omawiane przykłady podaję w formie rzeczownikowej, nawet jeśli w tekście *Psalterza* dana nazwa występuje tylko jako przymiotnik. W zgromadzonym i poddanym analizie materiale na wyjątkowych prawach pojawia się łacińska forma przymiotnikowa *eburneus* ‘z kości słoniowej’.

³ I. Kwilecka, *Ze studiów nad staropolskimi przekładami Biblii. Problem tłumaczenia realiów biblijnych. 1. Świat zwierzęcy w Starym Testamencie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1971, 10, s. 59–89.

⁴ E. Gieparda, *Jan Jakub Wujek Nowego Testamentu wierny i szczyry tłumacz*, [w:] *Jan Jakub Wujek, tłumacz Biblii na język polski*, Łódź 1994, s. 123–135.

⁵ I. Kwilecka, *Niektóre osobliwości leksykalne pochodzenia biblijnego i ich funkcjonowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Prace Slawistyczne” 1992, 99, s. 85.

⁶ *Ibidem*, s. 85–107.

⁷ Konieczność porównywania polskich tekstów biblijnych z czeskimi w zakresie tłumaczenia nazw realiów kilkakrotnie sygnalizowała I. Kwilecka, *Ze studiów...*, s. 88 oraz *eadem*, *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1990, Folia Linguistica 23, s. 80.

Zebrany materiał nasunął najpierw kilka uwag natury ogólnej.

W *Wulgacie* w *Księdze psalmów* mamy 50 haseł słownikowych z zakresu nazewnictwa zoologicznego. Odpowiadają im w tekście polskim 53 hasła, a więc o trzy więcej niż w źródle łacińskim. Nie jest jednak tak, że jednemu hasłu słownika łacińskiego odpowiada jedno hasło słownika *Psalterza krakowskiego*. Zauważyć można – z jednej strony – bogactwo nazw oznaczających różnego typu zwierzęta domowe, z drugiej zaś – ubóstwo nazw ogólnych, nie będących określeniami rodzajów czy gatunków zoologicznych, takich jak *ptak* czy *zwierzę*.

Najwięcej, bo aż 11 różnych odpowiedników, znaleźli tłumacze staropolscy dla oddania łacińskiego *iumentum*⁸: *hydłę*, *bydło*, *ciele*, *dobytek*, *klusie*, *kobyła*, *skocię*, *skot*, *wardęga*, *zwierz*, *zwierzę*. W *Psalterzu krakowskim* hasłu *iumentum* odpowiada 5 różnych haseł: *bydlę*, *bydło*, *dobytek*, *klusie*, *zwierzę*. Zabytek z 1532 r. nie wyróżnia się tu bynajmniej bogactwem określeń na tle psalterzy floriańskiego i puławskiego, które też dla łacińskiego *iumentum* mają po kilka odpowiedników (Fl *dobytek*, *kobyła*, *skot*, *wardęga*, *zwierzę*; Puł *ciele*, *dobytek*, *skocię*, *skot*, *wardęga*, *zwierzę*). Autor *Psalterza krakowskiego* od swoich poprzedników przejął tylko dwa tłumaczenia łacińskiego *iumentum*: *dobytek* i *zwierzę*, natomiast znalazł aż trzy nowe odpowiedniki dla tego łacińskiego hasła: *bydlę*, *bydło*⁹, *klusie*. Charakterystyczne, że tego bogactwa synonimów odpowiadających łacińskiemu *iumentum* nie kontynuują już psalterze renesansowe: w *Biblii* Leopoldy oraz w *Psalterzu* Wujka odnotowujemy tylko dwa warianty leksykalne – *bydlę* i *bydło*.

Więcej niż jeden polski odpowiednik mają również w psalterzach floriańskim, puławskim i krakowskim łac. *pecus* (Fl Puł *skocię*, *skot*, *zwierz*; Kr *bydlę*, *dobytek*, *zwierzę*) i *vitulus* (Fl Puł Kr *ciele*, *cielec*).

Analiza psalterzowych nazw zoologicznych pokazuje ubóstwo polszczyzny w zakresie ogólnych nazw stworzeń latających: łacińskie hasła *avis*, *volatilia*, *volucres* mają zawsze ten sam polski odpowiednik – *ptak*, gdy tymczasem, chociażby w psalterzach czeskich, możemy odnotować: *ptak*, *ptactwo*, *letadla*. Podobnie dla oddania łac. *animal*, *bestia*, *ferus* (*fera*) używa się wymiennie tylko dwóch polskich odpowiedników – *zwierzę* lub *zwierz* (w psalterzach czeskich ponadto *żywieł*).

Powtórzmy zatem, że analiza psalterzowego słownictwa zoologicznego wykazuje bogactwo synonimiki w zakresie nazw zwierząt domowych, gospodarskich. Uboższa jest natomiast polszczyzna psalterzowa – w porównaniu z łaciną – w nazwy ogólne *ptak* czy *zwierzę*.

⁸ *Słownik łaciny średniowiecznej*, red. M. Plezia (V 1117), określa *iumentum* jako 'bydlę juczne, pociągowe, zwłaszcza młode'.

⁹ W Fl i Puł *bydlę* i *bydło* występuje tylko w znaczeniu 'possessio'.

Procentowo większość nazw zwierząt i roślin tłumaczona jest w *Psalterzu krakowskim* tak samo, jak w psalterzach floriańskim i puławskim, a więc *leo* – lew, *equus* – koń, *cervus* – jelen, *oves* – owca, *passer* – wrobel, *pisces* – ryby, *rana* – żaba, *cedrus* – cedr, *frumentum* – żyto, *herba* – ziele, *palma* – palma, *morus* – mora¹⁰ itp. Tłumacz *Psalterza krakowskiego*, korzystając niewątpliwie z tekstów floriańskiego i puławskiego, traktował je jednak w sposób krytyczny. Mając do wyboru wersje proponowane przez przekłady floriański i puławski, wybierał jedną z nich lub też dawał nowy, „własny” odpowiednik łacińskiego hasła. Interesujące wydało się nam prześledzenie motywów zmian dokonywanych przez nieznanego nam tłumacza. Nazwy występujące w późniejszych tłumaczeniach mogły zostać uznane za przestarzałe, archaiczne z punktu widzenia autora przekładu krakowskiego. Przyczyną wprowadzenia nowego tłumaczenia łacińskiej nazwy mogło być również znalezienie lepszego, bardziej adekwatnego jej polskiego odpowiednika. Nie można wykluczyć, że autor przekładu sugerował się czeskimi tłumaczeniami odpowiednich miejsc psalterza.

Zwraca uwagę przede wszystkim fakt, że nazwy zwierząt egzotycznych są tłumaczone w zabytku krakowskim identycznie jak we wcześniejszych psalterzach, a więc łac. *basiliscus* to bazyliżek (90,13), *locusta*¹¹ – kobyłka (77,51; 104,33; 108,22), *unicornus*¹² – jednorożec (21,22; 28,6; 77,75; 91,10), *cynomia* – psia mucha (77,50; 104,30; we Fl także *mucha* 104,30, a w Puł *mucha wielika* – 104,30), *draco* – smok¹³ (73,14; 73,15; 90,13; 103,28; 148,7).

Przekładanie nazw realiów obcych w naszej szerokości geograficznej sprawiało tłumaczom duże trudności. Widać, że autor przekładu krakowskiego nie szukał nowych odpowiedników dla łacińskich nazw typu *locusta* czy *unicornus*, ale przejął po prostu ich tradycyjne tłumaczenia.

Układ materiału w rozdziale jest następujący:

W pierwszej części omawiam nazwy zwierząt, które występują w psalterzach floriańskim i puławskim, a nie zostały wprowadzone przez tłumacza krakowskiego. W drugiej części analizuję nazwy, których nie ma w dwóch wcześniejszych psalterzach, a pojawiają się w *Psalterzu krakowskim*.

Materiał obejmujący nazwy roślin jest zdecydowanie mniej obszerny – tych nazw jest w słownictwie psalterzowym niewiele, a poza tym w odniesieniu do polskich przekładów psalterza nie wykazują one tak dużego zróżnicowania jak nazwy zwierząt. Tylko jedna nazwa botaniczna takie zróżnicowanie wykazuje i tę omawiam w trzeciej części rozdziału.

¹⁰ I. Kwilecka, *Ze studiów...*

¹¹ O problemach związanych z tłumaczeniem tej nazwy pisze I. Kwilecka, por. *ibidem*, s. 82–83 oraz *eadem*, *Niektóre osobliwości leksykalne...*, s. 101–106.

¹² *Ibidem*, s. 87–92.

¹³ Etymologię tej nazwy wyjaśnia E. Słuszkiewicz, *Smok*, „Język Polski” 1958, 38, s. 211–214.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>iumentum</i>	<i>wardęga</i>	<i>wardęga</i>	<i>dobytek</i>	<i>skot</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	77,53
<i>iumentum</i>	<i>skot</i>	<i>wardęga</i>	<i>dobytek</i>	<i>skot</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydło</i>	103,15
<i>iumentum</i>	<i>wardęga</i>	<i>wardęga</i>	<i>skot</i>	<i>dobytek</i>	<i>dobytek</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	106,38

77,53: *et tradidit grandini iumenta eorum.*

106,38: *et iumenta eorum non minoravit.*

103,15: *producens faenum iumentis.*

Jak to wynika z zestawienia, dwukrotnie w *Psalterzu floriańskim*, a trzykrotnie w *Psalterzu puławskim* został użyty wyraz *wardęga* na oznaczenie łac. *iumentum*. Sstp X 42 podaje łącznie 7 kontekstów, w których pojawia się to hasło, przy czym 5 z nich to wspomniane tu użycia w psalterzach floriańskim i puławskim. Dwa pozostałe pochodzą z *Biblii królowej Zofii*. „Nie ma więc żadnej pewności – pisze badający dzieje *wardęgi* K. Nitsch¹⁴ – czy nasz wyraz był kiedy w powszechnym użyciu”, skoro jest poświadczony w XIV i XV w. tylko w tekstach biblijnych. Zapożyczona z niemieckiego *wardęga* (SEB 602) nie przyjęła się na gruncie polskim, podobnie jak *wardężeń* ‘drobna klasa czynszownicza’ inne pokrewne, które tylko w XV w. utrzymały się na Mazowszu¹⁵. Tłumacz *Psalterza krakowskiego* musiał więc tę nazwę zastąpić inną, zrozumiałą dla współczesnego mu czytelnika.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>taurus</i>	<i>juniec</i>	<i>juniec</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	21,12
<i>taurus</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>wół</i>	<i>wół</i>	49,14
<i>taurus</i>	<i>juniec</i>	<i>juniec</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	<i>byk</i>	67,33

21,12: *tauri pingues obsederunt me.*

49,14: *numquid manducabo carnes taurorum.*

67,33: *congregatio taurorum in vaciis populorum.*

¹⁴ K. Nitsch, *Wardęga*, [w:] *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków 1948, s. 168–171.

¹⁵ *Ibidem*, s. 171.

Łacińskiemu *taurus* w psalterzach floriańskim i puławskim odpowiadają dwa polskie hasła: *juniec* oraz *byk*. Zaznaczyć trzeba, że nie są to wyrazy jednoznaczne, bo *juniec* znaczy tyle co 'młody byk, młody wół'¹⁶, młody byczek, który skończył rok'¹⁷. Nazwa *juniec* nie występuje w *Psalterzu krakowskim*, który ma w miejscu łac. *taurus* zawsze *byk*. Żywot *juńca* nie był wprawdzie tak krótki jak *wardęgi* (SEB stwierdza jego występowanie w przedziale od XIV do XVIII wieku), ale na podstawie materiału słownikowego wywnioskować można o raczej rzadkim – poza wiekiem XV – jego występowaniu. W Sstp III 203 *juniec* notowany jest dziewięciokrotnie, zaś w SłXVI IX 532 zaledwie trzykrotnie. Jeśli porównamy to z ilością zachowanego i wyekscerpowanego do obu słowników materiału, to stwierdzimy, że w XVI w. *juniec* pojawiał się zupełnie sporadycznie. Mógł więc zostać przez tłumacza krakowskiego zaniechany jako wyraz rzadki, a może i już niezrozumiały. *Psalterz krakowski* wykazuje tutaj zbieżność z psalterzami czeskimi, które w analogicznych kontekstach również tłumaczą łac. *taurus* jako *byk*.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>bos</i>	<i>skot</i>	<i>skot</i>	<i>wol</i>	<i>wol</i>	<i>wół</i>	<i>wół</i>	<i>wół</i>	8,7
<i>iumentum</i>	<i>kobyła</i>	<i>skocię</i>	<i>jalowata</i>	<i>skuot</i>	<i>klusię</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	72,22
<i>iumentum</i>	<i>skot</i>	<i>skot</i>	<i>jalowata</i>	<i>skot</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	77,53
<i>iumentum</i>	<i>skot</i>	<i>wardęga</i>	<i>dobytek</i>	<i>skot</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydło</i>	103,15

8,7: *omnia subiecisti sub pedibus eius oves et boves universas.*

72,22: *ut iumentum facus sum apud te.*

77,53: *et tradidit grandini iumenta eorum.*

103,15: *producens faenum iumentis.*

Nie ma w *Psalterzu krakowskim* nazwy *skot*, podczas gdy psalterze floriański i puławski tłumaczą przez *skot* łac. *bos* oraz *iumentum*. Sstp VIII 248–249 odnotowuje hasło *skot* w znaczeniu 'bydło rogate, zwierzęta, pecudes, animalia' aż 59 razy, co – biorąc pod uwagę stosunkowo niewielką liczbę tekstów, które mogły zostać poddane ekscerpacji – jest liczbą znaczącą. Ze względu na brak końcowych tomów *Słownika polszczyzny XVI w.* nie mogłam określić frekwencji wyrazu *skot* w polszczyźnie XVI-wiecznej. Pod

¹⁶ Sstp III 203.

¹⁷ SłXVI IX 532.

hasłem *bydło* SiXVI III 81–84 podaje *skot* jako jeden z synonimów wyrazu hasłowego. *Skot* nie pojawia się w renesansowych przekładach psalterza: nie ma go w *Biblii* Leopoldy i w *Psalterzu* Wujka, a także u XVI-wiecznego leksykografa Mączyńskiego, który tłumaczy łac. *bos* przez *wół*, a *iumentum* – opisowo – „dobre bydłątko robotne jako koń albo osieł”.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>coturnix</i>	<i>ciecierza</i>	<i>ciecierza</i>	<i>konturnyks</i>	<i>jerzabek</i>	<i>jarzqb</i>	<i>przepiórka</i>	<i>przepiórka</i>	104,39

104,39: *petierunt et venit coturnix*.

Inaczej niż tłumacze psalterzy floriańskiego i puławskiego oddaje tłumacz krakowski łac. *coturnix*. W Sstp I 289 wyraz *ciecierza* (*cieciorza*) w znaczeniu *coturnix* odnotowany jest – poza Fl i Puł – jeszcze w *Biblii królowej Zofii*. Poza znaczeniem *coturnix* wyraz ten występował w staropolszczyźnie także w znaczeniu ‘samica cietrzewia’ (Sstp I 289). I tylko w tym znaczeniu w dwóch przykładach notowany jest przez SiXVI III 443–444. Z materiału słownikowego wynika zatem, że wyraz *ciecierza* (*cieciorza*) w znaczeniu ‘coturnix’ miał w polszczyźnie krótki żywot, w tym znaczeniu poświadczony został jedynie w trzech średniowiecznych tekstach biblijnych (Fl Puł BZ). Nie powtarza za Fl i Puł owego *ciecierza* tłumacz krakowski. Daje on nowe tłumaczenie *jarzqb*. Jako odpowiednik łac. *coturnix* pojawia się w polszczyźnie także *przepiórka*. *Przepiórkę* mamy w *Biblii* Leopoldy i w *Psalterzu* Wujka, a także w XV- i XVI-wiecznych źródłach leksykograficznych: u Stanki¹⁸ i Mączyńskiego. Ale i wprowadzone przez tłumacza krakowskiego nazwa *jarzqb* pojawia się na przykład w słowniku polsko-łacińskim Bartłomieja z Bydgoszczy¹⁹. Sstp III 469 podaje z końca XV w. głosę *Coturnix kvropatwa vel jarzqb*.

Wydają się więc nazwy *przepiórka* i *jarzqb* (albo *jarzqbek*)²⁰ równorzędne jako tłumaczenia łac. *coturnix*²¹.

¹⁸ *Antibolomenon* Jana Stanki (1472) to najobszerniejsze średniowieczne źródło zawierające 533 polskie nazwy botaniczne, por. K. Handke, *Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. IV, Warszawa 1993, s. 12. Por. także J. Strutyński, *Polskie nazwy ptaków krajowych*, Wrocław 1972, s. 58.

¹⁹ Por. SiXVI IX 265; J. Strutyński, *Polskie nazwy*, s. 58.

²⁰ Por. M. Bielski, *Kronika*, 1564 r.: „A tak wyszedł wiatr od pana i przygnał wielkość ptaków (zowią je Coturnices, drudzy Iarżabki)”, s. 40. *Jarzqbek* również w *Psalterzu podiebradzkim*.

²¹ Według *Słownika łaciny średniowiecznej* II 1386 *coturnix* to naturalna nazwa takich ptaków jak: przepiórka, jarzqbek, kuropatwa, cietrzew, odmiana drozda.

Źródła XIV- i XV-wieczne					Źródła XVI-wieczne			
polskie		czeskie						
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>corvus</i>	<i>gawron</i>	<i>gawron</i>	<i>wrana</i>	<i>hawran</i>	<i>kruk</i>	<i>kruk</i>	<i>kruk</i> ²²	146,10

146,10: *et dat iumentis escam ipsorum et pullis corvorum in vocantibus eum.*

Łac. *corvus* psalterze floriański i puławski tłumaczą przez *gawron*. *Psalterz krakowski* ma w tym miejscu *kruk*. W ornitologii oba ptaki, tj. *gawrona* i *kruka*, zalicza się do rodzaju *corvus*. Reprezentują one natomiast inne gatunki: *gawron* to według późniejszej nomenklatury Linneusza *corvus frugilegus*, zaś *kruk* to *corvus corax*²³. Nazwa rodzajowa *corvus* nie ma polskiego odpowiednika, polskie są natomiast nazwy gatunków – *gawron*, *kruk*, *wrona*²⁴. Można na tej podstawie uznać, że każde z tłumaczeń łac. *corvus*, tj. *gawron*, *kruk*, *wrona*, są równorzędne. W staropolszczyźnie, a współcześnie także w gwarach, często dochodzi do pomieszania tych nazw, i tak *gawronem* nazywa się *kruka* lub *wronę*, *krukiem* lub *wroną* *gawrona*²⁵.

Według M. Cybulskiego *gawron* w Fl BC należy do wyrazów, których użycie zostało spowodowane wzorowaniem się na czeskich tłumaczeniach, spośród których *hawran* mają *Psalterz podiebradzki* oraz *Biblie boskowicka* i *litomierzyczko-trzebońska*²⁶. Sstp II 387 notuje 6 razy hasło *gawron*, *gawronowy*, zaś *kruk* zaledwie 2 razy (Sstp III 407). W SiXVI VII 224 *kruk* (110) ma nad *gawronem* (14) wręcz miażdżącą przewagę. *Kruk* jest odpowiednikiem łac. *corvus* u Murmeliusza²⁷ i Mączyńskiego. Oddanie łac. *corvorum* przymiotnikiem *krukowy* łączy więc *Psalterz krakowski* z tłumaczeniami XVI-wiecznymi.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>vermis</i>	<i>czyrw</i>	<i>czyrw</i>	<i>czyrw</i>	<i>czyrw</i>	<i>chrobak</i>	<i>robaczek</i>	<i>robak</i>	21,6

21,6: *ego autem sum vermis et non homo.*

²² BL i PW mają tutaj jednowyrazową nazwę młodych ptaków – *kruczęta*, podczas gdy pozostałe psalterze polskie i czeskie, literalnie tłumaczące łac. *pulles corvorum*, wprowadzają określenia dwuwyzrazowe: *dzieci krukowe* czy *dzieci gawronowe*.

²³ Por. SES I 263, II 171.

²⁴ J. Strutyński, *Polskie nazwy...*, s. 137.

²⁵ *Ibidem*, s. 107–108. O dialektnym mieszanu rzadkiego dziś *kruka* z pospolitem o połowę mniejszym *gawronem* por. J. Zaręba, *O potrzebie studiów pomocniczych dla dialektologii*, „Język Polski” 1955, 35, s. 57.

²⁶ M. Cybulski, *Bohemizmy leksykalne...*, s. 59.

²⁷ Podaje za J. Strutyńskim, *Polskie nazwy...*, s. 12.

Najstarsze psalterze polskie i czeskie tłumaczą łac. *vermis* przez *czyrw*. Autor przekładu krakowskiego posłużył się dla oddania łac. *vermis* wyrazem *chrobak*. *Robak* (dawniej *chrobak*) jest wyrazem starym o charakterze dźwiękonaśladowczym, powstałym według K. Nitscha w południowej Polsce ok. X w.²⁸ Wyraz ten okazał się bardzo ekspansywny, skutecznie wypierając starszego, prasłowiańskiego *czewia*²⁹. Ale w XVI w. ów *czyrw* był jeszcze wyrazem żywotnym, w SIXVI IV 138–139 odnotowanym 42 razy (przykłady m. in. z *Biblii* Leopoldy, *Biblii* Budnego, *Postylli* Reja), na pewno więc zrozumiałym dla współczesnego tłumaczowi krakowskiemu czytelnika. Ciekawe, że Mączyński daje tylko jeden odpowiednik łac. *vermis* – *robak*.

Dlaczego więc *robak*, a nie *czyrw* w *Psalterzu krakowskim*? Nie bez znaczenia może być tu fakt, że w staropolszczyźnie *robak* miał szerszy zakres niż *czyrw*, oznaczał mianowicie małe zwierzę, owada i jego gąsiennice, a także zwierzęta pełzające³⁰. W *Biblii królowej Zofii* na przykład *robak* oddaje nie tylko łac. *vermis*, ale także *reptile* i *serpens*, a w *Rozmyśłaniu o żywocie Pana Jezusa* łac. *bestiis terrae* we fragmencie *Apokalipsy* zostaje przetłumaczone na *robak ziemski*. Istotne może być to, że w omawianym fragmencie psalterza *robak* pojawia się w znaczeniu przenośnym: *A ja jestem chrobak, a nie człowiek...* (21,6). Podmiot-człowiek pogardzany i wyśmiewany, porównując się do robaka, chce zobrazować swoje poniżenie i nędzę, i wywołać Bożą interwencję:

*A ja jestem chrobak, a nie człowiek,
ganiebność ludzka i odrzucenie luda.
Wszyscy, widząc mnie, pośmiewali się
se mnie, mówili wargami i chwiali głową:
Nadzieję miał w Panie, niechaj wybawi ji,
niechaj zbawionego uczyni ji, iż chce jego*

Kr 21, 6–8

Być może tłumacz *Psalterza krakowskiego* uznał, że wyraz *robak*, mający szersze niż *czyrw* znaczenie, oddający nie tylko łac. *vermis*, ale także *reptile* i *serpens*, trafniej obrazuje sytuację człowieka w poniżeniu i nędzy. Niewykluczone, że wyraz *robak* wyspecjalizował się w takim właśnie znaczeniu

²⁸ K. Nitsch, *Robak (i gadzina)*, [w:] *Studia z historii polskiego słownictwa...*, s. 129. Początkowo *chrobak* był uważany za bohemizm. Stwierdzono jednak, że w zabytkach czeskich pojawił się on stosunkowo późno (por. M. Basaj, J. Siatkowski, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1965, 11, s. 81), co potwierdza hipotezę Nitscha o jego południowopolskim pochodzeniu.

²⁹ Por. SES I 119.

³⁰ Por. Sstp VII 466–467.

przenośnym. Sugestię tę być może potwierdzi materiałowa dokumentacja odpowiedniego tomu *Słownika polszczyzny XVI wieku*. Wydaje się taka specjalizacja prawdopodobna, gdyż wyraz *czerw* – w SIXVI IV 138 odnotowany 42 razy – tylko raz pojawia się w znaczeniu przenośnym. W przykładach z tekstów biblijnych i religijnych zawsze ma znaczenie realne.

Przełożenie łac. *vermis* w analizowanym tu kontekście przez *robak* łączy *Psalterz krakowski* z psalterzami XVI-wiecznymi. Wujek ma w analogicznym miejscu: *A jam jest robak, a nie człowiek, pośmiewisko ludzkie i wzgarda współstwa* (21,7). U Leopolda natomiast pojawia się inaczej nacechowane stylistycznie, bo zdrobniałe *robaczek*: *Acz ja jestem robaczek, a nie człowiek...* (21,6).

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>turtur</i>	<i>gardlica</i>	<i>gardlica</i>	<i>hrdlicie</i>	<i>hrdlycze</i>	<i>sinogarlica</i>	<i>synogarlica</i>	<i>synogarlica</i>	83,3

83,3: *et turtur nidum sibi ubi ponat pullos suos.*

Nazwa *gardlica*, oznaczająca gołębia egzotycznego, znana jest jedynie z psalterzy oraz *Biblii królowej Zofii* (Sstp II 385–386). W tej pierwotnej nazwie uważana jest za pożyczkę z czeskiego³¹ (por. czes. *hrdlice*). Nazwa *gardlica* utworzona została „przez skojarzenie z gardłem, a szczególnie z ozdobną szyją tego ptaka ukraśzoną po bokach trzema czarno-białymi prążkami ułożonymi z czarnych białobrzeżnych piórek [...]”. Możliwe, że jest to nazwa pierwotnie dźwiękonaśladowcza, która dopiero później zaczęła być odczuwana jako pochodząca od gardła. Do koloru gardła natomiast wyraźnie nawiązują jej późniejsze odpowiedniki *sinogarlica* i *synogarlica*³². Według J. Strutyńskiego nazwa *sinogarlica* pojawia się w trzeciej ćwierci XV w., a od XVII w. została zastąpiona przez *synogarlicę*³³.

Nowsze *sinogarlica* łączy wprawdzie krakowskie tłumaczenie psalterza z przekładami XVI-wiecznymi, ale nie pozwala wykluczyć Brücknerowskiej tezy o XV-wiecznym pochodzeniu zabytku, zwłaszcza że rękopiśmienne *Modlitwy Wacława*, które według Brücknera wykazują daleko idącą zbieżność z krakowskim przekładem psalmów, datowane są właśnie na третią ćwierć XV w., to jest na lata 1470–1480.

³¹ J. Reczek, *Bohemizmy leksykalne...*, s. 126.

³² J. Strutyński, *Polskie nazwy...*, s. 93.

³³ *Ibidem*, s. 90.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>scinifes a. cinipes</i>	<i>płoszczycza</i>	<i>płoszczycza</i>	<i>tlenycie</i>	<i>styenka msiczie</i>	<i>pluskwa</i>	<i>motyl</i>	<i>mszyca</i>	104,30

104,30: *dixit et venit cynomia et scinifes.*

Obie nazwy – i *płoszczycza*, i *pluskwa* – są nazwami starymi, sięgającymi doby praslówiańskiej³⁴. Obie też są notowane w Sstp: *płoszczycza* – poza psalterzami floriańskim i puławskim – 6 razy (Sstp VI 171–172), z czego 5 razy w jednym fragmencie *Biblie królowej Zofii*; *pluskwa* – 2 razy (Sstp VI 154). Rostański w *Symbolae ad historiam naturalem medii aevi* odnotowuje z 1472 r. obie nazwy jako odpowiedniki łac. *cinipes* (Sstp VI 154, 171–172), co pozwalałoby uznać *płoszczycę* i *pluskwę* za tłumaczenia równorzędne. Natomiast Mączyński tłumaczy łac. *cinipes* jako *wesz*. Jest to ciekawe, ponieważ wyraz *płoszczycza* w znaczeniu ‘wesz’ poświadczona jest w języku staroruskim oraz we współczesnym rosyjskim języku literackim³⁵.

Jak wynika z rozważań K. Zierhoffera, nazwy *płoszczycza* i *pluskwa* charakteryzowały się ograniczonym zasięgiem terytorialnym. *Płoszczycza* występowała w południowo-zachodniej Małopolsce i południowym Śląsku, *pluskwa* zaś na pozostałym obszarze³⁶. Fakt różnicowania w terytorialnym rozprzestrzenieniu nazw *płoszczycza* i *pluskwa* mógłby być wskazówką dotyczącą pochodzenia autora przekładu krakowskiego.

Przedmiotem omówienia w tej części pracy były nazwy zwierząt, które wystąpiły w psalterzach floriańskim i puławskim, natomiast zostały zaniechane przez autora przekładu krakowskiego i zastąpione innymi leksemami. Nazwy te – ze względu na motywy, dla których mogły być zaniechane i zastąpione innymi – można podzielić na pięć grup:

1) *ciecierza*, *juniec*, *skocię*, *skot*, *wardęga* to – jak można przypuszczać – nazwy archaiczne dla współczesnego tłumaczowi czytelnika, wyrazy rzadkie, o małej frekwencji;

2) *czyrw* zastąpiony wyrazem o szerszym znaczeniu (*robak*) być może ze względu na jego przenośne w tekście psalmicznym użycie;

3) *gawron* w psalterzach floriańskim i puławskim wprowadzony na wzór czeski, zastąpiony *krukiem*, a więc wyrazem o wyższej frekwencji, a równorzędnym jako tłumaczenie łac. *corvus*;

³⁴ K. Zierhoffer, *Historia i geografia nazw łydki, szpaka, pluskwy i ścieżki*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 2, t. III, Warszawa 1963.

³⁵ *Ibidem*, s. 202–203.

³⁶ *Ibidem*, s. 212.

4) *garlica*, zastąpiona nowszą, wykształconą w trzeciej ćwierci XV w., postacią tej nazwy *sinogarlica*;

5) *ploszczyca*, mająca zasięg geograficzny ograniczony do południowo-zachodniej Małopolski i południowego Śląska, zastąpiona *pluskwą*, występującą na pozostałym obszarze Polski, która ostatecznie weszła do języka literackiego.

Bliższej analizie językowej poddałam również nazwy zoologiczne, które nie występują w psalterzach floriańskim i puławskim, natomiast zostają wprowadzone przez tłumacza krakowskiego. Nazw takich jest dziewięć. Spośród nich hasła *jarzqb*, *kruk*, *pluskwa*, *robak*, *sinogarlica* zostały już omówione. Pozostałe to: *bydlę*, *bydło*, *klusię*, *słoń*.

Hasła *bydlę*, *bydło* notowane są wprawdzie w psalterzach floriańskim i puławskim, ale tylko w znaczeniu 'possessio'; w *Psalterzu krakowskim*, podobnie jak w późniejszych *Biblii Leopoldy* i *Psalterzu Wujka*, w znaczeniu 'iumentum' (4 razy) i 'pecus' (2 razy):

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>iumentum</i>	<i>skot</i>	<i>skot</i>	<i>jałowata</i>	<i>skot</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	77,53
<i>iumentum</i>	<i>wardega</i>	<i>wardega</i>	<i>dobytek</i>	<i>skot</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	77,55
<i>iumentum</i>	<i>skot</i>	<i>wardega</i>	<i>dobytek</i>	<i>skot</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	103,15
<i>iumentum</i>	<i>dobytek</i>	<i>obytek</i>	<i>jałowata</i>	<i>skot</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	146,10
<i>pecus</i>	<i>skocię</i>	<i>skocię</i>	<i>dobytek</i>	<i>howad</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	134,8
<i>pecus</i>	-----	<i>skocię</i>	<i>braw</i>	<i>brawie</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	----	OH 29

77,53: *et tradidit grandini iumenta eorum.*

77,55: *et iumenta eorum in morte conclusit.*

103,15: *producens faenum iumentis.*

146,10: *et dat iumentis escam ipsorum.*

134,8: *qui percussit primogenita Aegypti ab homine usque ad pecus.*

Historyczne znaczenie 'woły, kozły' jest najpóźniejsze spośród znaczeń wyrazu *bydło*. Pierwotne znaczenie to 'mieszkanie, byt, stan', później także 'posiadanie, majątek' (SES I 52). *Bydło* w znaczeniu 'woły, krowy' znane było w polszczyźnie już w XIV w. (Stp I 106–107). Trzy razy *bydło* 'woły, krowy' pojawia się także w *Biblii królowej Zofii* (według danych Sstp). Możemy zatem przypuszczać, że znaczenie to znane było także tłumaczom psalterzy floriańskiego i puławskiego.

W SIXVI *bydło* (III 79–80) i *bydlę* (III 81–84) w znaczeniu ‘possessio’ nie jest notowane. W takim znaczeniu *bydło*, *bydlę* nie występuje również w *Psalterzu krakowskim*, który oddaje łac. *possessio* przez *imienie* (77,53; 104,20), *dzierżenie* (2,8; 134,4), *bogactwo* (103,25).

Zwracano już w tym rozdziale uwagę na bogatą sinonimikę w zakresie nazw będących tłumaczeniem łac. *iumentum*. To bogactwo sinonimiki łączy *Psalterz krakowski* z pierwszymi polskimi psalterzami. Dopiero jednak w interesującym nas zabytku wśród polskich odpowiedników łac. *iumentum* pojawiają się wyrazy *bydło*, *bydlę*, które w XVI-wiecznych psalterzach Leopoldy i Wujka jako jedyne będą stosowane dla oddawania łac. *iumentum* i *pecus*.

	Źródła XIV- i XV-wieczne				Źródła XVI-wieczne			
	polskie		czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pd	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>iumentum</i>	<i>kobyła</i>	<i>zwierz</i>	<i>jałowata</i>	<i>skout</i>	<i>klusię</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	35,7
<i>iumentum</i>	<i>kobyła</i>	<i>ciele</i>	<i>jałowata</i>	<i>skuot</i>	<i>klusię</i>	<i>bydło</i>	<i>bydło</i>	49,11
<i>iumentum</i>	<i>kobyła</i>	<i>skocię</i>	<i>jałowata</i>	<i>skuot</i>	<i>klusię</i>	<i>bydlę</i>	<i>bydlę</i>	72,22

35,7: *homines et iumenta salvabis Domine.*

49,11: *quoniam meae sunt [...] iumenta in montibus.*

72,22: *ut iumentum factus sum apud te.*

Jednym z odpowiedników łac. *iumentum* jest w *Psalterzu krakowskim* *klusię* ‘zwierzę pociągowe i juczne, zwłaszcza młode; koń, osioł’ (SES II 243³⁷). Sstp III 289 notuje 9 przykładów użycia tego wyrazu. *Klusię* jako odpowiednik łac. *iumentum* pojawia się także w dwóch słownikach polsko-łacińskich z początku XVI w., tj. u Murmeliusza i Bartłomieja z Bydgoszczy. W XVI w. *klusię* należy do wyrazów rzadkich (w SIXVI X 377 poświadczone zaledwie cztery razy), a ostatnie przykłady jego użycia pochodzą z początku XVII w. (SES II 243–244). Na podstawie materiału słownikowego stwierdzić więc można, że stosunkowo największa frekwencja wyrazu *klusię* przypada na 2 poł. XV w. i początek XVI w. Jak wskazuje staropolski i dialektalny zasięg geograficzny – pisze F. Sławski (SES II 243–244) – *klusię* to wyraz głównie północnopolski, wyparty przez typową dla Polski północnej formację z przyrostkiem *-ak*. Przypomnijmy, że i *pluskwa* – w opozycji do południowośląskiej i południowomałopolskiej *plószczycy* – to wyraz charakterystyczny dla Polski północnej.

³⁷ Sławski podaje m. in., że jako imię osobowe nazwa *klusięta* poświadczona jest z 1224 r. (SES II 243).

Źródła XIV- i XV-wieczne					Źródła XVI-wieczne			
polskie			czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
eburneus	eburowy	z ebora	slonowy	slonawy	<i>z kości słoniowych</i>	<i>z kości słoniowej</i>	<i>słonio- wych</i>	44,10

44,10: *murra et gutta et cassia a vestimentis tuis / a domibus eburneis ex quibus delectaverunt te.*

Na tle dotychczasowej tradycji psalterzowej nowa jest w *Psalterzu krakowskim* nazwa *słoń*, która pojawia się w formie przymiotnikowej w wyrażeniu *z kości słoniowej*, co odpowiada łac. *eburneus*. Przykład ten właściwie mało przystający do założonych w tym rozdziale kryteriów doboru materiału (podstawę materiałową – przypomnijmy – stanowią rzeczowniki będące nazwami zwierząt i roślin oraz przymiotniki odpowiadające łacińskiej przydawce genetywnej), wydaje się jednak szczególnie interesujący. Przełożenie łac. *eburneus* przysparzało tłumaczom niemało trudności. W *Psalterzu floriańskim* tłumacz – nie mogąc znaleźć odpowiednika dla tej łacińskiej nazwy – wprowadził jej spolszczoną postać *eburowy*. W *Psalterzu puławskim* łaciński przymiotnik *eburneus* oddano za pomocą wyrażenia przyimkowego *z ebora*. Dwa pierwsze polskie psalterze nie poszły tu za przekładami czeskimi, które mają w analogicznym miejscu przymiotniki *slonowy* (Kl) i *slonawy* (Pd).

Wyraz *słoń* notowany jest w Sstp VIII 281 siedem razy. Ale jeszcze Mączyński tłumacząc *eburneus*, posługuje się formą *eburnowy*. Szesnastowieczny leksykograf dodaje jednak do owego *eburnowy* synonim o charakterze opisowym – *z zębów słoniowych*. Wujek tłumaczy wyrażenie *a domibus eburneis* przez *z domów słoniowych*. *Psalterz krakowski*, podobnie jak później Leopolda, ma w tym miejscu *od domow z kości słoniowych*. Trafność tego tłumaczenia potwierdzają przekłady współczesne, spośród których *Biblia Tysiąclecia* ma *z pałaców z kości słoniowej*, a Miłosz – *przed pałacami z kości słoniowej*.

Nazw roślin jest w słownictwie psalterzowym zaledwie 16. Spośród nich 15 nazw jest w psalterzach floriańskim, puławskim i krakowskim tłumaczonych identycznie. Jediną rozbieżność w tłumaczeniu ilustruje tabela:

Źródła XIV- i XV-wieczne					Źródła XVI-wieczne			
polskie			czeskie					
Vlg	Fl	Puł	Kl	Pb	Kr	Leop	Wuj	lokal.
<i>ramnum</i>	<i>oset</i>	<i>oset</i>	<i>pukanie</i>	<i>hłoha</i>	<i>tarn</i>	<i>tarn</i>	<i>tarn</i>	57,9

57,9: *priusquam intellegent spinæ vestrae ramnum.*

Łac. *ramnum* zostało w *Psalterzu krakowskim* przetłumaczone jako *tarn*, a nie *oset* jak w psalterzach floriańskim i puławskim. I *oset*, i *tarn* należą do słownictwa prasłowiańskiego³⁸. W omawianym kontekście zostały użyte w znaczeniu 'krzak ciernisty'. Wyraz *oset* w Sstp IX 124 odnotowany jest aż w 13 znaczeniach, ale w znaczeniu 'krzak ciernisty' tylko w przykładach z psalterzy floriańskiego i puławskiego. *Tarn* w znaczeniu 'krzak ciernisty' poświadczony jest natomiast w Sstp IX 124 pięć razy (wszystkie przykłady spoza tekstów biblijnych). Widać zatem, że użycie wyrazu *oset* w znaczeniu 'krzak ciernisty' jest zupełnie wyjątkowe, ograniczone tylko do tych dwóch tekstów przekładowych. Autor *Psalterza krakowskiego* nie podążył w tym wypadku za swoimi poprzednikami, dając bardziej adekwatne, lepsze tłumaczenie – *tarn*. Taki sam odpowiednik dla łac. *ramnum* mają tłumacze XVI-wieczni: Leopolita i Wujek.

Tłumacz *Psalterza krakowskiego*, jak wynika z przedstawionego materiału, nie trzymał się niewolniczo wersji reprezentowanych przez przekłady floriański i puławski. Traktował je w sposób krytyczny. Modernizował słownictwo, zastępując nazwy i znaczenia archaiczne (*ciecierza*, *juniec*, *skocię*, *skot*) lub rzadkie (*oset*, *gawron*) nowszymi (*bydlę*, *bydło*, *jarząb*, *klusie*) czy po prostu charakteryzującymi się większą w ówczesnej polszczyźnie frekwencją (*kruk*, *tarn*). Tłumaczenia łac. *iumentum* i *pecus* przez *bydlę*, *bydło*; *vermis* przez *robak*; *corvus* przez *kruk* czy wreszcie *eburneus* przez wyrażenie z *kości słoniowej* łączą *Psalterz krakowski* z XVI-wiecznymi przekładami psalterza.

2. Pokora

Pokora jest jedną z cech przypisanych człowiekowi sprawiedliwemu – pozytywnemu bohaterowi psalterza³⁹. „*Pokorny*” – jak pisze ks. J. Sadzik – znaczy „rozpoznający prawdę ludzkiej kondycji”⁴⁰. W ujęciu teologicznym⁴¹ pokora to „cnota podporządkowana kardynalnej cnocie wstrzemięźliwości, polegająca na poznaniu siebie według rzeczywistej swej wartości, co pociąga za sobą nieubieganie się o odznaczenia i chętnie godzenie na brak uznania

³⁸ H. Wróbel, *Związki staroczesko-staropolskie w zakresie terminologii botanicznej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach” 1962, Prace Katedry Języka Polskiego, 3, s. 114, 117.

³⁹ S. Łach, *Obraz człowieka sprawiedliwego w Psalterzu*, [w:] *Biblia – księga życia ludu Bożego*, red. ks. ks. S. Łach, M. Filipiak, Lublin 1980, s. 47, 48.

⁴⁰ J. Sadzik, *O psalmach*, [w:] *Księga psalmów*, tłumaczył z hebr. Cz. Miłosz, Paryż 1979, s. 22.

⁴¹ O różnicy między teologicznym i potocznym rozumieniem pokory pisze T. Minikowska, *Czy pokora znaczy 'uniżoność, uległość'?*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1987, Językoznawstwo, 27, s. 105–139.

czy nawet lekceważenia ze strony innych ludzi”⁴². Bibliści rozróżniają dwa terminy oznaczające człowieka pokornego: *conditione humilis* (hebr. ‘ani) to człowiek pokorny z racji niskiego urodzenia, a więc biedak, plebejusz oraz *virtute humilis* (hebr. ‘anaw) – pokorny przez cnotę⁴³. Bliskość znaczeniową pokornego i ubogiego w Biblii potwierdza paralelizm synonimiczny w psalmach. W *Psalterzu krakowskim* pokorny występuje w wersetach paralelnych w parze z leksemami *niedostateczny, sirota, ubogi*, np.:

Sędźcie niedostatecznemu i sirocie, pokornego i ubogiego usprawiedliwajcie
(81,3)

Aby nie odwrócił się pokorny uczyniony pohańbionym, ubogi i niedostateczny
chwalić będą imię Twoje (73,22).

W ps. 9,42 u Leopolity i Wujka pokorny z *Psalterza krakowskiego* nazwany zostaje *ubogim i chudziną*:

Kr: *Sądzi sirocie i pokornemu...* (Fl *cichemu*, Puł *pokornemu*, Kl Pd *pokornemu*)

Leop: *Uczyń sąd sirotce i ubogiemu...*,

Wuj: *Abyś uczynił sprawiedliwość sierocie i chudzinie...*

O tym, że *pokora* oznacza w *Psalterzu krakowskim* nie tylko niskie pochodzenie i stan ubóstwa materialnego (por. znaczenie łac. *humilitas, humilis*⁴⁴), ale także duchowy walor, przeciwstawioną pysze cnotę człowieka, świadczy przekład ps. 33,18:

Blisko jest Pan tym, którzy smutnego są serca i pokorne duchem zbawi.

W *Kantyku trzech młodzieńców* pokorni sercem wraz ze sprawiedliwymi i świętymi wzywani są, by chwalili Pana:

Bogosławcie duchowie i dusze sprawiedliwych Panu, bogosławcie święci
i pokorni sercem Panu.

⁴² M. Kowalewski, *Mały słownik teologiczny*, Poznań 1980, s. 288.

⁴³ Poglądy biblistów w kwestii znaczenia hebrajskich wyrazów ‘ani i ‘anaw referuje S. Łach, Czy wyrazy ‘ani i ‘anaw są różnoznaczne czy jednoznaczne?, [w:] *Księga psalmów*. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy, Poznań 1990, s. 596–597. Sam autor na pytanie zawarte w tytule artykułu odpowiada, iż są to terminy synonimiczne. Autorzy *Praktycznego słownika biblijnego* również dokonują rozróżnienia pokory jako „postawy duchowej” oraz pokory wynikającej z sytuacji małości, niedostatku, ubóstwa: „tak że ubogich można uważać za pokornych”, *Praktyczny słownik biblijny*. Opracowanie zbiorowe katolickich i protestanckich teologów, red. A. Grabner-Haider, Warszawa 1994, s. 990.

⁴⁴ *Słownik łaciny średniowiecznej...*, IV, s. 846–847.

Związek frazeologiczny *pokorny sercem* jest bliski wyrażeniu *skruszony sercem*. Duchowa ofiara *serca skruszonego i upokorzonego* jest miłą Bogu niż ofiary z cieląt i kozłów (50,18)⁴⁵. Tu krąg wyznaczający pole semantyczne *pokory* zamyka się: *skruszony sercem* wymieniony jest w psalmach w jednym rzędzie z *ubogim i żebrakiem*:

I prześladował człowieka ubogiego i żebraka, i skruszonego sercem umorzył (108,15).

Paralelizm członów w tekstach psalmów dowodzi, iż biblijny *ubogi*, *niedostateczny*, *żebrak* to nie tylko człowiek ubogi materialnie⁴⁶, to także (a może przede wszystkim) człowiek ubogi duchem, znający swoją wartość albo – ujmując rzecz słowami ks. Sadzika – „rozpoznający prawdę ludzkiej kondycji”⁴⁷, *pokorny*.

Pokora, *pokorny* dwukrotnie występują w *Psalterzu krakowskim* w szeregu z wyrazami *poniżenie*, *poniżony* jako tłumaczenia łac. *humilitas*, *humilis*:

Kto jako Pan Bog nasz, jen na wysokościach przebywa i na poniżone, pokorne rzeczy patrzy na niebie i na ziemi (112,5)

Widz poniżenie moje, pokorę moję a wyrwi mie, bo zakona twego nie zapomniałem (118,153).

Analiza pozostałych, występujących w *Psalterzu krakowskim* szeregów wyrazowych, powstałych w wyniku głosowania tekstu, dowodzi, iż najczęściej leksemy tworzące szereg są synonimami. Synonimiczności *pokory* i *poniżenia* nie potwierdza jednak staropolski materiał leksykalny: Sstp VI 323–325 notuje *pokorę* w znaczeniu ‘uznanie własnej małości, niższości, uległość, brak zarozumiałości’, a także w znaczeniu ‘publiczne upokorzenie się winowajcy’; *poniżenie* zaś w trzech znaczeniach: 1. jako ‘upokorzenie, wzgardzenie’, 2. ‘poskromienie’ oraz 3. ‘zeczchnięcie w dół, pogorszenie stanu’. *Poniżenie*, jak to wynika ze *Słownika*, było w staropolszczyźnie wyrazem o stosunkowo niskiej frekwencji: w drugim i trzecim znaczeniu reprezentowane zaledwie przez jeden przykład, w pierwszym znaczeniu – przez cztery przykłady. Niewykluczone, iż semantyczne zbliżenie *pokory* i *poniżenia* dokonało się pod wpływem czeskim. O synonimiczności *pokory* i *poniżenia* w staroczeszczyźnie świadczy fakt, iż w *Psalterzu klementyńskim*

⁴⁵ S. Łach, *Rozwój ofiar w religii starotestamentowej*, „Sprawy Biblijne” 1970, z. 24, s. 58.

⁴⁶ S. Łach proponuje hebr. ‘ani przekładać jako *potrzebujący*, *biedny*, a nie *ubogi*, gdyż „ubogi oznacza w pierwszym rzędzie tego, kto jest pozbawiony środków do życia”, por. idem, *Czy wyrazy...*, s. 58.

⁴⁷ J. Sadzik, *O psalmach*, s. 22.

odpowiednikiem łac. *humilitas* jest prawie zawsze *poniżenie* (jedynie w 118,153 *pokora*), natomiast w *Psalterzu podiebradzkim* w tych samych kontekstach bezwyjątkowo występuje *pokora*.

Łac. *humilitas*, które w *Psalterzu krakowskim* przekłada się bądź jako *pokorę*, bądź jako *poniżenie*, jest wyrazem wieloznacznym. Może oznaczać walor moralny – ‘uległość, łagodność’, ale także stan negatywny, niepożądany – ‘utrapienie, wzgardzenie’. Decydujący jest tu więc kontekst wypowiedzi. W odniesieniu do tekstów psalmicznych wskazówką mogą być znaczenia członów paralelnych. Właśnie kontekst, a także znaczenia wersetów paralelnych wskazują, iż *pokora* w *Psalterzu krakowskim* może oznaczać stan pogńębienia, udręczenia, nędzy:

Smiluj się nude mną, Panie, widz pokorę moję z nieprzyjacielow moich (9,13).

Zasmucenia serca mego rozmnożyły się są, z potrzebizn moich wyrwi mię. Widz pokorę moję i robotę moję, i odpuści wszystkie grzechy moje (24,18–19).

I że weźrzałeś na pokorę moję, zbawiłeś z potrzeby duszę moję (30,9)⁴⁸.

I że w pokorze naszej pamiętał na nas, i wybawił nas od nieprzyjacielow naszych (135,24.25).

Dwukrotnie w wersetach paralelnych *pokora* została zestawiona z leksemem *potrzebność* (24,18; 30,9), oznaczającym tu ‘ciężkie położenie, stan niezadowalający, w którym odczuwa się różne braki, niedogodności’ (Sstp VI 499).

Interesująco przedstawia się rozkład odpowiedników łac. *humilitas* w psalterzach: krakowskim, Leopoldy i Wujka (liczba w nawiasie oznacza frekwencję wyrazu):

Kr	Leop	Wuj
<i>pokora</i> (6) ⁴⁹ <i>poniżenie</i> (4) ⁵⁰	<i>pokora</i> (3) <i>poniżenie</i> (3) <i>uniżenie</i> (2) <i>ukorzenie</i> (1)	<i>uniżenie</i> (6) <i>utrapienie</i> (1) <i>nędza</i> (1)

Zwraca uwagę przede wszystkim brak *pokory* w tłumaczeniu Wujka. *Uniżenie, poniżenie i pokora* nie są już najpewniej dla Wujka synonimami. Stan udręczenia, pogńębienia (np. od nieprzyjaciół), na który skarży się

⁴⁸ Por. współczesny, filologiczny przekład ks. Łacha: *Boś wejrzał na niedolę moją i za-troszczyłeś się o moją nędzę...*, *Księga psalmów*, s. 203.

⁴⁹ Ps. 9,13; 21,22; 30,9; 24,19; 118,153; 135,24.

⁵⁰ Ps. 89,3; 118,50; 118,91; 118,153.

psalmista, jest w przekładzie Wujkowym nazywany *uniżeniem*, *utrapieniem* bądź *nędzą*. Tylko raz odnotowujemy u Wujka formę przymiotnikową *pokorny* – i to w wyrażeniu *pokorne na duchu*. *Pokora* miałyby zatem dla renesansowego tłumacza już tylko walor cnoty duchowej, a nie fizycznego udręczenia.

Na rozszerzenie znaczenia *pokory* o element ‘poniżenia, pogńębienia, udręczenia’ mógł mieć wpływ czasownik *upokorzyć*. Spośród czasownikowych derywatów *pokory* ma on w *Psalterzu krakowskim* najwyższą frekwencję: *upokorzyć* (8), *korzyć* (2), *ukorzyć* (1). Derywaty *ukorzyć*, *korzyć* (*sie*) nazywają czynność dobrowolną, nacechowaną dodatnio, pożądaną. Człowiek, który nie chce zgrzeszyć językiem, zamilknie i ukorzy się (38,3); człowiek poszczący, modlący się *korzy duszę* (34,16). *Korzenie* czy *ukorzenie* się to efekt działania woli człowieka, który sam siebie w taki stan wprowadza, uświadamiając sobie własną małość i zależność od Boga. Czasownik *upokorzyć* występuje w *Psalterzu krakowskim* w dwóch znaczeniach. Jako synonim wyrazów *ukorzyć*, *korzyć się* zawiera cechę dobrowolności: *Weźrzy na prośbę moję, iże upokorzyłem sie (humiliatus sum) barzo...*(141,7), (...) *upokorzyłem sie (humiliatus sum) i wybawił mie* (114,6). *Serce skruszone, upokorzone* (50,9) oraz *kości upokorzone* (50,18) będą się radować, są ofiarą dla Boga i On nimi nie wzgardzi. *Upokorzyć* może oznaczać jednak także – i to znaczenie jest pierwotnym znaczeniem leksemu – wprowadzenie w stan niepożądany, stan udręczenia i pogńębienia, nieszczęścia i fizycznego cierpienia⁵¹:

Iże upokorzyłeś nas na miescu udręczenia i przykryła nas ciemność śmierci (43,21)

Ty upokorzyłeś jako rannego pysznego... (88,11).

Iże upokorzona jest w prochu dusza nasza, przylnął ku ziemi brzuch nasz (43,21).

Ubiczowanem i upokorzon jestem barzo, rzwałem od łkania serca mego (37,8).

Sstp IX 365 notuje wyraz *ukorzyć* w znaczeniu ‘zmusić do uległości, poskromić’ oraz w stronie zwrotnej *ukorzyć się* w znaczeniu ‘okazać pokorę, uległość, niższość’. Wyraz *upokorzyć* występuje w znaczeniu ‘uczynić pokor-

⁵¹ Por. znaczenie etymologiczne: **koriti sę*, **pokoriti sę* to ‘poniżyć się, stawać się uległym, podporządkowywać się komuś’ od **koŝ* ‘zniewaga, obelga’, por. R. Grzegorzczkova, *Pokora, pycha i pojęcia pokrewne*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 28.

nym, pozbawić znaczenia, godności, poniżyć' oraz w stronie zwrotnej *upokorzyć się* w znaczeniu 'okazać pokorę, uległość' (Sstp IX 413–414). Słownikowe definicje znaczeń wyrazów *ukorzyć*, *upokorzyć (się)* akcentują elementy negatywne, niepożądane, takie jak uległość, poczucie niższości, brak godności, poniżenie. Tymczasem w tekście biblijnym konieczne jest rozróżnienie między postawą ukorzenia, upokorzenia się przed Bogiem i przed człowiekiem. Pokora wobec Boga jest cnotą, „polegającą na poznaniu siebie według rzeczywistej swej wartości”⁵². Upokorzenie przez człowieka, ale także przez Boga (43,21; 88,11) jest karą, nieszczęściem, jest właśnie tym „pozbawieniem znaczenia, godności”, o którym mówią definicje słownikowe. Niejednoznaczność objaśnień zawartych w słowniku wynika również i z tego, że znaczenia staropolskich wyrazów „przekłada się” na język współczesny⁵³. W definicji wyrazu *upokorzyć* w zwrocie „okazać pokorę” leksem *pokora* użyty został w dominującym współcześnie znaczeniu 'uniżoność, uległość', a niezgodnie ze staropolskim znaczeniem 'uznanie własnej małości, brak zarozumiałości' i niezgodnie z biblijną czy teologiczną definicją pokory⁵⁴.

Na określenie stanu negatywnego, niepożądanego bezwyjątkowo występują w *Psalterzu krakowskim* czasowniki *poniżyć* i *uniżyć* 'humiliare'. Niewierny Bogu naród wybrany poniżają jego wrogowie (*Smucili je nieprzyjaciele ich i poniżeni są pod rękoma ich* 105,40), Bóg poniża nieprzyjaciół psalmisty, który o to prosi (*Wysłucha Bog i poniży je...* 54,21), psalmistę poniżają jego wrogowie (*Iżę prześladował nieprzyjaciel duszę moję, poniżył na ziemi żywot moj* 142,3), Bóg w swojej sprawiedliwości karze człowieka, poniżając go, jeśli na to zasłużył (...w prawdzie Twojej poniżyłeś mnie 118,74, *Dobrze mnie, iż poniżyłeś mnie, abych się uczył sprawiedliwości Twoim* 118,70), Bóg poniża pysznego (17,29), grzesznego (146,6), potwarcę (71,4). *Korzyć* i *ukorzyć* pojawiają się natomiast tylko w znaczeniu czynności dobrowolnej, pożądanej, przynoszącej pozytywne skutki. W badanym zabytku więc tylko wyraz *upokorzyć* używany jest przez tłumacza w obu znaczeniach. Takie „różnicowanie znaczeń poszczególnych wyrazów łacińskich w zależności od

⁵² M. Kowalewski, *Mały słownik...*, s. 288.

⁵³ Por. J. Kuryłowicz, *Synonimika i kontekst w zeszycie próbnym Słownika polszczyzny XVI w.*, [w:] idem, *Studia językoznawcze*, Warszawa 1987, s. 501.

⁵⁴ Przyczyn rozbieżności między teologicznym znaczeniem pokory a jej słownikowymi definicjami, odbijającymi świadomość językową przeciętnych użytkowników polszczyzny, dochodzi T. Minikowska, *Czy pokora...*, s. 105–139. Grzegorzczkova w studium semantycznym poświęconym pokorze pisze: „Ujmowany poza kategoriami religijnymi stan pokory zbliża się z jednej strony do kompleksu niższości wobec innych ludzi (stanu niewątpliwie z punktu widzenia psychologii negatywnego, z drugiej zaś strony do postawy bierności, potulności, aż do uniżoności, służalczości wobec ludzi wyżej postawionych, a więc również stanu moralnie negatywnego”, eadem, *Pokora, pycha...*, s. 24.

kontekstu” uznaje I. Kwilecka za cechę charakterystyczną dla przekładu swobodnego⁵⁵.

W zestawieniu z przekładami renesansowymi *Psalterz krakowski* razi jednak niekiedy nieudolnością, wynikającą z zastosowania zbyt mechanicznej, dosłownej metody translacji. Łac. *humiliaverunt in conpedibus pedes eius* (104,18) tłumacz krakowski oddaje jako *poniżyli w pąciech nogi jego*. W psalterzach renesansowych omawiany fragment zostaje przełożony już „do sensu”, a nie „do słowa”. U Leopolda czytamy:

Wsadzili w okowy nogi jego..., u Wujka zaś: *Ktorego nogi ucisnęli pętami...*

Psalterze renesansowe wykazują w związku z tym zdecydowanie większe bogactwo synonimiki w zakresie odpowiedników łac. *humiliare*:

Vlg	Fl	Puł	Kr	Leop	Wuj
<i>humiliare</i>	<i>uśmierzyć</i>	<i>uśmierzyć</i> <i>pokorzyć</i> <i>upokorzyć</i> <i>ukorzyć</i>	<i>poniżyć</i> (20) <i>upokorzyć</i> (8) <i>korzyć</i> (2) <i>ukorzyć</i> (1) <i>uniżyć</i> (1)	<i>uniżyć</i> (10) <i>poniżyć</i> (8) <i>stłumić</i> (4) <i>tłumić</i> (3) <i>upokorzyć</i> (3) <i>korzyć</i> (2) <i>zniżyć</i> (2) <i>tlóczyć</i> (1) <i>ukorzyć</i> (1) <i>wsadzić</i> (1) <i>zniszczyć</i> (1)	<i>uniżyć</i> (14) <i>poniżyć</i> (12) <i>być utrapionym</i> (2) <i>korzyć</i> (2) <i>potłumić</i> (1) <i>ucisnąć</i> (1)

W *Psalterzu floriańskim* jedynym odpowiednikiem łac. *humiliare* jest czasownik *uśmierzyć*. W *Psalterzu puławskim* obok *uśmierzyć* często pojawia się czasownik *pokorzyć*; rzadziej występują inne derywaty utworzone od tego samego rdzenia, a mianowicie *upokorzyć* i *ukorzyć*. *Psalterz krakowski* rozszerza ten zbiór polskich odpowiedników łac. *humiliare* o leksemy *uniżyć* i *poniżyć*⁵⁶, przy czym – jak to zostało wykazane – dystrybucja odpowiedników łac. *humiliare* wykazuje częściowe różnicowanie uzależnione od kontekstu wypowiedzi. Czasowniki *uniżyć*, *poniżyć* są bohemizmami⁵⁷, ale ich obecności w *Psalterzu krakowskim* nie możemy uznać za przejaw tekstowej zależności od przekładów czeskich (mimo iż *poniżyć* w miejsce łac. *humiliare* występuje zarówno w *Psalterzu klementyńskim*, jak i w *podiebradzkim*), ponieważ

⁵⁵ I. Kwilecka, *O swobodnych...*, s. 93.

⁵⁶ W *Psalterzu krakowskim* występuje również czasownik *uśmierzyć*, ale jako odpowiednik łac. *placare, conpescare, mitigare*, a więc w znaczeniu ‘uciszyć, uspokoić’ (por. 82,1; 84,3; 88,10; 93,13; 105,30).

⁵⁷ R. Grzegorzczkowska, *Pokora, pycha...*, s. 29; T. Minikowska, *Czy pokora...*, s. 118–122, 128.

wyrazy te znajdowały się już wówczas w powszechnym użyciu (por. Sstp VI 383-384; IX 404-405). Zarówno *uniżyć*, jak i *poniżyć* weszły na stałe do XVI-wiecznego słownictwa psalterzowego, o czym świadczy ich wysoka frekwencja w przekładach Leopolda i Wujka.

Z kręgiem semantycznym *pokory* związane są leksemy *cichość*, *skromność* (łac. *mansuetudo*), *cierpliwość* (łac. *patientia*). Mączyński traktuje je jako synonimy, podając trzy tłumaczenia łac. *mansuetudo*: *cichość*, *skromność*, *pokora*. SiXVI (III 437-438) definiuje jedno ze znaczeń wyrazu *cichość*, gromadząc synonimy: *skromność*, *prostota*, *pokora*, *łagodność*, *niewojowniczość*. Około 30 razy odnotowuje SiXVI szereg *pokora* a (i) *cichość*. Poświadczane w Sstp (VIII 254) znaczenie wyrazu *skromność* jest synonimiczne z wyrazem *pokora* 'brak wygórowanego mniemania o sobie, zarozumiałości'.

W psalterzach średniowiecznych łacińskie wyrazy *humilitas*, *mansuetudo*, *patientia* mają jeden polski odpowiednik *śmiara*. Dla S. Rosponda jest to dowodem ubóstwa średniowiecznej literatury psalterzowo-biblijnej w zakresie nazw abstraktów⁵⁸. W jednym rzędzie z psalterzami średniowiecznymi stawia Rospond także *Psalterz krakowski* (nazywa go „Psalterzem Wietora”). Przedstawiona przez badacza ocena przekładu z 1532 r. wymaga jednak sprostowania. *Pokora* i *poniżenie* nie są – jak podaje Rospond – jedynymi odpowiednikami łac. wyrazów *humilitas*, *mansuetudo*, *patientia*. *Mansuetudo* przekłada tłumacz krakowski jako *cichość* i *skromność*, *patientia* zaś – jako *cierpliwość*. Różnica między psalterzami floriańskim i puławskim z jednej strony, a krakowskim – z drugiej jest tu więc uderzająca. *Psalterz krakowski* przewyższa bogactwem synonimiki psalterze średniowieczne, nie dorównuje natomiast pod tym względem psalterzom renesansowym. Stan ten ilustruje tabela:

Vlg	Fl	Puł	Kr	Leop	Wuj
<i>humilitas</i>	<i>śmiara</i>	<i>śmiara</i>	<i>pokora</i> (6) <i>poniżenie</i> (4)	<i>uniżenie</i> (7) <i>pokora</i> (3) <i>poniżenie</i> (2) <i>ukorzenie</i> (1)	<i>uniżenie</i> (7) <i>nędra</i> (1) <i>utrapienie</i> (1)
<i>mansuetudo</i>	<i>śmiara</i>	<i>śmiara</i>	<i>skromność</i> (2) <i>cichość</i> (1)	<i>cichość</i> (3)	<i>cichość</i> (2) <i>łaskawość</i> (1)
<i>patientia</i>	<i>śmiara</i>	<i>śmiara</i> , <i>cierpliwość</i> (1)	<i>cierpliwość</i> (3)	<i>cierpliwość</i> (3)	<i>cierpliwość</i> (2), <i>łaskawość</i> (1)

Odpowiedniki łacińskich wyrazów *humilitas*, *mansuetudo*, *patientia* w *Psalterzu krakowskim* reprezentują już słownictwo nowsze. Nie ma wśród nich

⁵⁸ S. Rospond, *Język renesansu a średniowiecza...*, s. 97, 98.

staropolskiej *śmiary*, która w XV w. wyszła z użycia⁵⁹. *Śmiara* notowana jest przez Sstp (IX 21) w trzech znaczeniach: 1. 'uznanie własnej małości, uległość, pokora'; 2. 'cierpliwość, łagodność'; 3. 'poniżenie, utrapienie, niedola'. Dwa pierwsze znaczenia znajdują bogatą egzemplifikację w różnych tekstach staropolskich. W trzecim znaczeniu *śmiara* znana jest tylko z psalterzy floriańskiego i puławskiego. Spośród pochodnych *śmiary* Sstp (IX 28–29) notuje formy: *śmirny*, *śmiernie*, *śmierność* (*śmierówność*), *śmierno* (*śmirno*). Przymiotnikowe *śmierny* obecne jest w przekładzie krakowskim jako odpowiednik łac. *mansuetus*:

Kiedy powstałby na sąd Bog, aby zbawione uczynił wszystkie śmierne ziemie (Fl Puł *utulne*, Kl Pd *tiche*, L W *ciche*; Vlg *ut salvos faceret omnes mansuetos terrae* 75,9)

Rzędzić będzie śmierne w sądzie, nauczać będzie ciche drog swoich (Fl Puł *śmierne*, Kl Pd *tiche*, L W *ciche*; Vlg *diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas* 24, 10).

Jak to wynika z kartotek SiXVI, pochodne *śmiary* (*śmierny*, *śmiernie*) nie wykraczają poza lata 30. XVI w.⁶⁰

Tłumacz krakowski – jak to widać z zestawienia – nie tylko modernizuje, ale także wzbogaca, poszerza zasób słownictwa psalterzowego, szukając różnych synonimów dla wyrazów łacińskich. Archaiczna dla tłumacza krakowskiego *śmiara* zastąpiona została w różnych kontekstach przez wyrazy: *pokora*, *poniżenie*, *cichość*, *skromność*, *cierpliwość*. Spośród tych leksemów najrzadsza w materiałach zgromadzonych w Sstp (I 287) jest *cichość*, która w interesującym nas znaczeniu odnotowana została zaledwie raz jako glosa do łac. *mansuetudo*⁶¹. Z czasem właśnie to znaczenie *cichości* stało się znaczeniem dominującym. W SiXVI (III 437–438) *cichość* jako synonim *pokory*, *skromności* zanotowana została 110 razy (na 125 wszystkich przykładów użycia tego wyrazu). Stosunkowo niską frekwencję wykazują również w materiałach Sstp wyrazy *skromność* (VIII 254)⁶² i *poniżenie* [VI 384].

Analiza kontekstowych użyc wyrazów dowodzi synonimiczności derywatów: *pokorny*, *skromny*, *śmierny*, *cichy*. Podobnie jak *pokorny*, również *cichy* i *śmierny* dostąpią zbawienia, zaznąją pokoju, powiedzie ich Pan swoimi ścieżkami: (...) *powyszył ciche we zbawienie* (149,4), (...) *zbawione uczynił*

⁵⁹ R. Grzegorzczkova, *Pokora, pycha...*, s. 29.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 29.

⁶¹ Częściej notowana jest *cichość* w znaczeniach 'cisza, spokój', por. Sstp I 287.

⁶² Odnotowany 6 razy (w tym 3 razy jako glosa do łac. *patientia*), por. Sstp VIII 254. Na temat pochodzenia tego wyrazu dyskutowali na łamach „Języka Polskiego” S. Urbanczyk i F. Sławski, *Polskie skromny*, „Język Polski” 1946, 26, s. 5–11, 71–76.

wszyscy śmierne ziemie (75,9), skromni dziedzictwem posiedzą ziemię i lubować będą w wielości pokoja (36,11), nauczać będzie ciche drog swoich (24,10). Cichy, tak jak pokorny, jest przeciwstawiony grzesznemu: Przyjmując ciche Pan, ale poniżając grzeszne aż na ziemię (146,6).

Jeżeli przyjmiemy za Brücknerem, iż tłumacz *Psalterza krakowskiego* „miał przed sobą tekst floriańsko-puławski”, a główne jego zadanie polegało na tym, że „zastępował przestarzałe słowa i formy nowszymi”⁶³, to i tak docenić musimy inwencję językową tłumacza, który w miejsce przestarzałej już *śmiary* wprowadził pięć nowych wyrazów. Spośród nich aż cztery (*pokora*, *poniżenie*, *cichość*, *cierpliwość*) zostały podjęte przez tłumacza pełnego renesansu.

Przegląd językowych wykładników pokory znów każe nam umieścić *Psalterz krakowski* pomiędzy średniowiecznymi psalterzami rękopiśmiennymi a psalterzami renesansowymi. Z jednej strony w miejsce stp. *śmiary* tłumacz nasz wprowadza pięć nowych wyrazów – nazw abstrakcyjnych, z drugiej zaś – i tak ustępuje pod względem bogactwa synonimów tłumaczeniom XVI-wiecznym, zwłaszcza Wujkowi. Tę „przepaść”, istniejącą między naszym zabytkiem a przekładem Wujka, pokazuje na przykład zróżnicowanie odpowiedników łac. *humilis*: Kr – *pokorny*, *poniżony*; Wuj – *poniżony*, *strapiony*, *nędznik*, *chudzina*, *uniżony*, *pokorny* (w wyrażeniu *pokorny na duchu*), *niski*. *Psalterz* Wujka przewyższa nasz zabytek nie tylko pod względem bogactwa synonimów, ale także zróżnicowaniem leksyki w zależności od kontekstu oraz emocjonalnym jej nacechowaniem.

Opis językowych wykładników pokory w *Psalterzu krakowskim* dowodzi, iż *pokora* oznacza tu nie tylko cechę polegającą na dobrowolnym uznaniu własnej małości i zależności od Boga, na akceptowaniu własnego losu, człowieczej kondycji. Tak rozumiana *pokora* jest bliska znaczeniowo wyrazom *skromność*, *cichość*, *cierpliwość*. *Pokora* nazywa w zabytku krakowskim także stan udręczenia, pogńębienia, nieszczęścia. Tak rozumiana *pokora* jest synonimem *poniżenia*. Znaczeniowe zbliżenie *pokory* i *poniżenia*, którego nie poświadczą staropolski materiał leksykalny, uznać możemy za przejaw wpływu czeskiego (tożsamość *pokory* i *poniżenia* w czeskich psalterzach klementyńskim i podiebradzkim). Na rozszerzenie znaczenia *pokory* o element „pogńębienia, udręczenia, niedoli” wpływ mógł mieć także czasownik *upokorzyć*.

Przegląd polskich odpowiedników łac. *humiliare*, *humilitas*, *humilis* w wybranych przekładach średniowiecznych i renesansowych pozwala śledzić upowszechnianie się, przejętych prawdopodobnie z czeskiego, leksemów o rdzeniu -niż-: *poniżenie*, *uniżenie*, *poniżyć*, *uniżyć* itp., które od *Psalterza krakowskiego* poczynając, wypierają wyrazy z rdzeniem -kor(z)-, takie jak: *pokora*, *pokorny*, *korzyć*, *pokorzyć*, *upokorzyć*. Dość powiedzieć, że w *Psalterzu*

⁶³ A. Brückner, *Psalterze polskie...*, s. 307.

pulawskim stosunek czasowników z rdzeniem *-kor(z)-* do czasowników z rdzeniem *-niż-* wynosi 10:1, w *Psalterzu krakowskim* 11:21, w *Psalterzu Leopoldy* 6:20, a w *Psalterzu Wujka* 2:26. Być może tę obserwowaną w przekładach psalterzowych ekspansję wyrazów *poniżenie*, *poniżyć*, *uniżenie*, *uniżyć* wiązać należy z ich czytelną etymologią: 'czynić niskim', co niewątpliwie trafnie oddaje łac. *humilitas* wywodzące się od *humilis* 'niski'.

3. Ofiary kultowe

Ofiara jest najistotniejszym, najbardziej znaczącym w życiu religijnym Izraelity aktem kultu⁶⁴. W swym wymiarze symbolicznym jest ona bowiem znakiem łączności, wspólnoty i przyjaźni Boga i człowieka, ponowieniem i uaktualnieniem zawartego niegdyś przymierza⁶⁵.

Jako uczestnik liturgii ofiarowania jawi się nam niejednokrotnie podmiot wypowiadający w psalmach. Bibliści podejmują nawet próby rekonstruowania w oparciu o teksty psalmów przebiegu ceremonii złożenia ofiary w świątyni⁶⁶. Jednak – zdaniem wybitnego znawcy *Psalterza*, ks. S. Łacha – w tej księdze Biblii stosunkowo rzadko mówi się o rytualnych ofiarach; psalmy uczą raczej, iż od ofiar miłsze są Bogu serca czyste i skruszone⁶⁷.

W religii starotestamentowej wyróżnia się różne rodzaje ofiar: ze względu na to, jaki jest cel „ofiarowania” (ofiary dziękczynne, pojednania, przebłagalne, ofiary za grzech, za winę, za posądzenie), co jest przedmiotem (materia) ofiary (ofiary pokarmowe, zwierzęce, pitne, kadzielne) i jaki przebieg ma ceremonia (ofiary całopalne, ofiary biesiadne)⁶⁸.

Temu zróżnicowaniu rytuałów i funkcji ofiar odpowiada bogactwo terminologiczne⁶⁹. Tłumacz *Psalterza* stawał więc przed trudnym zadaniem znalezienia rodzimych terminów dla nazwania starotestamentowych czynności kultowych.

⁶⁴ *Praktyczny słownik...*, s. 878; por. także *Wstęp do Starego Testamentu*, red. ks. L. Stachowiak, Poznań 1990, s. 168.

⁶⁵ O funkcji ofiar w religii starotestamentowej por. np. *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 169.

⁶⁶ Por. *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. VII, *Pieśni Izraela*, s. 64–68; A. Tronina, *Psalm „eucharystyczny”: dzisiaj*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1988, 41, s. 290–291.

⁶⁷ S. Łach, *Rozwój ofiar...*, z. 24, Poznań 1970, s. 58.

⁶⁸ Por. np. *Praktyczny słownik...*, s. 878–882; *Podręczna encyklopedia biblijna*, red. ks. E. Dąbrowski, t. II, Poznań 1959, s. 177–180; S. Łach, *Rozwój ofiar...*, s. 58–60.

⁶⁹ S. Łach, *Polska terminologia na oznaczenie hebrajskich nazw ofiar*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1970, 17, s. 5–11.

W wersji łacińskiej, stanowiącej tu podstawę przekładu, pojęciu ofiary odpowiadają leksemy: *holocaustum*, *hostia*, *oblatio*, *sacrificium*. Psalterze floriański i puławski wprowadzają dla oddania łacińskich nazw ofiar terminy: *modła*, *ofiera* (*ofiara*), *obiet(a)*, *obietnica*, *ofertorzyje*, *poczta*, *pokład*, *poświęcenie*. Z tego bogatego repertuaru nazw występujących w rękopiśmiennych psalterzach tłumacz krakowski przejmuje tylko dwie: *obiata* i *ofiara*. Tylko te dwa leksemy na oznaczenie ofiary mają również psalterze renesansowe: Leopoldy i Wujka. Jediną znaczącą innowacją przekładów XVI-wiecznych w zakresie nazywania ofiar starotestamentowych jest wprowadzony przez Szymona Budnego neologizm *calopalenie* (albo *ofiara calopalna*) odpowiadający łacińskiemu *holocaustum* (gr. *holokautoma*, hebr. *olah*)⁷⁰.

Specjalizację *obiaty* jako terminu religijnego potwierdza XVI-wieczny materiał językowy. SiXVI (XIX 124–125) notuje *obiata* już tylko w znaczeniu 'ofiary składanej Bogu, bóstwom lub świętym' (staropolska *obiata* znaczyła również 'obietnicę, przyrzeczenie; to, co obiecane, promissio, votum', a także – wyjątkowo – 'zysk, procent', por. Ssíp V 329).

Spśród pary synonimów *ofiara* – *obiata* już w polszczyźnie XVI w. przewagę zdobywa zapożyczona z czeskiego *ofiara*⁷¹ (2641 poświadczeń wobec 84 notowań rodzimej *obiaty*⁷²). *Obiatę* jednak spotykamy jeszcze u Wujka (50,20). Z czasem ustąpiła ona zupełnie „przed *ofiara*”, zawężając swe znaczenie do 'ofiary pogańskiej' i nabierając stylistycznej wartości wyrazu archaicznego, książkowego⁷³.

W *Psalterzu krakowskim* *obiata* jest wyrazem o wyższej frekwencji (występuje 16 razy, *ofiara* – 11 razy). Oba leksemy stosowane są zamiennie jako tłumaczenia tych samych wyrazów łacińskich, np. *sacrificium laudis* – *ofiara chwały* (49,24; 106,22), *obiata chwały* (49,15); *holocaustum* – *ofiara* (49,9), *obiata* (19,3; 39,10; 50,17; 50,20; 65,12); *oblatio* – *ofiara* (50,20), *obiata* (39,9).

Nietrudno dociec przyczyn, dla których tłumacz krakowski rezygnuje z podsuwanych mu przez „tradycję” leksemów *modła*, *ofertorzyja*, *poczta*, *pokład*, *poświęcenie*.

⁷⁰ Zręczność utworzonego przez Budnego neologizmu potwierdzają opinie współczesnych polskich biblistów. S. Łach uważa *ofiara calopalną* za „jedyną słuszną nazwę, mającą swe uzasadnienie w obrzędzie tej ofiary, który domagał się całkowitego spalania żertwy”, por. idem, *Polska terminologia...*, s. 8.

⁷¹ M. Basaj, J. Siatkowski, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, cz. IX, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1972, 11, s. 14; E. Klich, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927, s. 77–78; J. Reczek, *Bohemizmy leksykalne...*, s. 43.

⁷² Por. M. Karplukówna, *Staropolskie tłumaczenia Biblii jako źródło dla przyszłego Słownika polskiej terminologii religijnej*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. I, Łódź 1992, s. 101.

⁷³ E. Klich, *Polska terminologia...*, s. 78.

Modła należy do wyrazów polisemicznych. W staropolszczyźnie znaczenie 'ofiara' było jednym z wielu znaczeń leksemu (także: 'posąg bóstwa pogańskiego', 'miejsce kultu', 'akt prośby i czci, modlitwa', por. Sstp IV, 321–322). W znaczeniu 'ofiara' *modła* występuje w Fl, Puł, KartŚwidz, BZ. Najlepiej poświadczone jest znaczenie *modły* jako modlitwy. Znaczenia 'ofiara', 'modlitwa' nie ma natomiast staroczeska *modła*⁷⁴. W polszczyźnie XVI-wiecznej *modła* oznacza przede wszystkim 'cześć oddawaną Bogu i świętym przez modlitwę i ofiarę' (SiXVI XIV 565–567), co odpowiada łac. *adoratio*, *imploratio*, *precatio*.

Ofertorzyja jest wyrazem rzadkim (Sstp V 521), ma tylko jedno poświadczenie z Fl 49,9. Należy więc ją uznać za leksykalną osobliwość pierwszego polskiego psalterza. W polszczyźnie XVI-wiecznej notuje się postaci *offertoryja*, *offertoryjum*, *offertorzyja*, ale w znaczeniu 'ofiary kościelnej, daru przynieszonego przez wiernych do kościoła' (SiXVI XXI 1).

Poczta i *pokład* to wyrazy niezarezerwowane dla tematyki religijnej. W staropolszczyźnie znane są głównie ze znaczeń „świeckich”. *Poczta* to 'dar dany celem pozyskania sobie kogoś' czy 'okolicznościowy podarek na rzecz pana feudalnego lub wójta' (Sstp VI 216–217). Ofiara – w istocie – jest darem złożonym Bogu. Wprowadzona przez tłumaczy psalterzy floriańskiego i puławskiego *poczta* miałaby więc swoje uzasadnienie (autorzy *Słownika staropolskiego* kwalifikują zresztą przykłady *poczty* z Fl i Puł do znaczenia 'dar dany celem pozyskania sobie kogoś', nie wyróżniając znaczenia 'ofiara, holocaustum, hostia'). Sam dar jednak „nie oddaje całkowitej głębokiej treści ofiary, przez którą nawiązuje się zerwaną z Bogiem łączność. Dla Starego Testamentu bowiem dar – to nie tylko rzecz ofiarowana, ile raczej jakby częśćka jaźni; „dawać” to wnosić do obcej egzystencji coś z siebie samego dla nawiązania mocnej spójni”⁷⁵. Zatem – jeśli składanie ofiar nie harmonizuje z wewnętrznym usposobieniem ofiarującego, to taka ofiara nie jest miłą Bogu, jest czczą formalnością⁷⁶.

Pokład to 'podpora, coś, co wspiera, podtrzymuje', a także 'skarbnica, skarbiec', 'depozyt, dobro powierzone, dane na przechowanie', wreszcie 'pogrzeb, kościelne obrzędy pogrzebowe'. W znaczeniu 'dar ofiarny, sacrificium' *pokład* znany jest tylko z Fl i Puł oraz KartŚwidz, a więc zawsze występuje jako tłumaczenie łac. *sacrificium* w wersecie 20 ps. 50. *Pokład* jako 'ofiara' łączy się z wyrażeniem *chleb pokładny*, synonimicznym wobec *chleba ofiarownego*⁷⁷.

Materiał leksykalny (Sstp VI 478–479) świadczy o chwiejności semantycznej leksemu *poświęcenie* (albo *poświęcenie*). Poszczególne znaczenia tego wyrazu

⁷⁴ *Ibidem*, s. 101.

⁷⁵ *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. II, s. 178.

⁷⁶ S. Łach, *Rozwój ofiar...*, s. 59.

⁷⁷ M. Karplukówna, *Staropolskie tłumaczenia...*, s. 100.

Sstp ilustruje pojedynczymi przykładami. Znaczenie 'dar ofiarny, ofiara, sacrificium' poświadczane jest przez zaledwie dwa egzemplia.

Z zasobu dawnych nazw ofiar tłumacz krakowski wybrał więc leksemy, które wyspecjalizowały się w nazywaniu aktu kultu. Zrezygnował z wyrazów rzadkich (*ofertorzyja*), osobliwości semantycznych (*modła, poświęcenie*), a także leksemów, które „obsługiwały” przede wszystkim tematy świeckie (*poczta, pokład*).

Przekłady psalterzowe po raz kolejny więc pozwalają śledzić „losy” wyrazów, ich semantyczny rozwój i specjalizację. Analiza leksemów tworzących pole znaczeniowe ofiary w pierwszych polskich translacjach *Księgi psalmów* pokazuje proces wyodrębniania się spośród licznej grupy wyrazów dwóch leksemów, które specjalizują się w nazywaniu aktu kultu. Z kolei – spośród tych dwóch wyrazów: rodzimej *obiaty* i zapożyczonej *ofiary* już w XVI w. zdecydowaną przewagę uzyskuje *ofiara*⁷⁸. Proces ten ilustruje schemat:

<i>modła, ofiera (ofiara), obiet(a), obietnica, ofertorzyje, poczta, pokład, poświęcenie</i>	średniowieczne przekłady psalterza (<i>Psalterz floriański, Psalterz pulawski</i>)
<i>ofiara, obiata</i>	<i>Psalterz krakowski</i>
<i>ofiara, całopalenie</i>	psalterze renesansowe

Jeśli za kryterium przyjmimy sposób oddawania terminów religijnych (nazwy ofiar), to *Psalterz krakowski* zdecydowanie wydaje się być językowo bliższy przekładowi renesansowemu.

Hebrajskie nazwy rodzajów ofiar *Wulgata* tłumaczy często opisowo – za pomocą rzeczownika i przydawki (najczęściej wyrażonej rzeczownikiem w gen.), np. *sacrificium laudis, sacrificium iustitiae, holocaustum pro peccato* itp. Przydawka wskazuje najczęściej na funkcję ofiary, czasem na czas jej składania. W oddawaniu nazw rodzajów ofiar tłumacz krakowski podąża wiernie za wersją łacińską, stosując zasadę „reddere verbum de verbo”. I tak *sacrificium laudis* to *ofiara* lub *obiata chwały, hostia laudis* – *ofiara chwały, sacrificium iustitiae* to *ofiara sprawiedliwości, sacrificium vespertinum* to *obiata wieczerna, holocaustum pro peccato* to *obiata za grzech*. Tak samo tłumaczą podane nazwy rodzajów ofiar Leopolda i Wujek.

Znamienny dla przyjętej przez tłumacza krakowskiego metody translacji jest przekład ps. 39,10, który w *Wulgacie* brzmi: *holocaustum et pro peccato non postulasti, tunc dixi ecce venio*. Tłumacz *Psalterza krakowskiego* oddaje ten werset wiernie, idąc za wersją łacińską: *Obiata i za grzech nie pożądałeś, tedy rzekłem: owo przychodzę*.

⁷⁸ XVI-wieczny *Lexicon latino-polonicum* Jana Mączyńskiego podaje jako odpowiedniki łac. *holocaustum, hostia, sacrificium, oblatio* tylko wyraz *ofiara*.

Oryginał hebrajski zawiera w tym miejscu dwie nazwy ofiar: *olah* i *hattat*⁷⁹. *Hattat* oznacza „ofiarę przebłagalną za przestępstwa prawa Bożego”⁸⁰. W przekładzie Hieronimowym hebr. *hattat* oddane zostało przez wyrażenie *pro peccato* (zamiast *sacrificium pro peccato*⁸¹): elipsie uległ więc wyraz *ofiara* ‘sacrificium’. Wiernie za *Wulgatę* podąża Leopolda: *Offiary zupełnej ani za grzechy nie pożądałeś...*

Opuszczony przez *Wulgatę* wyraz *ofiara* powraca dopiero w tłumaczeniu Jakuba Wujka: *Całopalenia i za grzech ofiary nie chciałeś...*, co jest na pewno efektem szczególnej dbałości Wujka o sens i komunikatywność przekładu, a – być może – świadectwem sięgania w pracy translatorskiej do oryginału hebrajskiego.

Metodę przekładu dosłownego, reprezentowanego przez *Psalterz krakowski* – w opozycji do metody tłumaczenia „do sensu” – ilustruje również przekład Ps. 105,28, w którym czytamy o przypadku uprawiania bałwochwalstwa przez Izraelitów: Vlg: *et initiati sunt Beelfegor, et comederunt sacrificia mortuorum*. Tłumacz krakowski przekłada „słowo po słowie”: *I poczęli są Beel Phegor i jedli obiady martwych* (Fl *poświęcenie*, Puł *modły martwych*).

Sens łac. *sacrificia mortuorum* pozostaje chyba niejasny jeszcze dla Leopolda, skoro tłumaczy on: *I poczęli są modłę⁸² stroić Beelphegor i jadali obiady za umarłe*. O jaki rodzaj ofiar chodzi, wyjaśnia dopiero przekład Wujka: *I oddali się jako Bogu Beel-Fegorowi bałwanowi i jedli ofiary umarłym bogom sprawowane*. W przeciwieństwie do Boga żywego (Jr 10,10) – podaje komentarz w Biblii Tysiąclecia – bożki pogańskie są martwe⁸³.

Łac. *hostia vociferationis* tłumacz krakowski przekłada jako *ofiary wołania* (Ps. 26,11): Vlg: *Circuivi et immolavi in tabernaculo eius hostiam vociferationis*, Kr: *Obchodziłem i obiatowałem w przebytku jego ofiary wołania* (Fl *ofiary głośnie, Puł obietę wołania*).

Wujek nazywa tę ofiarę – chyba niechcący szczęśliwie – *ofiary krzykliwą*, Leopolda – trafniej – *ofiary głośnego śpiewania*. W oryginale hebrajskim mamy tutaj wyrażenie *zibhe t'ru'ah*, które znaczy dosłownie „ofiara świętecznego krzyku”⁸⁴. Współcześni bibliści tłumaczą to wyrażenie „ofiara dziękczynna”. W ofierze tej składanie żertwy połączone było ze śpiewem pieśni dziękczynnej, która z czasem stała się elementem dominującym rytuału:

⁷⁹ S. Łach, *Rozwój ofiar...*, s. 58.

⁸⁰ S. Łach, *Polska terminologia...*, s. 10.

⁸¹ Tak *Wulgata* tłumaczy hebr. *hattat* w innych kontekstach, por. S. Łach, *Polska terminologia...*, s. 10.

⁸² *Modla* u Leopolda w znaczeniu ‘bożka pogańskiego’ (por. Sstp IV 321–322).

⁸³ *Biblia Tysiąclecia*, por. przypis do Ps. 106,28, s. 669.

⁸⁴ T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *psalmach*, Kraków 1989, przyp. 11, s. 36.

w okresie niewoli babilońskiej bowiem śpiew dziękczynny całkowicie zastąpił żertwę ofiarną⁸⁵. Spośród przytoczonych przekładów propozycja Leopolity wydaje się więc być najtrafniejsza.

Świadectwem większej orientacji tłumaczy renesansowych w zakresie starotestamentowego nazewnictwa ofiarniczego, a także większej swobody w traktowaniu źródłowego tekstu łacińskiego, jest przekład Ps. 39,9. W *Wulgacie* brzmi on: *Sacrificium et oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi*. Tłumacz krakowski *sacrificium* przekłada jako *ofiara*, *oblatio* zaś jako *obiata*: *Ofiary i obiata nie chciałeś, ale uszy doskonale uczyniłeś mi*.

Tłumaczeniu temu nic nie można by zarzucić. Występujące w tekście hebrajskim nazwy *zebach* i *mincha* oznaczają tutaj cały „kult zewnętrzny z ofiarami na czele”⁸⁶. Zestawienie „przekładu krakowskiego” z Wujkowym pokazuje jednak różnicę w sposobie traktowania źródłowego tekstu łacińskiego: w tłumaczeniu z 1532 r. słowo zostaje oddane przez słowo, w tłumaczeniu Wujkowym ta zasada już nie obowiązuje. *Sacrificium* tłumaczy Wujek jako *ofiara krwawą*, *oblatio* – jako *niekrwawą*. Hebr. *minchah* (Vlg *oblatio*) używane jest jako nazwa ogólna i jako nazwa ofiary bezkrwawej⁸⁷. Zarówno więc „przekład krakowski”, jak i Wujkowy znajdują oparcie w tekście hebrajskim; różnica polega na sposobie potraktowania, stanowiącej podstawę tłumaczenia, wersji łacińskiej.

W *Psalterzu krakowskim* *obiata* jest także odpowiednikiem łac. *placatio*. Vlg: *Frater non redimit, redimet homo, non dabit Deo placationem suam* (48,7); Kr: *Brat nie odkupi, odkupi człowiek i nie da Bogu obiata swojej* (Fl, Puł *laskania*, L, W *uługania*, Pb *przymilenie*).

Występujące w psalterzach rękopiśmiennych *laskanie* jest w znaczeniu ‘błaganie, przepraszanie, łagodzenie, placatio’ wyjątkowe w staropolszczyźnie, znane tylko z Fl i Puł 48,7 (Sstp IV 100). Polszczyzna renesansowa – jak to wynika z materiału leksykograficznego – nie zna tego wyrazu. Tłumacz krakowski postępuje znów zgodnie z zasadą eliminowania słownictwa rzadkiego i przestarzałego. Zamiast *laskania* wprowadził *obiata*, znajdującą w analizowanym kontekście doskonale uzasadnienie. Krakowska *obiata* brzmi chyba nawet lepiej niż Wujkowe *uługanie*: *Jeżeli cię brat nie odkupi, jakóż cię odkupi inszy człowiek? Żaden nie da Bogu uługania za cię*.

Analiza leksemów odpowiadających pojęciu ofiary w *Psalterzu krakowskim*, dokonana z uwzględnieniem szerokiego tła porównawczego, pozwala śledzić proces specjalizacji nazw w zakresie polskiej terminologii religijnej. W psalterzach rękopiśmiennych (floriański, puławski) wielość wyrazów nazywających ofiarę świadczy o chwiejności semantycznej i stylistycznej użytych w tłuma-

⁸⁵ A. Tronina, *Psalmy „eucharystyczne”*: *today*, s. 292.

⁸⁶ S. Łach, *Rozwój ofiar...*, s. 58.

⁸⁷ S. Łach, *Polska terminologia...*, s. 11.

czeniu nazw. Poszukując polskich odpowiedników dla nazw starotestamentowych ofiar, tłumacze sięgali do staropolskiej przedchrześcijańskiej, pogańskiej terminologii religijnej⁸⁸ (Słowianie też spełniali ofiary ku czci bogów). Przekład krakowski reprezentuje, jeśli chodzi o polskie nazewnictwo ofiarnicze, już zupełnie inny etap rozwoju. Spośród nazw wprowadzonych do języka psalterzowego przez pierwsze polskie tłumaczenia jako terminy religijne, odpowiadające pojęciu ofiary, wyspecjalizowały się dwa: *ofiara* oraz *obiata*. W *Psalterzu krakowskim* mają one jeszcze zbliżoną frekwencję (niewielka przewaga *obiaty*). W przekładach z drugiej połowy XVI w. zdecydowanie przeważa *ofiara*. Na linii obrazującej rozwój polskiej terminologii w zakresie nazw ofiar *Psalterz krakowski* umieścilibyśmy na pewno bliżej przekładów renesansowych niż średniowiecznych. „Średniowieczność” interesującego nas zabytku ujawnia się natomiast, gdy chodzi o metodę przekładu, o stosunek tłumacza wobec łacińskiego źródła. *Psalterz krakowski* pozostaje „co do słowa” wierny *Wulgacie*. Jeśli w oczekiwanym jako tłumaczenie hebr. *hattat* wyrażeniu *sacrificium pro peccato* elipsie uległ wyraz *sacrificium*, *Psalterz krakowski* zachowuje wierność *Wulgacie*, nawet jeśli nie służy to komunikatywności wypowiedzi. Interesujący nas zabytek nie ustępuje jednak pod tym względem, późniejszemu o prawie 30 lat, przekładowi Leopoldy. Zasadę uprząstaczenia, przybliżenia polskiemu czytelnikowi psalmów – starotestamentowych rytuałów ofiarniczych podjął dopiero Wujek (por. np. tłumaczenie łac. *sacrificia mortuorum* – *ofiary martwym bogom sprawowane*).

4. Miejsca obecności Boga

Bóg Izraela jest Bogiem transcendentnym⁸⁹. Jego mieszkaniem jest niebo: *K Tobie podniosłem oczy moje, który przebywasz w niebiesiech* (122,1) – woła psalmista.

Bóg jest jednak obecny także wśród swojego ludu – w świątyni⁹⁰. Tradycja biblijna mówi o zakładni przez patriarchów sanktuariów w miejscach objawienia się Jahwe. Na pustyni sanktuarium był namiot; tam Jahwe spotykał się z Mojżeszem „twarzą w twarz” (Wj 33,11). Tronem Jahwe i widzialnym znakiem Jego obecności była, mieszcząca się w namiocie, arka – miejsce przechowywania tablic przymierza. Po zdobyciu Jerozolimy i wybudowaniu tam świątyni, miasto to staje się centrum życia religijnego

⁸⁸ M. Karplukówna, *Staropolskie tłumaczenia...*, s. 100–101.

⁸⁹ T. Brzegowy, „Miasto Boże” w psalmach, s. 39.

⁹⁰ Por. *Praktyczny słownik biblijny*, hasło *świątynia*, s. 1290. Zamieszkiwanie imienia Bożego w świątyni określano terminem *szekina*, por. *ibidem*, s. 1267–1268.

Izraelitów, miastem świętym, celem pielgrzymek wszystkich pokoleń⁹¹. O szczególnej roli świątyni jerozolimskiej w społeczności Izraela pisze E. Ehrich: „Mamy tyle kościołów, a w nich Boga tak bliskiego, że niełatwo nam pojąć, jaki był stosunek Izraela, osamotnionego w swym niezwykle wymagającym monoteizmie [...], do jedyne go miejsca prawowitego kultu, do jedyne go sanktuarium, w którym mogło nastąpić spotkanie z Obecnością Bożą”⁹². „Najgorętszymi piewcami wielkości Jerozolimy są psalmiści”⁹³.

Wybrane przez Boga miejsce Jego mieszkania nazywane jest w psalterzu łacińskim takimi określeniami, jak: *civitas Dei*, *domus Dei*, *mons Dei*, *tabernaculum*, *habitatio*, *atrium*, *templum*, *sanctificium*, *sanctuarium*, *synagoga*, *ecclesia*⁹⁴, *arca*. Ich odpowiednikami w *Psalterzu krakowskim* są wyrazy i wyrażenia: *miasto Pana* (Boga, Boże), *dom Boga*, *gora święta*, *przebytek*, *kościół*, *palac*, *cerkiew*, *archa*. Wśród leksemów tworzących pole znaczeniowe ‘mieszkanie Boga, świątynia’ wyodrębnić możemy takie, które używane są wyłącznie na oznaczenie przestrzeni sakralnej, oraz takie, które odnoszą się zarówno do sfery sacrum, jak i profanum. Do pierwszej grupy wyrazów odnoszących się wyłącznie do przestrzeni sakralnej zaliczymy: *kościół*, *cerkiew* oraz *świętość*. Drugą grupę tworzą wyrazy: *dom*, *miasto*, *gora*, *przebytek*, *palac*. Te ostatnie używane są w znaczeniu ‘miejsca poświęconego Bogu, miejsca przebywania Boga’, ale także nazywają w psalterzu „zwykłe”, tzn. nieuswięcone Bożą obecnością, miejsca przebywania, zamieszkiwania ludzi. Na przynależność do sfery sacrum wskazuje przydawka, np.: *miasto Pana naszego*, *miasto Boga naszego*, *miasto Boże*, *palac święty*, *dom Boży*, *gora święta*, *przebytki panowe*; często przydawka wyrażona jest po prostu zaimkiem, wskazującym na przynależność do Boga, np. *palace Twoje*, *dom Twój*, *przebytek Twój*. Połączenia frazeologiczne *miasto Boże* (*Pana*, *Boga*), *dom Boga*, *gora święta* są tłumaczeniami łacińskich połączeń *civitas Dei*, *domus Dei*, *mons sanctum*. Takie przekładanie wymienionych wyrazów łacińskich powtarza się od *Psalterza floriańskiego* do *Psalterza Wujka* – a zapewne i później. Połączenia *miasto Boga*, *dom Boga*, *gora święta* należą więc do stałych, powtarzalnych elementów języka psalterzowego. Por. np. Ps. 47,1:

⁹¹ Wstęp do *Starego Testamentu*, s. 160.

⁹² E. Ehrich, *O lirycie religijnej*, „Znak” 1977, 29, s. 395–396.

⁹³ T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *psalmach*, s. 15.

⁹⁴ *Ecclesia* jako odpowiednik hebr. *qahal* oznaczał pierwotnie „liturgiczne zgromadzenie ludu Bożego”, por. A. Tronina, *Teologia psalmów*, Lublin 1995, s. 116. Zdaniem biblistów w psalmach można już odnaleźć myśl o obecności Jahwe we wspólnocie kultowej, w zgromadzeniu ludzi: „Teraz hymny, psalmy Izraela zgromadzonego w miejscu kultu stanowią niewidzialny tron, na którym zasiada – również niewidzialnie – Święty Izraela, Jahwe, por. T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *psalmach*, s. 41.

Fl Wieliki Gospodzin i chwalny barzo w mieście Boga naszego na gorze świętej Jego.

Puł Wieliki Bog i chwalny barzo w mieście Boga naszego, na gorze świętej Jego

Kr Wielki Pan i chwalebny barzo w mieście Boga naszego na gorze świętej Jego.

Leop Wielki Pan i chwalebny barzo w mieście Boga naszego na gorze Jego świętej.

Wuj Wielki jest Pan i barzo chwalebny w mieście Boga naszego, na Gorze Świętej jego.

Bogatej bibliografii w literaturze naukowej doczekały się leksemy *cerkiew* i *kościół*⁹⁵. Szczególnie interesowały badaczy XVI-wieczne losy *cerkwi* i *kościola*, ponieważ właśnie w okresie renesansu dokonały się w znaczeniach tych wyrazów najistotniejsze przesunięcia, które zadecydowały o ich dalszych losach w polszczyźnie. Ostatnio kwestię tę zreferował – w ramach regularnie odbywanych konferencji poświęconych studiom nad językiem religijnym – T. Lisowski⁹⁶. Analiza użyc wyrazów *cerkiew* i *kościół* w *Psalterzu krakowskim* wzbogaci przytaczany w dotychczasowych opracowaniach materiał przykładowy, bowiem nasz zabytek nie podlegał w tym zakresie ekscerpcji. Materiał z *Psalterza krakowskiego* może być o tyle interesujący, iż zabytek ten ma charakter przejściowy: stoi „na granicy” epok – między średniowieczem a renesansem.

Cerkiew notowana jest w staropolszczyźnie w dwóch znaczeniach: ‘ecclesia’ i ‘templum’ (Sstp I 218–219), przy czym pierwsze znaczenie jest dominujące. Już E. Klich zauważa, iż w zabytkach staropolskich *cerkiew* w znaczeniu ‘templum’ występuje rzadziej niż *cerkiew* ‘ecclesia’⁹⁷. *Cerkiew* ‘templum’ zaczyna bowiem ustępować na rzecz *kościola*. *Kościół*, wywodzący się z łac. *castellum*, do polszczyzny przeniesiony za pośrednictwem stwniem. **kastel* i stczes. **kostel*⁹⁸, notowany jest na gruncie polskim już tylko we wtórnym znaczeniu ‘świątynia, templum’⁹⁹. W ciągu XV w. zaczyna on wypierać *cerkiew* także w znaczeniu ‘ecclesia, zgromadzenie wiernych’¹⁰⁰. Według

⁹⁵ Por. np.: E. Klich, *Polska terminologia...*, s. 88–98; M. Karpluk, *Słownictwo cerkiewne w polszczyźnie XVI w. Wybór przykładów*, [w:] *Chrześcijański Wschód a kultura polska*, red. R. Łużny, Lublin 1989, s. 129–130; J. Reichan *Wyraz „cerkiew” w gwarach polskich*, *ibidem*, s. 151–152; L. Moszyński, *Cerkiew czy kościół – skąd się wzięły i czego dowodzą różnice języka?*, „Gwiazda Morza” 1988, 25, s. 4.

⁹⁶ T. Lisowski, „Cerkiew” i „kościół” jako ‘ecclesia’ i ‘templum Christianorum’ w polszczyźnie XVI-wiecznej, [w:] *Język a chrześcijaństwo*, Lublin 1993, s. 131–144.

⁹⁷ E. Klich, *Polska terminologia...*, s. 88.

⁹⁸ SES II 553–554.

⁹⁹ E. Klich, *Polska terminologia...*, s. 97.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 88; T. Lisowski, „Cerkiew” i „kościół” jako..., s. 133, 135. Obaj autorzy przyjmują, iż przejście *kościola* od znaczenia ‘templum’ do ‘ecclesia’ dokonało się na drodze metonimii.

T. Lisowskiego *cerkiew* 'ecclesia' w polszczyźnie XVI w. jest już albo regionalizmem, albo celowo zastosowanym, zwłaszcza w przekładach psalterzowych czy tekstach apokryficznych, archaizmem¹⁰¹. Frekwencja polskich odpowiedników łac. *ecclesia* w uwzględnionych dla potrzeb tej pracy przekładach psalterzowych przedstawia się następująco:

Vlg	Fl	Puł	Kr	Leop	Wuj
<i>ecclesia</i>	<i>cerkiew</i> (5) <i>kościół</i> (3) <i>sbór</i> (2)	<i>zbor</i> (5) <i>kościół</i> (3) <i>cerkiew</i> (2)	<i>cerkiew</i> (8) <i>zbor</i> (1) <i>zebranie</i> (1)	<i>kościół</i> (7) <i>zbor</i> (2)	<i>kościół</i> (6) <i>zgromadzenie</i> (3)

Tłumacz *Psalterza floriańskiego* oddaje najczęściej łac. *ecclesia* wyrazem *cerkiew*, autor przekładu puławskiego aż 5 razy decyduje się na *zbor*. *Kościół* jako odpowiednik *ecclesia* ma w obu translacjach średniowiecznych tę samą frekwencję. T. Lisowski tłumaczy trzykrotne użycie *kościół* w miejscu 'ecclesia' w Fl kontekstem, który sugeruje drugie – znane łacinie średniowiecznej – znaczenie 'templum'¹⁰²: *U Ciebie chwała moja w kościele wielkiem* (21,26; Puł *kościół*, Kl *śnatcie*, Pd *kosteł*); *Wzjawiłem sprawiedliwość Twoję w kościele wielkiem* (39,12; Puł *zborze*, Kl *śnatcie*, Pd *sbóru*).

Wyjaśnienie Lisowskiego nie wydaje się być przekonujące, skoro w analogicznym kontekście Fl miewa i *cerkiew*: *Spowiadać ci się będę w cyrkwii wielkiej* (34,21; Puł *kościół*, Kl *śnatcie*, Pd *zborze*).

Niefortunne tłumaczenie łac. *odivi ecclesiam malignantium* jako *Nie nażrzał jeść kościoła zgłobliwych* (25,5) wydaje się poświadczać znaczenie *kościół* 'zgromadzenia, zebrania' już w pierwszym polskim przekładzie psalterza, co pozostaje w wyraźnej sprzeczności z dotychczasowymi ustaleniami, datującymi pojawienie się *kościół* w znaczeniu 'ecclesia' dopiero na wiek XV¹⁰³. Tymczasem wszystkie użycia *kościół* jako odpowiednika 'ecclesia' pochodzą ze starszej, XIV-wiecznej części *Psalterza floriańskiego*. Ostateczne rozstrzygnięcie kwestii synonimiczności *cerkwi* i *kościół* w znaczeniu 'ecclesia' w pierwszym polskim przekładzie psalterza pozostawić należy wnikliwym badaczom tego zabytku.

W tłumaczeniu krakowskim widać tendencję do ujednolicenia sposobu przekładania łac. *ecclesia*. Aż ośmiokrotnie odpowiednikiem łac. *ecclesia* jest w interesującym nas zabytku *cerkiew*. To ujednolicenie nie przebiega jednak konsekwentnie: niewytłumaczalnego „odstępstwa” dopuszcza się nasz tłumacz,

¹⁰¹ T. Lisowski, „Cerkiew” i „kościół” jako..., s. 135.

¹⁰² *Ibidem*, s. 134, przyp. 15.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 135.

przekładając łac. *ecclesia sanctorum* raz jako *cerkiew świętych* (88,6), drugi raz jako *zbor świętych* (149,1):

Wyznawać będą niebiosa dziwy Twoje, Panie, i też prawdę Twoję w cerkwi świętych (88,6; Fl, Puł w *cerkwi świętych*, Leop w *kościół świętych*, Wuj w *zgromadzeniu świętych*, Kl w *snatcie swatich*, Pd we *zboru swatych*).

Śpiewajcie pienie nowe, chwala jego we zborze świętych (149,1; Fl, Puł we *zborze świętych*, Kl w *kostelech jeho swatich*, Pd we *zboru swatych*, Leop w *kościół świętych*, Wuj w *zgromadzeniu świętych*).

Ani kontekst wypowiedzi, ani ich stylistyczne nacechowanie nie tłumaczą dokonanego w *Psalterzu krakowskim* rozróżnienia na *zbor świętych* i *cerkiew świętych*. Pozostawienie zboru w 149,1 wydaje się najzupełniej przypadkowym i nieprzemyślanym powtórzeniem wersji floriańskiej i puławskiej (obie mają w tym miejscu *zbor świętych*). Uzasadnione jest natomiast tłumaczenie *ecclesia* – zebranie w Ps. 25,5: *Nienawidziałem zebrania złościwych* (Vlg *odivi ecclesiam malignantium*). Już autor przekładu puławskiego nie powtórzył w tym miejscu nieudanej wersji floriańskiej i miał *kościół zgłobliwych* (Fl) dał *zbor złościwych*¹⁰⁴. Wprowadzenie w *Psalterzu krakowskim* zebrania jako odpowiednika łac. *ecclesia* w tym kontekście świadczy, iż praca translatorska nie przebiegała w sposób mechaniczny, ale towarzyszyła jej refleksja tłumacza nad kontekstowym znaczeniem wyrazów i sensem całej wypowiedzi.

O ile w przypadku nazw ofiar od *Psalterza krakowskiego* rozpoczyna się specjalizacja semantyczna leksemów używanych na oznaczenie rytuałów ofiarniczych, o tyle w zakresie nazw społeczności ludzi wierzących psalterz nasz reprezentuje jeszcze stan bliższy średniowiecznemu. Widać to, gdy zestawimy odpowiedniki łac. *ecclesia* w *Psalterzu krakowskim* oraz w psalterzach Leopolda i Wujka. I Leopolda, i Wujek nazywają już społeczność ludzi wierzących najczęściej *kościółem*. *Cerkiew* w znaczeniu ‘*ecclesia*’ występuje jednak jeszcze w *Żołtarzu Wróbla*, *Psalterzu Reja*, a nawet w *Psalterzu Kochanowskiego*¹⁰⁵. Zakres funkcjonowania *cerkwi* jako ‘zgromadzenia wiernych’ w polszczyźnie XVI w. jest już jednak bardziej ograniczony (SIXVI *cerkiew* – 26 użyć, *kościół* – 6588). Wyraz *cerkiew* ‘*ecclesia*’ ma w tym okresie charakter archaizmu lub regionalizmu (np. u S. Orzechowskiego czy Sz. Krofeya¹⁰⁶).

¹⁰⁴ Wprawdzie K. Górski twierdzi, że od przekładu puławskiego poczynając, „odtąd już nikt słowa *kościół* tutaj nie wpakował”, jego stwierdzenie koryguje jednak K. Meller, przytaczając tłumaczenie Jakuba Lubelczyka: *kościół złościwych*, por. K. Górski, *Zagadnienia słownictwa reformacji polskiej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, *Historia języka*, cz. 2, Warszawa 1957, s. 251; K. Meller, *Jakuba Lubelczyka Psalterz Dawida z r. 1558*, Poznań 1992, s. 103.

¹⁰⁵ SIXVI III 159–160.

¹⁰⁶ T. Lisowski, „*Cerkiew*” i „*kościół*” jako..., s. 136–138, 142.

Kościół w *Psalterzu krakowskim* występuje jako odpowiednik łacińskich wyrazów *sanctuarium*, *sanctificium*, *synagoga*, *templum*. *Kościół* jest odpowiednikiem łac. *templum*, poczynając od przekładu floriańskiego. Przekład krakowski włącza się w tę tradycję; kontynuują ją również Leopolda i Wujek. Warta odnotowania wydaje się zbieżność między *Psalterzem krakowskim* a *Psalterzem Wujka* w zakresie tłumaczenia łac. *sanctificium*: Kr: *I ubudował jako jednorożec kościół swój na ziemi, którą założył na wieki* (Fl Puł *świętość*, Leop *świętnicę*); Wuj: *I zbudował jako jednorożec kościół swój na ziemi, którą ugruntował na wieki*. Tylko raz wprowadza tłumacz krakowski starszą *świętość* jako odpowiednik łac. *sanctuarium*: *I że wnięć w świętość Bożą i urozumiem w poślednich ich* (72,17; Fl, Puł *świętość*). W tym kontekście trudno uzasadnić użycie leksemu *świętość* względami stylistycznymi czy znaczeniowymi, tym bardziej że *świętością* nazywa tłumacz krakowski w innych miejscach atrybut Boga – pełnię Jego doskonałości, wielmożności, chwały¹⁰⁷.

Sanctuarium występuje w tekście łacińskim w znaczeniu 'świątyni' (notujemy ją w wersetach paralelnych z leksemem *tabernaculum*, por. np.: 72,18; 73,8). Konteksty sugerują jednak także inne znaczenie *sanctuarium*. W Ps. 88,38 czytamy: *evertisti testamentum servi tui, profanasti in terram sanctuarium eius*. „*Sanctuarium*” przynależy tu więc do „sługi”, do „pomazańca” Bożego – kontekst wyklucza znaczenie *sanctuarium* 'świątynia Jahwe'. Tłumacz krakowski dokonał więc zbyt mechanicznego tłumaczenia *sanctuarium* – *kościół*: *Odwrocileś obietnicę sługi Twego, pokalałeś na ziemi kościół święty Jego* (88,38; Fl, Puł *świętość*). Nie inaczej przekłada Leopolda: *Odwrocileś testament sługi twego; zgwałciłeś na ziemi kościół święty jego*. To błędne – jak się wydaje tłumaczenie – „poprawia” dopiero Wujek: *Zrzuciłeś przymierze z sługą twoim, zraziłeś aż na ziemię poświęcenie jego*.

Świątynia otrzymuje w *Psalterzu krakowskim* także miano *palacu* (łac. *atrium*). Pałacem nazywano sanktuarium Jahwe również w oryginale hebrajskim (hebr. *hekal*), świątynię pojmowano bowiem jako „rezydencję Jahwe króla”¹⁰⁸. Łac. *atrium* ma w interesujących nas psalterzach następujące odpowiedniki:

Vlg	Fl	Puł	Kr	Leop	Wuj
<i>atrium</i>	<i>trzem</i> (9) <i>dom</i> (1) <i>palac</i> (1) <i>wieża</i> (1)	<i>trzem</i> (9) <i>dom</i> (1) <i>palac</i> (1) <i>przebytek</i> (1)	<i>palac</i> (9) <i>przebytek</i> (3)	<i>sień</i> (9) <i>palac</i> (1) <i>przybytek</i> (1)	<i>sień</i> (7) <i>palac</i> (4)

¹⁰⁷ Por. np.: *Chwała i cudność w obliczności jego, świętość i wielmożność w święceniu jego* (95,6), *Wielmożność chwały świętości Twojej wymawiać będę, a dziwy Twoje wypowiadać będę* (144,4).

¹⁰⁸ T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *psalmach*, s. 113.

W *Psalterzu krakowskim* leksemy *palac* oraz *przebytek* jako odpowiedniki łac. *atrium* występują w analogicznych kontekstach. Por.:

Szczepiony w domu panowym, w przebytkoch domu Boga naszego kwitnąć będzie (91,13; Fl Puł trzem, Kl Pd sien, Leop Wuj sień).

Ktorzy stoicie w domu panowym, w palacoch domu Boga naszego (134,2; Fl Puł trzem, Kl Pd sien, Leop palac, Wuj sień).

Łac. wyrażenie *in atriis domus Dei nostri* zostało przełożone raz jako *przebytek domu Boga naszego*, drugi raz jako *palac domu Boga naszego*.

W psalterzach rękopiśmiennych spośród odpowiedników łac. *atrium* najwyższą frekwencję wykazuje wyraz *trzem*. Sstp (IX 204) notuje *trzem* (*strzem*) w znaczeniu 'komnata', ewentualnie 'sala na piętrze przeznaczona do ucztowania, jedzenia; jadalnia'. *Palac* tymczasem to 'okazały dom mieszkalny' lub też 'komnata w takim domu' (Sstp VI 11). Wybrany przez tłumacza krakowskiego jako odpowiednik łac. *atrium* wyraz *palac* ma więc inną niż staropolski *trzem* wartość stylistyczną: podkreśla mianowicie okazałość, królewskość „domu Jahwe”. Ta różnica stylistyczna jeszcze bardziej zaznacza się, gdy tłumacz krakowski zastępuje *palacem* floriańskie i puławskie *dom*. Por. np. Ps. 28,2:

Kr *Przynieście Panu chwałę i cześć, przynieście Panu chwałę imieniowi Jego, chwalcie Pana w palacu świętym Jego.*

Fl *...proście Gospodna w domu świętym Jego.*

Puł *...klaniajcie się Gospodnu w domu świętym Jego* (Vlg *in atrio sancto eius*; Kl *w sieni Pd w domu*).

Pokusić by się można o stwierdzenie, iż tłumacz nasz, wprowadzając *palac* w miejsce łac. *atrium* wykazał się większą wrażliwością stylistyczną niż renesansowi translatorzy, którzy przekładali *atrium* najczęściej jako *sień*. Nie ulega natomiast wątpliwości, iż współczesnemu czytelnikowi psalmów bliższe jest krakowskie *chwalcie Pana w palacu świętym jego* niż Wujkowe *klaniajcie się Panu w sieni świętej jego*. Warto by może do tych pochwał tłumacza krakowskiego dołączyć opinię współczesnego biblisty na temat sposobów przekładania hebr. *hekal*: „Choć we wszystkich tych miejscach *hekal* określa świątynię jerozolimską, to jednak w przekładzie lepiej byłoby pozostawić jego podstawowe znaczenie *palac*, gdyż precyzuje ono znakomicie izraelskie patrzenie na świątynię jako królewską rezydencję Jahwe”¹⁰⁹.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 112–113, przyp. 143. Autor odnosi się tutaj do sposobów tłumaczenia hebr. *hekal* w *Biblii Tysiąclecia*.

Swoistym sanktuarium Jahwe była również arka, w której złożono tablice przymierza¹¹⁰. W psalmach tylko raz występuje wyraźna wzmianka o arce:

*Vlg Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuae.
Kr Wstań, Panie, w odpoczywanie Twoje, Ty i Archa poświęcenia Twego* (131,8; Fl, Puł skrzynia świętości Twojej, Kl храм, Pd skrzynye, Leop Archa poświęcenia Twego, Wuj skrzynia poświęcenia Twego).

Psalterz krakowski wspomina jeszcze archę w argumentach, objaśniając okoliczności powstania i wykonywania utworów:

Ten psalm śpiewali Dawid i kapłani, kiedy gędli i obścąpili archę (arg. 29)
Ten psalm uczynił Dawid, który śpiewał na gęslach w sobotni dzień przed Archą Bożą (arg. 47)

Archa jest w staropolszczyźnie wyrazem rzadkim, tylko jej jedno poświadczenie (z *Biblii królowej Zofii II* Par 8,11) odnotował Sstp (I 42). Funkcjonującą w staropolszczyźnie nazwą tej „najstarszej świątyni Starego Testamentu” jest *skrzynia*¹¹¹ (w Sstp w tym znaczeniu ok. 25 razy). Na gruncie czeskim wyraz występuje już od XIV w., a *Slovník staročeský* notuje 33 przykłady jego użycia¹¹². Fakt ten, jak również obecność arki „w pełnym bohemizmie” zabytku – *Biblii szaroszpatackiej*, zadecydowały o uznaniu leksemu za leksykalne zapożyczenie czeskie: „Identyczność wyrazu polskiego z czeskim, minimalny zakres występowania, i do tego w tekście niewolniczo zależnym od wzoru czeskiego, uprawomocnia przypuszczenie o pożyczkę” – twierdzi Reczek¹¹³. Żaden jednak z psalterzy czeskich, stanowiących tło porównawcze w niniejszej pracy, nie ma w Ps. 131,8 *arki* (Kl храм, Pb skrzynia). *Arki* nie wymieniają jako bohemizmu Basaj i Siatkowski¹¹⁴. Nie wylicza *arki* jako zapożyczenia czeskiego E. Belcarzowa, omawiając „niektóre osobliwości leksykalne” *Biblii Leopoldy*¹¹⁵ (spośród uwzględnionych w tej

¹¹⁰ „[...] podczas gdy Namiot jest miejscem chwilowego zjawiania się Jahwe, Arka jest raczej miejscem stałego Jego przebywania. [...] Arka jest instytucją kapłańską, ośrodkiem kultu, miejscem stałej obecności Bożej, jest tronem Jahwe”, por. M. Filipiak, „Arka Przymierza” i „Namiot Spotkania” – najstarsza świątynia Starego Testamentu, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1972, s. 213.

¹¹¹ Termin hebrajski używany na określenie arki jest nazwą pospolitą ‘aron, co znaczy ‘skrzynia, kufer’, por. T. Brzegowy, „Miasto Boże” w psalmach, s. 107.

¹¹² J. Reczek, *Bohemizmy leksykalne...*, s. 33.

¹¹³ *Ibidem*, s. 33.

¹¹⁴ M. Basaj, J. Siatkowski, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1964, 10.

¹¹⁵ E. Belcarzowa, *Niektóre osobliwości leksykalne Biblii tzw. Leopoldy*, Wrocław 1989.

pracy jeszcze tylko *Psalterz* Leopoldy ma w analizowanym kontekście *arkę*). W SIXVI (I 201–202) *archa* (*arka*) w znaczeniu ‘skrzyni drewnianej, symbolu obecności Jahwe’ notowana jest 145 razy (rzadziej, bo tylko 38 razy występuje na określenie korabu Noego). Tłumacz krakowski, szukając terminu na nazwanie „najstarszej świątyni Starego Testamentu”, nie skorzystał z podsuwanej przez tradycję *skrzyni*, ale wprowadził do języka przekładów psalterzowych nową *archę*. Być może uczynił to pod wpływem tłumaczeń czeskich, aczkolwiek czeska proveniencja *arki* nie jest właściwie pewna.

W stosunku do *skrzyni archa* posiada niewątpliwie odmienną wartość stylistyczną: o ile *skrzynia* nazywa przedmiot sakralny tylko w określonych kontekstach, o tyle *archa* jest ścisłym biblizmem, tzn. używa się jej tylko na określenie starotestamentowego pojemnika do przechowywania tablic przymierza lub na nazwanie łodzi, dzięki której starotestamentowy bohater Noe uratował się z wód potopu (SIXVI I 201–201). *Arkę* zaliczymy więc do słownictwa stricte sakralnego. To ograniczenie użycia *arki* wyłącznie do sfery sacrum decyduje o jej nacechowaniu stylistycznym – o podniosłości. I w tym wypadku można by mówić o stylistycznej wrażliwości tłumacza, bo przecież to właśnie *arka*, a nie Wujkowa *skrzynia*, „zadomowiła się” w języku psalterzowym.

Od przekładów rękopiśmiennych poczynając, świątynię określano również mianem *przebytku* (później *przybytku*¹¹⁶). *Przebytek* notowany jest w Sstp (VII 87–89) tylko w tekstach religijnych, *przybytek* także w świeckich (Stp VII 236–237). Zdaniem badającego losy tych wyrazów w polszczyźnie J. Reczka, może to świadczyć o czeskiej proveniencji *przebytku*¹¹⁷. *Przebytek* (*przybytek*), występujący jako odpowiednik łac. *habituaculum*, *atrium*, a zwłaszcza *tabernaculum*, wszedł od początku i na stałe do polskiego języka psalterzowego¹¹⁸. Por. np. Ps. 14,1:

Fl *Gospodnie, kto będzie przebywać w przebytku Twojem...?*
 Puł *Gospodnie, kto będzie mieszkał w przebytku Twojem...?*
 Kr *Panie, kto będzie przebywać w przybytku Twoim...?*
 Leop *Panie, kto będzie w przybytku Twoim przemieszkował...?*
 Wuj *Panie, któż będzie mieszkał w przybytku Twoim...?*

¹¹⁶ Zdaniem badającego losy wyrazów *przebytek* i *przybytek* J. Reczka, *przybytek* jest późniejszy niż *przebytek*: najstarsze przykłady pochodzą dopiero z poł. XV w., por. *Staropolskie wyrazy przebytek, przybytek i podobne*, „Język Polski” 47, s. 120.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 125.

¹¹⁸ Na obecność *przybytku* jako odpowiednika łac. *tabernaculum* (hebr. *miskan*) w „psalterzach polskich, od Jakuba Wujka poczynając”, zwraca uwagę T. Brzegowy, „*Miasto Boże*” w *psalmach*, s. 37–38. Spostrzeżenie biblisty należałoby skorygować: nie od Jakuba Wujka, ale od *Psalterza floriańskiego* poczynając. W psalterzach rękopiśmiennych *przebytek* występuje obocznie z wyrazem *stan*.

W tym kontekście nie budzi akceptacji propozycja współczesnego biblisty, aby *przybytek* (wobec zaniku słowotwórczego znaczenia wyrazu) zastąpić nowszym *mieszkanem*¹¹⁹.

W *Psalterzu krakowskim* obserwujemy specjalizację znaczeń wyrazów *cerkiew* i *kościół*. *Cerkiew* występuje w znaczeniu 'ecclesia, zgromadzenie wiernych', *kościół* zaś oznacza 'templum, sanctuarium, świątynię'. Stan taki zbliża nasz zabytek do przekładów średniowiecznych. Tłumacz krakowski okazuje się nawet w rozróżnieniu *cerkwi* i *kościola* bardziej konsekwentny niż tłumacze floriański i puławski, u których spotkać można przekład *ecclesia* – *kościół*. W *Psalterzu krakowskim* natomiast *kościół* występuje jako odpowiednik łac. wyrazów *sanctuarium*, *templum*, *sanctificium*, *synagoga*.

Jak już zaznaczono, doskonałym wyczuciem i wrażliwością językową wykazał się tłumacz krakowski, przekładając łac. *atrium* jako *palac*. Nacechowany stylistycznie *palac*, podkreślający okazałość, królewskość świątyni i jej wnętrza, lepiej oddaje nastrój wstępującego w progi „domu Bożego” pielgrzyma niż obojętny stylistycznie *dom* czy *trzem*. Nieświadomie zapewne, ale trafnie oddał w ten sposób tłumacz krakowski stylistyczną wartość występującego w analizowanych tu kontekstach hebr. *hekal*. Trafny okazał się również wybór *archy*, nazywającej w *Psalterzu krakowskim* 'najstarszą świątynię Starego Testamentu'. To właśnie *arka*, a nie Wujkowa *skrzynia* utrwaliła się w stylu psalterzowym.

Analiza grupy synonimów nazywających w psalterzu świątynię – miejsce obecności Boga – pozwala wskazać również stałe elementy językowe, „wzory” tłumaczenia wprowadzone już w pierwszych polskich przekładach, które kształtują specyficzny styl tekstów psalterzowych, np.: *miasto Boga* (*civitas Dei*), *gora święta* (*mons sanctum*), *dom Boga* (*domus Dei*), *przybytek Boga* (*tabernaculum*).

5. Akt modlitwy

Psalterz to „księga modlitwy”¹²⁰, to „przedziwny skarbiec modlitw”¹²¹. Zapewne uchybieniem byłoby zatem omawianie psalterzowej leksyki bez uwzględnienia występujących w psalmach nazw rodzajów modlitw i aktów (czynności) modlenia się. Podkreślana przez biblistów „różnorodność określeń biblijnych oddających całą gamę aktów modlitwy”¹²² pozwala spodziewać się bogatego i różnorodnego materiału językowego.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 38.

¹²⁰ *Wprowadzenie w myśl i wezwanie...*, s. 15.

¹²¹ *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym* nr 5.

¹²² L. Stachowiak, *Modlitwa w Piśmie świętym*, „Atheneum Kapłańskie” 1963, 66, s. 30.

Wypowiedź podmiotu mówiącego w psalmach przybiera różne postaci, gdyż modlitwa skierowana do osobowego Boga towarzyszyła Izraelowi w różnych życiowych okolicznościach. Różnorodność postaci aktów modlitewnych stała się podstawą dokonania gatunkowej klasyfikacji psalmów – ich podziału na dziękczynne, pochwalne, błagalne¹²³. *Stary Testament* nie znał ogólnych nazw modlitwy. Mówiąc o modlitwie i modleniu się, stosowano nazwy poszczególnych form lub aktów¹²⁴.

Językowe wykładniki modlitwy wyekscerpowane zostały w oparciu o szeroki kontekst wypowiedzi z uwzględnieniem gatunku psalmu oraz paralelizmu synonimicznego¹²⁵. Analizowany krąg semantyczny nazw aktów modlitwy pokazuje charakterystyczną dla *Psalterza krakowskiego* leksykę i frazeologię, a dzięki zastosowaniu w pracy szerokiego kontekstu porównawczego pozwala śledzić, na ile osadzone w tradycji są wprowadzone przez tłumacza krakowskiego połączenia frazeologiczne i w jakim stopniu są kontynuowane przez jego następców – Leopolitę i Wujka.

W pracy zdecydowano przyjąć uproszczoną klasyfikację rodzajów modlitw, wyróżniając modlitwy prośby (błagalne) oraz modlitwy pochwalno-dziękczynne i gromadząc wokół tych dwóch typów ich językowe wykładniki obecne w tekście *Psalterza krakowskiego*. Tak sklasyfikowany materiał przedstawiono w dwóch częściach: pierwsza zawiera omówienie nazw modlitw błagalnych, druga – modlitw pochwalno-dziękczynnych. Każdorazowo wychodzono od tekstu łacińskiego, śledząc zmagania polskiego tłumacza z leksykalnym i frazeologicznym bogactwem synonimiki źródła przekładu.

Modlitwa błagalna

W psalterzu łacińskim skierowana do Boga modlitewna prośba ma jednostkowe odpowiedniki rzeczownikowe: *clamor, deprecatio, fletus, obsecratio, oratio, petitio, prex, verba, vox*; i czasownikowe: *clamare, deprecare, invocare, orare, petere*. Językowymi wykładnikami aktu modlitwy błagalnej są również połączenia frazeologiczne: wyrażenia – *vox deprecationis, vox fletus, vox orationis, verba oris, elevatio manuum*; oraz zwroty – *vox clamavi, ore*

¹²³ Wprowadzenie w myśl i wezwanie..., s. 29–30; A. Tronina, *Teologia psalmów*, s. 13–22.

¹²⁴ L. Stachowiak, *Modlitwa...*, s. 301; A. Tronina, *Teologia...*, s. 34–35.

¹²⁵ Por. np. paralelne frazy w 5, 1: *S ł o w a m o j e u s z y m a u b a c z y, P a n i e, w y r o z u m i e j w o ł a n i e m o j e, p r z y s t a ń g ł o s o w i m o d l i t w y m o j e j, k r o l u m o j i B o ż e m o j. S ł o w a, w o l a n i e o r a z g ł o s m o d l i t w y s ą t u t a j s y n o n i m i c z n y m i o k r e ś l e n i a m i m o d l i t w y b ł a g a l n e j. P o d o b n i e w P s. 38,16: W y s ł u c h a j m o d l i t w ę m o j ę, P a n i e, i p r o ś b ę m o j ę u s z y m a, u b a c z y ł z y m o j e, w k t ó r y m w p a r a l e l n y c h f r a z a c h j a k o s y n o n i m i c z n e w y s t ę p u j ą l e k s e m y m o d l i t w a, p r o ś b a, ł z y.*

clamavi, extollere manus, effundere deprecationem, levare animam, levare oculos, expandere manus; oraz fraza – *oculi mei (semper) ad Dominum*.

Wymienionym łacińskim odpowiadają w tekście polskim następujące wyrazy i połączenia frazeologiczne:

– nazwy modlitw: *łzy, modlitwa, prośba, słowa, wołanie; głos modlitwy, głos płaczu, głos prośby, słowa ust, podniesienie ręki*.

– nazwy aktów (czynności) modlenia się: *modlić się, prosić, wzywać; oczy (zwrócić) ku Panu, padając modlić się, podnieść duszę, podnieść oczy, podnieść ręce, posłać modlitwę, przystanąć k Bogu, rościagnąć ręce, wołać (głosem, ustami), wylewać modlitwę*.

Na podstawie zebranego materiału łatwo zauważyć, iż jedynie wyrazy *modlić się, modlitwa* należą do słownictwa stricte religijnego, tzn. niezależnie od kontekstu odnoszą się do sfery sacrum; nazywają mianowicie jedną z postaci kultu: formę nawiązywania z sacrum kontaktu.

Analiza łacińsko-polskich źródeł leksykograficznych różnego typu wskazuje na istnienie różnic w odcieniach znaczeniowych pomiędzy leksemami *clamor, deprecatio, obsecratio, oratio*: *obsecratio* wyraża „gorącą, uroczystą modlitwę”¹²⁶, „uprzejmą prośbę”¹²⁷, błaganie, naleganie¹²⁸; *deprecatio* – „błaganie, wstawianie się za kimś, przepraszanie”, „jęk, płacz, lament, narzekanie, skargę”¹²⁹; *clamor* – „krzyk, jęk”¹³⁰; *oratio* ma pierwszorzędne znaczenie ‘mowa, mówienie, wykład’¹³¹, wypowiedź’.

Tłumacz *Psalterza krakowskiego* nie wykazuje szczególnej inwencji w nazywaniu rodzajów modlitw, nie stara się różnicować wprowadzonych nazw, nie uwzględnia odcieni znaczeniowych łacińskich terminów:

clamor – wołanie (5)

deprecatio – modlitwa (1), prośba (13)

obsecratio – prośba (1)

oratio – modlitwa (29), prośba (1)

postulatio – prośba (1)

prex – modlitwa (3), prośba (1)

W sumie 9 rzeczownikowym jednostkom leksykalnym tekstu łacińskiego odpowiada zaledwie 5 ekwiwalentów w przekładzie krakowskim.

Nie inaczej nazywają modlitwę prośby tłumacze floriański i puławski. W *Psalterzu floriańskim* – obok leksemów: *modlitwa, prośba, wołanie, słowa, łzy* – pojawia się również *modlenie*. Znacznie bogatszą synonimikę w zakresie nazw modlitw ma Leopolda. *Clamor* to u niego nie tylko *wołanie*, ale także

¹²⁶ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań 1958, s. 457.

¹²⁷ J. Mącznyński, *Lexicon...*, s. 364.

¹²⁸ *Słownik łaciny średniowiecznej...*, VI, 876–877.

¹²⁹ A. Jougan, *Słownik kościelny...*, s. 186.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 112.

¹³¹ *Ibidem*, s. 469.

nacechowany emocjonalnie krzyk. *Deprecatio* to *uprzejma prośba*, ale i *żądanie*. Różne odcienie znaczeniowe łacińskich wyrazów próbuje oddać Leopolda, wprowadzając przydawki: *uprzejma, usilna prośba*. Nie idzie za jego przykładem Wujek, u którego znów mamy tylko *modlitwę, prośbę*, a także *żądanie*, wprowadzoną jako odpowiednik łac. *petitio*. Wydaje się jednak, iż Leopoldowa *uprzejma prośba* czyniła wypowiedź bardziej konwencjonalną, odbierała jej emocjonalną bezpośredniość:

Vlg exaudio vocem deprecationis meae (139,7).

Kr wysłuchaj, Panie, głos prośby mojej (Fl, Puł głos prośby).

Leop wysłuchaj, Panie, głos uprzejmej prośby mojej.

Wuj wysłuchaj, Panie, głos prośby mojej.

Wujek – jak widać – wybrał prostotę i bezpośredniość wypowiedzi reprezentowaną przez starszą tradycję przekładową.

W zebranych materiale obserwujemy, iż połączenia frazeologiczne, które są dwuwyrazowymi nazwami modlitwy, mają często charakter pleonastyczny: *słowa ust, głos modlitwy, głos płaczu, głos prośby, głosem wołać, ustami wołać*¹³². Frazeologizmy te są odpowiednikami łacińskich połączeń *vox deprecationis, vox orationis, verba oris, vox fletus, voce clamavi, ore clamavi*.

Z wypowiedzianymi słowami modlitwy „współgrała” modlitwna postawa i gestykulacja. Współwystępowanie słowa i gestu w akcie modlitewnym powoduje, że określenie nazywające postawę staje się w psalterzu metonimiczną nazwą aktu modlitwy¹³³, np. *pokłonić się, podnosić ręce, podnieść oczy, rościagnąć ręce, oczy moje zawždy ku Panu, podniesienie ręki*. Taka metaforyka modlitwy i modlenia się ma swe źródło już w tekście hebrajskim¹³⁴. Obok powstałych na drodze metonimii nazw modlitwy występują również w Psalterzu inne określenia o charakterze metaforycznym, np. *podnieść duszę, wylewać modlitwę, posłać modlitwę, przebywać z obliczem (Boga)*.

Jak widać, frazeologizmy wypełniające pole znaczeniowe ‘modlitwa, akt modlitwy’ zdeterminowane są przez kształt stylistyczny tekstu łacińskiego, gdyż najczęściej są one wiernymi tłumaczeniami łacińskich połączeń wyrazowych, np. *extollere manus, elevatio manuum, effundere deprecationem, levare*

¹³² Występowanie połączeń o charakterze pleonastycznym uznaje się za jeden z językowych wyznaczników stylu biblijnego, por. D. Bienkowska, *O przeobrażeniach polskiego stylu biblijnego*, „Stylistyka” 1993, 2, s. 105; a redundancję znaczeniową za cechę tekstów kultowych w ogóle, por. J. Wierusz Kowalski, *Język a kult...*, s. 117.

¹³³ „[...] przez przeniesienie znaczenia na tle metonimicznym rozumie się w tradycji językoznawczej taką zmianę semantyczną, która powstaje na skutek styczności (przestrzennej lub czasowej) dwu denotatów”, por. np. R. Tokarski, *Mechanizmy polisemii: metafora i metonimia*, [w:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, red. T. Skubalanka, Wrocław 1988, s. 69.

¹³⁴ S. Łach wyjaśnia, iż hebr. *hiṭṭāḥāweh* ‘upadanie na twarz’ oznacza pozycję, jaką należy zachować podczas modlitwy, ale także samą modlitwę, por. Terminy w psalmach na oznaczenie modlitwy, [w:] *Księga psalmów*, s. 591.

animam, levare oculos, expandere manus, oculi mei semper ad Dominum. Jedynie połączenie *padając modlić się* (5,7) zostało wprowadzone przez tłumacza *Psalterza krakowskiego* jako dwuwyrazowy odpowiednik łac. *adorare*. Takiego ekwiwalentu łac. *adorare* nie spotykamy ani we wcześniejszych, ani w późniejszych tłumaczeniach.

Analiza frazeologizmów będących nazwami aktów modlitwy w *Psalterzu krakowskim* pokazuje, iż w dużej części frazeologia ta ukształtowana została już przez pierwsze polskie przekłady psalmów. Spośród połączeń frazeologicznych nazywających w *Psalterzu krakowskim* modlitwę błagalną u Wujka odnajdujemy następujące: *głos płaczu, głos prośby, głos modlitwy, słowa ust, podnosić ręce, podnosić oczy, podnosić duszę*. W połączeniu *rościagnąć ręce* (142,6; *rozprostrzeć* Fl, *rospiąć* Puł) wymianie u Leopolda i Wujka uległ jedynie sufiks czasownika (*roz- ⇒ wy-*):

Leop *Wyciągnąłem ręce swe do ciebie.*

Wuj *Wyciągnąłem ku tobie ręce swoje.*

Vlg *expandi manus meas ad te.*

Obok *podnosić ręce* (6 razy) wprowadza Wujek również zwrot *wyciągnąć ręce* (por. 87,10; Leop *wznosić ręce*).

Niekiedy *Psalterz krakowski*, modyfikując wersje floriańską i puławską, daje początek nowej tradycji przekładania łacińskich połączeń wyrazowych. Tę tradycję zapoczątkowaną przez przekład krakowski kontynuują Leopold i Wujek, np. Kr *podnieść duszę* (Fl, Puł *podźwignąć duszę*) – Leop, Wuj *podnieść duszę*; Kr *podnieść oczy* (Fl, Puł *podźwignąć oczy*) – Leop *podnieść oczy*, Wuj *podnosić oczy*.

Modlitwa pochwalna

W psalterzu łacińskim akt modlitwy pochwalnej i dziękczynnej nazywają następujące czasowniki: *adorare, benedicere, cantare, confitere, exaltare, glorificare, gloriarī, iubilare, laudare, magnificare, psallere*. Modlitwę pochwalną wyrażają również czasowniki: *adnuntiare, pronuntiare, narrare, dicere, loquere, dare* z dopełnieniem określającym, które z Bożych przymiotów czy aktów objęte są „pochwałą”, np.:

pronuntiare mirabilia tua (70,18)

adnuntiare iustitiam (70,16), *adnuntiare veritatem* (29,12),

adnuntiare laudem (50,16), *adnuntiare nomen* (101,22)

loquere potentiam (144,10)

dicere gloriam (144,10), *dicere psalmum* (17,15; 60,8; 65,3; 65,1), *dicere laudem* (118,164)

narrare opera Domini (117,11), *narrare mirabilia tua* (9,2)

dare gloriam (67,37; 65,1)

Tłumaczenia polskie zaskakują wręcz bogactwem leksykalnych i frazeologicznych ekwiwalentów odpowiadających wymienionym wyrazom i połączeniom łacińskim. Zasób leksykalny naszego *Psalterza* – w porównaniu z przekładami floriańskim i Leopolicy – nazwać by można stosunkowo ubogim, mimo iż 17. wymienionym leksemom łacińskim odpowiada w tekście *Psalterza krakowskiego* liczba 28 polskich ekwiwalentów: *bogosławić, chwalić, chwalić padając, dać (dawać) chwałę, dziękować, klaniać się, modlić się, mówić (chwałę, cześć), pisać, podnosić (imię), powyszać (powyszyć), powiadać (dziwy), przeżegnać, spowiadać się, śpiewać, wielbić, wielmożyć, uwielmożyć, uwielmożnić, wypowiadać (uczynki panowe), wysławić, wyszyć, wyznawać, wzwiastować, wzjawić (wzjawiąć), zwiastować (imię).*

W *Psalterzu floriańskim* jest tych odpowiedników około 35¹³⁵, w *Psalterzu Leopolicy* ok. 40, przy czym wspólny dla psalterzy floriańskiego, krakowskiego i Leopolicy trzon stanowi zaledwie 9 leksemów (*błogosławić, chwalić, dać, mówić, powiadać, powyszać, spowiadać, śpiewać, wielbić*). Przewaga liczebna leksemów wyrażających akt modlitwy pochwalnej w *Psalterzu floriańskim* nad analogicznym zasobem leksyki *Psalterza krakowskiego* jest wynikiem wprowadzania czasowników współrdzennych różniących się prefiksem, np. obok *chwalić* – *pochwalać*, obok *klaniać* – *pokłonić*, obok *powiedzieć* – *wypowiedzieć i przepowiedzieć*, obok *wielbić* – *powielbiać*, obok *wielczyć* i *wielczyć* – *uwielczyć* i *powielczać*. W *Psalterzu krakowskim* jest mniej tych formacji współrdzennych o różnej prefiksacji (*zwiastować* – *wzwiastować, powiadać* – *wypowiadać, wielmożyć* – *uwielmożyć*), pojawiają się natomiast konstrukcje analityczne typu *dać (dawać) chwałę, chwalić padając, padając modlić się*. Części omawianego słownictwa obecnego w *Psalterzu floriańskim* tłumacz krakowski nie kontynuuje – zapewne ze względu na jego archaiczność, np.: *bucić się, gąść, wielkoczyć, uwielżyć się, wielczyć*.

Jak już zostało wspomniane, obok jednostkowych nazw aktów modlitwy pochwalno-dziękczynnej występują w *Psalterzu krakowskim* również konstrukcje o charakterze analitycznym, składające się z nosącego bardzo ogólną treść czasownika oraz uszczegóławiającego tę treść rzeczownika. Najczęstsze są połączenia z czasownikami *mówić, powiadać, dać*, np.: *mówić chwałę, mówić cześć, dać chwałę, dać wielmożność*; poza tym także – *zwiastować chwałę, wzjawić wszystkie chwały, przynieść chwałę, śpiewać chwałę*. Tendencja do zastępowania form syntetycznych konstrukcjami analitycznymi wydaje się być cechą charakterystyczną stylu *Psalterza krakowskiego*. Połączenia typu *dawać (dać) chwałę* występują bowiem w tekście *Psalterza* nie tylko

¹³⁵ Niesłusznie zatem S. Rospond pisał o ubóstwie średniowiecznych przekładów psalterza, które nie potrafiły oddać bogatej synonimiki łacińskiego wzoru w zakresie nazw modlitwy pochwalnej, por. *Język średniowiecza...*, s. 68–76.

jako odpowiedniki łacińskiego *dare gloriam* (67,37; 65,1), ale także często jako ekwiwalenty łacińskich orzeczeń syntetycznych, np.:

psallere – dać (dawać) chwałę (137,2; 143,10; 146,7)

confitere – dać (dawać) chwałę (138,13; 135,27.28; 135,2)

Podobnej tendencji stylistycznej nie obserwujemy w przekładzie floriańskim¹³⁶ i puławskim. Odnotowujemy ją natomiast w renesansowym przekładzie Leopoldy. W zestawieniu z tłumaczeniem krakowskim Leopolda stosuje bardziej urozmaicone analityczne ekwiwalenty łacińskich czasowników syntetycznych, np.:

confitere – czynić chwałę (29,12; 43,10)

psallere – dać chwałę (67,35), czynić chwałę (91,1), śpiewać wesele (65,3)

adorare – czynić cześć (21,30; 65,3; 131,7), czynić cześć a chwałę (21,32)

U Wujka obserwujemy tendencję wręcz odwrotną: łacińskie orzeczenia analityczne oddawane są za pomocą form syntetycznych, np.:

17,5: *p s a l m u m d i c a m n o m i n i t u o* – Wuj imieniowi twemu będę śpiewał (por. Kr imieniowi twemu *c h w a ł ę b ę d ę m o w i ć*,

Leop w i e l b i ą c z a w ż d y i m i ę t w o j e);

64,14: *clamabunt etenim hymnum dicent* – Wuj będą wykrzykać i śpiewać (Kr wołać będą i też *c h w a ł ę m o w i ć b ę d ą*,

Leop będą wołać, bo będą *c h w a ł ę d a w a ć*).

Analizując frazeologiczny i leksykalny zasób wykładników modlitwy pochwalnej, możemy obserwować różnicę w sposobie przekładania łacińskich połączeń frazeologicznych w przekładzie krakowskim oraz w translacjach renesansowych. Bardzo wymowne jest następujące zestawienie:

Vlg	Kr	Leop	Wuj
<i>psalmum dicere</i>	<i>mówić chwałę //</i> <i>mówić cześć</i>	<i>śpiewać psalm //</i> <i>mówić psalm</i>	<i>śpiewać psalm //</i> <i>grać psalm</i>
<i>loquere laudationem</i>	<i>mówić chwałę</i>	<i>wymawiać chwałę</i>	<i>wystawiać chwałę</i>
<i>dicere gloriam</i>	<i>mówić chwałę</i>	<i>mówić chwałę</i>	<i>dać chwałę</i>
<i>dicere laudem</i>	<i>mówić chwałę</i>	<i>dawać chwałę</i>	<i>dawać chwałę</i>

Przekład krakowski zachowuje daleko idącą wierność Wulgacie, przekładając dosłownie łacińskie połączenia frazeologiczne typu *dicere* (*psalmum*, *gloriam*, *laudem*), *loquere* (*laudationem*). Jeszcze Leopolda tłumaczy czasami mechanicznie: *mówić psalm*, *mówić chwałę*. Dopiero Wujek, odchodząc zupełnie od zasady przekładu jednostkowego „słowo za słowo”, daje jako odpowiednik łacińskiego zwrotu ekwiwalentne połączenia zaczerpnięte z zasobów polskiej frazeologii.

¹³⁶ M. Cybulski, M. Kamińska, *Indeks łacińsko-polski do Psalterza floriańskiego*, Warszawa 1995.

W zdecydowanie większym stopniu uwzględniają psalterze renesansowe kontekst semantyczny wypowiedzi. Por. np. Ps. 143,10:

Vlg *Deus, canticum novum cantabo tibi, in psalterio decacordo p s a l l a m tibi.*

Kr *Boże, pienie nowe śpiewać będę tobie, na żoltarzu o dziesięci strun chwałę będę dawać tobie.*

Leop (...) *piosenkę nową będę śpiewał, na psalterzu o dziesięci stron będę i g r a ł.*

Wuj (...) *pieśń nową zaśpiewam tobie, na arfie o dziesięci strunach g r a ć tobie będę.*

Tłumacz krakowski wprowadza dla łac. *psallere* odpowiednik *dawać chwałę* (podobnie jak w innych kontekstach, por. także Ps. 137,2). Leopolda i Wujek – kierując się kontekstem wypowiedzi, w której mowa o użyciu muzycznego instrumentu służącego oddawaniu czci Bogu – przekładają *psallere* jako *igrać* lub *grać*¹³⁷. Analiza wykładników łac. *psallere* w przytoczonych wersetach pokazuje, w jak niewielkim stopniu uwzględnia nasz tłumacz semantyczny kontekst wypowiedzi.

Przegląd leksykalnych i frazeologicznych komponentów pola semantycznego 'modlitwa, akt modlitwy' pokazuje, że słownikowe bogactwo polskich przekładów psalterza, określane w stosunku do łacińskiego tekstu źródłowego, nie jest jednakowe w poszczególnych kręgach znaczeniowych. W zakresie nazw modlitwy błagalnej uwzględnione psalterze, w tym *Psalterz krakowski*, są leksykalnie uboższe od łacińskiego pierwowzoru, przewyższają go natomiast bogactwem określeń aktów modlitwy pochwalnej. Stan ten zaobserwowany został we wszystkich badanych psalterzach. Dokonane zestawienia pozwoliły również na określenie jednej z cech stylowych przekładu krakowskiego, polegającej na oddawaniu łacińskich orzeczeń syntetycznych konstrukcjami analitycznymi typu *dać (dawać) chwałę*. Analogiczną tendencję obserwujemy również w przekładzie Leopolda. Przeważająca część frazeologizmów *Psalterza krakowskiego* w przedstawionym tu materiale ma swe źródło w łacińskim pierwowzorze, co zostanie szerzej omówione w rozdziale poświęconym frazeologii badanego zabytku.

¹³⁷ Podobnie w Ps. 146,7: Vlg *psallite Deo nostro in cithara*, Kr *chwałę dajcie Bogu naszemu na lutni*, Leop *przygrywajcie Bogu naszemu na arfie*, Wuj *grajcie Bogu naszemu na cytrze*.

III. Operowanie synonimią (na materiale rzeczowników)

Opis statystyczny słownictwa *Psalterza krakowskiego* wykazał, iż interesujący nas zabytek bliski jest pod względem bogactwa leksykalnego tekstowi Wulgaty, który stanowił podstawę przekładu. Oczywiście jest jednak, iż nie mamy tu do czynienia z jednostkową odpowiednością typu: jeden wyraz łaciński – jeden jego polski ekwiwalent. Wiele łacińskich wyrazów ma po kilka synonimicznych wykładników w tłumaczeniu polskim, jednocześnie – te same polskie leksemy są odpowiednikami różnych wyrazów łacińskich.

Badaniem wykładników łacińskich wyrazów w polskich przekładach psalterzowo-biblijnych zajmował się S. Rospond. Stwierdził on na tej podstawie leksykalne ubóstwo średniowiecznych polskich tłumaczeń *Księgi psalmów*, przejawiające się w mało zróżnicowanej synonimice czy – jak pisze Rospond – w „słabym zdyferencjonowaniu wyrazów w porównaniu z bogatą synonimią wzorca łacińskiego”¹. Ilościowa analiza leksyki średniowiecznych psalterzy przeczy intuicyjnym i na podstawie wybiórczo dobranego materiału sformułowanym wnioskowi Rosponda². Badacz ograniczył się też jedynie do rejestrowania występujących w poszczególnych przekładach odpowiedników łacińskich wyrazów, nie poszukiwał przyczyn, motywów różnicowania i doboru ekwiwalentów. Tymczasem kwestia motywacji w doborze ekwiwalentów okazuje się mieć niebagatelne znaczenie. Uwzględnianie kontekstu semantycznego i nim uwarunkowane różnicowanie odpowiedników łacińskich leksemów uznawane jest za jeden z wyznaczników translacji swobodnej³.

Stwierdziwszy zatem podobieństwo w zakresie bogactwa leksykalnego między przekładem krakowskim a łacińskim tekstem Wulgaty, będącym

¹ S. Rospond, *Język średniowiecza a renesansu na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 76.

² M. Kamińska, *Charakterystyka ilościowa słownictwa w I części Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 43–55; M. Cybulski, *Analiza statystyczna słownictwa piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 19–34.

³ I. Kwilecka, *O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich)*, „Język Polski” 1978, 58, s. 93.

podstawą polskiego tłumaczenia, zdecydowano zbadać również motywy różnicowania i doboru ekwiwalentów łacińskich wyrazów w tymże zabytku. Analizą objęto rzeczowniki. Systematyczne zestawianie z przekładami floriańskim i puławskim służy określeniu, w jakim stopniu zróżnicowanie odpowiedników poszczególnych wyrazów łacińskich ma swe źródło w poprzedzającej *Psalterz krakowski* tradycji przekładów psalterza, w jakim zaś wariantywność ta stanowi samodzielny wkład naszego tłumacza. W przypadku braku zbieżności między wariantywnymi ekwiwalentami w *Psalterzu krakowskim* oraz w polskich przekładach średniowiecznych, każdorazowo odwołujemy się również do tradycji czeskiej, reprezentowanej przez psalterze klementyński i podiebradzi, aby zweryfikować podejrzenie wpływu czeskiego na powstanie dubletów tłumaczeniowych⁴. Zgodnie z założeniami ustalonymi w drugim rozdziale pracy przyjmujemy tekstową⁵ zależność od wzoru czeskiego jedynie wówczas, gdy tłumaczenie zbieżne jest z wersją czeską, a nie zna go polska tradycja psalterzowa, tzn. wyraz ten nie występuje w danym kontekście ani w *Psalterzu floriańskim*, ani w *Psalterzu puławskim*. Z kolei – odwoływanie się do przykładów z tłumaczeń Leopolda i Wujka umożliwi określenie różnicy między przekładami średniowiecznymi i renesansowymi, zwłaszcza w zakresie motywów doboru ekwiwalentów.

Znaczące wnioski przynosi już statystyczne ujęcie problemu. W psalterzu łacińskim występuje ok. 855 rzeczowników. Spośród nich 625 ma w *Psalterzu krakowskim* jeden polski odpowiednik, z czego z kolei 323 to hapaxlegomena. Pozostałe 232 rzeczowniki łacińskie posiadają więcej niż jeden polski ekwiwalent. To niewiele – w porównaniu z przekładem Wujka, dla którego odnotowano aż 360 łacińskich leksemów mających różne polskie wykładniki⁶.

Lista 302 łacińskich wyrazów posiadających w *Psalterzu krakowskim* tylko jeden odpowiednik, a nie będących hapaxlegomenami, przedstawia się

⁴ Wpływ wyrazów wykazujących tekstową zależność od przekładów czeskich na synonimikę polskich tłumaczeń psalterzowych w XV w. zauważa M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa psalterzowego w XV wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1996, 41, z. 2, s. 17–31.

⁵ W świetle badań nad przekładami psalterzowymi i ich stosunkiem wobec wzoru czeskiego istotniejsze jest stwierdzenie tekstowej (a nie słownikowej) zależności. Argumentem świadczącym o korzystaniu przez polskiego tłumacza z pomocniczego, podręcznego tłumaczenia czeskiego może być identyczna lokalizacja bohemizmu w polskim i czeskim psalterzu, przy czym wyłączyć trzeba by zapożyczenia czeskie dobrze znane ówczesnej polszczyźnie literackiej, będące w powszechnym użyciu, chyba że zostały one – pod wpływem wzoru czeskiego – zastosowane w nietypowym dla polszczyzny znaczeniu.

⁶ D. Bieńkowska, *Ekwiwalenty łacińskich rzeczowników w przekładzie Psalterza J. Wujka* (1594). [w:] *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*, red. Z. Leszczyński, Lublin 1998, s. 175–184. Zestawienie z *Psalterzem floriańskim* utrudnia fakt, iż dysponujemy tylko danymi z XV-wiecznej części zabytku, dla której odnotowano 152 rzeczowniki oddane przez więcej niż jeden polski wyraz, por. M. Cybulski, *Analiza statystyczna...*, s. 25.

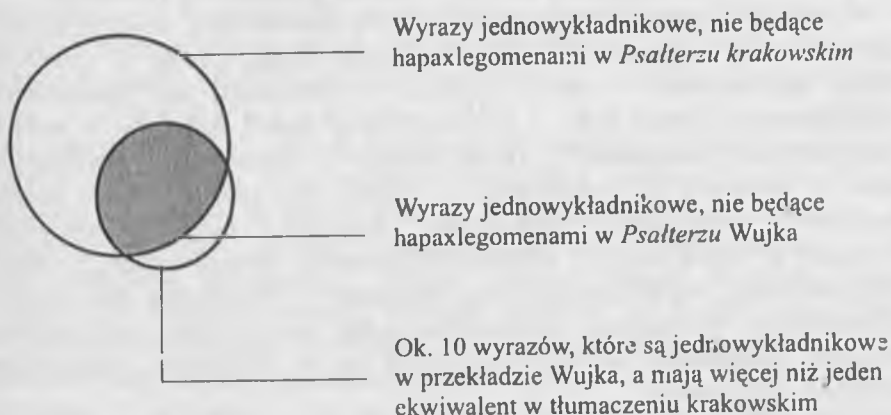
następująco⁷: *abditum* – skrycie (2), *abominatio* – mierzączka (1), *abundantia* (7) – obfitość, *adflictio* – udręczenie (2), *adiutorium* – pomoc (9), *adsumptio* – przyjęcie (1), *adulescens* – młodzieniec (1), *aerumna* – nędza (1), *aestas* – lato (1), *agnus* – baran (2), *ala* – skrzydła (5), *alienigena* – cudzoziemiec (4), *altare* – ołtarz (5), *altum* – wysokość (6), *amaritudo* – gor(z)kość (2), *amicus* – przyjaciel (4), *animal* – zwierzę (3), *annum* – pl. lata (15), *aqua* – woda (56), *aranea* – pająk (2), *argentum* – śr(z)ebro (6), *aries* – skop (5), *auditus* – słuch (2), *auris* – ucho (28), *aurum* – złoto (8), *auster* – wiatr południowy (2), *auxilium* – pomoc (10), *barba* – broda (2), *bestia* – zwierzę (4), *bonitas* – dobroć (8), *bovis* – wół (4), *brachium* – ramię (13), *calcaneus* – noga (2), *calix* – kielich (5), *campus* – pole (6), *capilus* – włos (3), *captivitas* – jęctwo (7), *caput* – głowa (27), *carbon* – węgle (5), *carmen* – pieśń (2), *carnis* – mięso (4), *caro* – ciało (14), *cathedra* – stolec (2), *catullus* – szczenię (3), *cedrus* – cedr (7), *cera* – wosk (4), *cervus* – jeleni (4), *cherubin* – cherubin (3), *christus* – pomazaniec (9), *cinis* – popiół (2), *civitas* – miasto (23), *clamor* – wołanie (5), *confessio* – chwala (7), *collis* – pagórek (6), *columba* – gołębia (2), *columna* – słup (2), *consummatio* – skonanie (4), *corona* – korona (4), *currus* – woz (2), *custodia* – stroża (6), *cumbalum* – dzwon (2), *cynomia* – mucha psia (2), *dens* – ząb (7), *desertum* – puszcza (14), *desiderium* – żądza (11), *despectio* – wzgardzenie (2), *dextera* – prawica (39), *diluvium* – powódź (2), *dolor* – boleść (19), *dominatio* – państwo (2), *donum* – dar (2), *draco* – smok (5), *dulcedo* – słodkość (3), *dux* – wódz (4), *equus* – koń (5), *excelsum* – wysokość (6), *expectatio* – oczekiwanie (2), *extremum* – kraj (2), *facies* – oblicze (65), *faenum* – siano (11), *fames* – głód (5), *familia* – czeladź (2), *ferrum* – żelazo (2), *filius* – syn (84), *flagellum* – bicz (3), *flamma* – płomień (3), *fletus* – płacz (3), *flumen* – rzeka (15), *fons* – studnia (8), *formido* – bojaźń (2), *fovea* – dół (3), *frater* – brat (7), *frumentum* – żyto (3), *fuga* – uciekanie (2), *fumus* – dym (4), *funiculus* – powrozek (3), *funis* – powroz (3), *gemitus* – łkanie (8), *gigans* – obrzym (2), *gladius* – miecz (16), *gloria* – chwala (46), *grando* – grad (6), *guttur* – gardło (3), *harena* – piasek (2), *herba* – zioło/ziele (4), *honor* – cześć (7), *hostia* – ofiara (3), *ianua* – uliczka (2), *ieiunium* – post (3), *ignis* – ogień (34), *imago* – obraz (2), *inaquosum* – przewodzie (3), *increpato* – lajanie (6), *inferior* – niskość (2), *infirmitas* – niemoc (2), *inimicus* – nieprzyjaciel (101), *iniuria* – krzywda (2), *iniustitia* – niesprawiedliwość (9), *inluminatio* – oświecenie (5), *innocentia* – niewinność (7), *insula* – wyspa (2), *intellectus* – rozum (12), *ira* – gniew (50), *iter* – droga (5), *iudex* – sędzia (6), *iudea* – żydostwo (2), *iudicium* – sąd (62), *iustitia* – sprawiedliwość (78), *iuvenis* – młodzieniec (2), *iuventus* – młodość (9), *lacrima* – łza (9), *lacum* – jezioro (7), *lapis* – kamień (5), *latitudo* – szerokość

⁷ W nawiasie podaje frekwencję wyrazu, który występuje jako ekwiwalent łacińskiego hasła w tekście *Psalterza krakowskiego*.

(3), *lectus* – łożo (3), *lex* – zakon (44), *liber* – księga (3), *lingua* – język (35), *locus* – miejsce (19), *longitudo* – długość (4), *locusta* – kobyłka (3), *luna* – miesiąc (8), *lutum* – błoto (3), *maceria* – ogrodzenie (3), *magnificentia* – wielmożność (18), *magnitudo* – wiel(i)kość (5), *mandatum* – przykazanie (41), *manducando* – jedzenie (2), *manipulus* – snop (2), *matutinus* – jutrznia (4), *mel* – miód (3), *mendicus* – żebrak (2), *mens* – myśl (3), *mensa* – stół (5), *meridie* – południe (2), *miseria* – nędza (5), *mons* – góra (51), *mors* – śmierć (28), *munus* – dar (6), *murus* – mur (3), *natio* – rodzaj (9), *nequitia* – złość (4), *nives* – śnieg (2), *nox* – noc (28), *nubes* – obłok (16), *numerus* – liczba (7), *obscurum* – ciemność (2), *occidens* – zachód (2), *oculus* – oko (58), *odio* – nienawiść (8), *oleum* – olej (9), *onus* – brzemię (2), *opportunitas* – potrzeba (2), *ore* – usta (32), *orfanus* – si(e)rota (3), *organa* – organy (2), *oriens* – wschód (2), *ortus* – wschód (4), *oves* – owca (18), *palpebra* – powieka (2), *panis* – chleb (17), *pars* – część (4), *pascua* – pastwa (5), *passer* – wrobel (5), *patientia* – cierpliwość (3), *paucio/paucitas* – małość (2), *pax* – pokój (24), *peregrinus* – pielgrzym (2), *pes* – noga (31), *petitio* – prośba (3), *petra* – opoka (13), *pinna* – pierze (6), *piscis* – ryba (2), *plebs* – lud (15), *plenitudo* – pełność (5), *portio* – część (3), *potentia* – moc (11), *potestas* – moc (6), *praeceptum* – przykazanie (8), *primitia* – pi(e)rwasnek (2), *princeps* – książę (25), *principium* – początek (3), *profundum* – głębokość (7), *propheta* – prorok (2), *priuna* – szron (2), *pudor* – sromota (2), *puer* – dziecię (3), *pulchritudo* – cudność (4), *pullus* – dziecię (2), *pulvis* – proch (2), *pupillus* – si(e)rota (5), *puritas* – czystość (2), *radix* – korzeń (92), *rana* – żaba (2), *redemptor* – odkupiciel (2), *refugium* – ucieczka (14), *regnum* – królestwo (12), *reliquias* – ostatek (5), *renes* – pokrętka (5), *res* – rzecz (2), *rota* – koło (2), *ruina* – upad (2), *sacerdos* – kapłan (5), *sagitta* – strzala (12), *salutare* – zbawienie (33), *salutaris* – zbawiciel (5), *salvator* – zbawiciel (4), *sanctitas* – świętość (2), *sanitas* – zdrowie (2), *sapientia* – mądrość (10), *scientia* – nauka (5), *securis* – siekiera (2), *sedes* – stolec (14), *senita* – ścieżka (14), *senectus* – starość (4), *sepulchrum* – grob (6), *sermo* – mowa (18), *serpens* – wąż (3), *servitus* – służba (2), *servus* – sługa (52), *signum* – znamię (18), *similitudo* – podobieństwo (4), *sinus* – łono (5), *sitis* – pragnienie (4), *sol* – słońce (14), *solitudo* – puszcz (3), *sollemnitas* – święto (2), *somnium* – sen (4), *sonitus* – zwięk (3), *sonus* – zwięk (3), *spes* – nadzieja (19), *spolium* – łup (2), *stagnum* – jezioro (2), *stella* – gwiazda (4), *stillidium* – kropia (2), *studium* – nauka (2), *superbia* – pycha (9), *susceptor* – przyjemca (14), *templum* – kościół (12), *terra* – ziemia (211), *testimonium* – świadectwo (32), *testis* – świadek (3), *thesaurus* – skarb (2), *thronus* – stolec (4), *timor* – bojaźń (19), *tonitrus* – grom (2), *torrens* – strumień (8), *tremor* – drżenie (3), *tribus* – pokolenie (7), *tuba* – trąba (3), *turris* – wieża (3), *tympanum* – bęben (3), *uberitas* – płodność (2), *ultio* – pomsta (3), *unicornus* – jednorożec (4), *usura* – lichwa (3), *uterus* – żywot (6), *uxor* – żona (2), *vallis* – padoł (2), *varietas*

– rozmaitość (2), *vas* – sęd (4), *velamentum* – przykrycie (2), *venenum* – jad (2), *ventus* – wiatr (7), *verbum* – słowo (54), *veritas* – prawda (58), *vertex* – wierzch (2), *vestigium* – ślad (3), *vestimentum* – odzienie (9), *via* – droga (77), *vicinus* – sąsiad (6), *vidua* – wdowa (6), *vinculum* – przewozy (3), *vindicta* – pomsta (4), *vinea* – winnica (5), *vinum* – wino (5), *vir* – mąż (21), *vita* – żywot (25), *volucris* – ptak (3), *vox* – głos (58), *vultus* – oblicze (18).

W przekładzie Wujka, dla którego przeprowadzono analogiczne badania synonimiki rzeczowników, jest niewiele ponad 100 łacińskich wyrazów mających jeden ekwiwalent, a nie będących hapaxlegomenami. Zestawienie 302 takich wyrazów odnotowanych w *Psalterzu krakowskim* z 110 Wujkowymi wyrazami jednowykładnikowymi pokazuje, iż wspólny trzon stanowi tutaj około 100 wyrazów. Stan ten ilustruje schemat:

Dokonane zestawienie wydobywa grupę około 100 wyrazów, które w przekładach psalterzowych są tłumaczone zawsze za pomocą jednego tylko ekwiwalentu. Są wśród tych leksemów głównie nazwy części ciała (np.: *lingua* – język, *renes* – pokałka Kr, *nerka* Wuj, *pes* – noga, *palpebra* – powieka, *brachium* – ramię, *calcaneus* – noga Kr, *stopa* Wuj, *auris* – ucho, *dens* – ząb), nazwy zjawisk atmosferycznych (np.: *grando* – grad, *pruina* – śrzon, *nox* – noc), nazwy zwierząt, roślin oraz części roślin (np.: *cedrus* – cedr, *agnus* – baran, *ovis* – owca, *equus* – koń, *radix* – korzeń, *cynomia* – mucha psia, *draco* – smok, *locusta* – kobyłka Kr, *szarańcza* Wuj, *bos* – woł, *frumentum* – żyto Kr, *zboże* Wuj), terminy geograficzne i astronomiczne (np.: *stella* – gwiazda, *stagnum* – jezioro, *nubes* – obłok, *collis* – pagórek, *flumen* – rzeka, *sol* – słońce, *aqua* – woda, *insula* – wyspa, *occidens* – zachód), terminy kultowe (*sacerdos* – kapłan, *templum* – kościół, *redemptor* – odkupiciel, *hostia* – ofiara, *altare* – ołtarz, *propheta* – prorok, *ieiunium*

– *post*), także nieliczne nazwy abstrakcyjne (np.: *sapientia* – mądrość, *innocentia* – niewinność, *iniustitia* – niesprawiedliwość, *veritas* – prawda)⁸.

Spośród 232 rzeczowników posiadających więcej niż jeden polski wykładnik 16 ma ekwiwalenty współrdzenne, ale przynależne do różnych kategorii gramatycznych. Najczęściej jest to para rzeczownik – przymiotnik, powstała jako rezultat oddawania w języku polskim łacińskiej przydawki genetywnej przez przydawkę przymiotnikową, np.: *infernum* – piekiel // *piekielny*; *oliva* – oliwa // *oliwry*; *canis* – pies // *psi*; *silva* – las // *leśny*; *vesper* – wieczor // *wieczerny*; *caelum* – niebo, *niebiosa* // *niebieski*. Oddawanie łacińskiej przydawki genetywnej przez przydawkę przymiotnikową występuje w *Psalterzu krakowskim* rzadziej niż w renesansowych przekładach Leopoldy i Wujka⁹. Stosowanie przymiotnika w miejscu rzeczownika w genetivie jest na pewno świadectwem odchodzenia od dosłownej, „gramatycznej” wierności Wulgacie, a być może także rezultatem starań o gładką polszczyznę przekładu¹⁰.

Najczęściej alternacja obejmuje 2–3 różne ekwiwalenty. Jeśli spotykamy więcej niż trzy odpowiedniki przy łacińskim haśle, to są to zazwyczaj wyrazy współrdzenne o różnej sufiksacji i prefiksacji, np.: *firmamentum* – stwierdzenie // utwierdzenie // twierdza (także niebo); *necessitas* – potrzeba // potrzebizna // potrzebnosc // (także muszenie); *opprobrium* – ganiebność // hańba // hańbienie // pohańbienie // (także mierzączka // przeciwnosc); *sanctificatio* – poświęcenie // poświęcanie // święcenie // świętość // oświecenie. Alternacje te wiązać należy z nieuporządkowaniem średniowiecznego systemu słowotwórczego i wielofunkcyjnością formantów¹¹. Oboczności słowotwórcze ekwiwalentów w *Psalterzu krakowskim* mniej nas tu będą interesowały, ponieważ zagadnienia słowotwórcze staną się w przyszłości przedmiotem osobnego opracowania.

Analiza kontekstowych użyć wyrazów występujących jako warianty tłumaczeniowe leksemów łacińskich, przeprowadzona na porównawczym tle innych przekładów psalterzowych, pozwoliła wyróżnić dwa typy motywacji: pierwsza związana jest ze znaczeniem i strukturą źródłowego tekstu łacińskiego, druga – wynika ze słownikowego zasobu współczesnej tłumaczowi polszczyzny, z którego to zasobu celowo dobierał on najbardziej adekwatne środki leksykalne, kształtując w ten sposób styl przekładu.

⁸ Podobne klasy semantyczne podaje dla jednowykładnikowych wyrazów występujących w XV-wiecznej części *Psalterza floriańskiego* M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego...*, s. 25–27.

⁹ D. Bieńkowska, E. Umińska-Tytoń, *Warianty sufiksalne w staropolskich i renesansowych przekładach psalterza*, „Poradnik Językowy” 1994, s. 44.

¹⁰ Takie uzasadnienie dla przewagi przydawek przymiotnikowych nad genetywnymi w przekładach XVI-wiecznych znajdują Autorki artykułu o różnicach słowotwórczych między staropolskimi i renesansowymi przekładami psalterza, por. *ibidem*, s. 44.

¹¹ Por. np. M. Białoskórska, *Staropolskie semantyczne dublety słowotwórcze i ich kontynuacje w polszczyźnie XVI i XX wieku*, [w:] *Studia historycznojęzykowe* I, red. M. Kucała i Z. Krążyńska, Kraków 1994, s. 30–42.

Zaznaczyć należy, iż dokonana klasyfikacja ma charakter porządkujący, bowiem w praktyce przyporządkowanie wariantów synonimicznych do poszczególnych grup okazało się trudne ze względu na nakładanie się wyróżnionych typów motywacji w doborze ekwiwalentów.

W pierwszej części rozdziału przedmiotem omówienia staną się warianty leksykalne, których obecność w przekładzie uwarunkowana jest znaczeniem i strukturą tekstu łacińskiego; w drugiej zaś te, które wynikają z leksykalnego i frazeologicznego zasobu polszczyzny.

1. Po pierwsze – wariantywność ekwiwalentów może być spowodowana wieloznacznością wyrazów łacińskich, dla których tłumacz szukał zróżnicowanych – w zależności od kontekstu – rodzimych wykładników. Jest to przejaw odchodzenia od przekładu dosłownego, świadectwo dbałości o komunikatywność i sensowność wypowiedzi. Jak już wspomniano, uwzględnianie polisemiczności łacińskich leksemów, oddawanych przez różne polskie ekwiwalenty – w zależności od kontekstu wypowiedzi, uznawane jest za jeden z wyznaczników przekładu swobodnego¹². Taką motywację – nazwiemy ją semantyczną – przypisać możemy następującym dubletom tłumaczeniowym:

a l t i t u d o – *w y s o k o ś ć* (4) // *g ł ę b o k o ś ć* (1); *głębokość* jako odpowiednik łac. *altitudo* wprowadzona została w połączeniu *głębokość morska* (68,3); poza tym notujemy wyrażenia *wysokość nieba* (102,11), *wysokość gor* (94,3), *wysokość dnia* (55,3). Różnicowanie ekwiwalentów łac. *altitudo* ma jednak w polskich translacjach biblijnych swoją tradycję – w postaci przekładu puławskiego, którego śladem podążył zapewne tłumacz krakowski¹³. Spośród psalterzy czeskich *hlukokost* w Ps. 68,3 ma *Psalterz wittemberski*, natomiast w psalterzach podiebradzkim i klementyńskim odnotowujemy w tym kontekście wyrażenie *wysost morzka*. Istnienie alternacji *wysokość* // *głębokość* dla łac. *altitudo* w *Psalterzu Wujka* stwierdza D. Bieńkowska¹⁴. Oboczność tę rejestrujemy również w przekładzie Leopoldy.

g e n s – *l u d* (6) // *l u d z i e* (6) // *p o g a n i n* (44) // *p o g a ń s t w o* (5) // *n i e p r z y j a c i e l* (1); leksemy *poganin*, *pogaństwo* wprowadzane są jako ekwiwalenty wieloznacznego łac. *gens*, gdy psalmista odnosi się do obcych, postronnych narodów, przeciwstawionych narodowi wybranemu przez Boga – Izraelowi¹⁵. Wskazuje na to paralelizm składniowy i szerszy kontekst wypowiedzi. We frazach lub wersetach paralelnych synonimem *pogan*, *pogaństwa* są *wszyscy pokolenia ziemi* (71,18), *ziemia* (45,10), *wszylka ziemia* (46,3), *wszyscy kraje ziemi* (21,30–31), np.: *Pośpiej sie ku nawiedzeniu wszego pogaństwa* (58,6; Fl *pogaństwa*, Puł *luda*

¹² I. Kwilecka, *O swobodnych...*, s. 93.

¹³ Fl zawsze tłumaczy *altitudo* przez *wysokość*, por. M. Kamińska, M. Cybulski, *Indeks...*, s. 10.

¹⁴ D. Bieńkowska, *Ekwiwalenty...*, s. 180.

¹⁵ W znaczeniu 'pogaństwo, poganie' notuje łac. *gens* *Słownik łaciny średniowiecznej...* (IV 516–517) oraz *Słownik kościelny...* Jougana, s. 281.

pogańskiego, Leop poganów, Wuj narody, Kl narodow, Pd wlasty); *Bogosławieni będą w nim wszystkie pokolenia ziemie, wszyscy pogani wielbić będą ji* (71,18; Fl lud, Puł ludzie, Leop Wuj narodowie, Kl pohani, Pd wlasty); *I bać się będą pogani imienia twego, Panie, i wszyscy królowie ziemie chwały twojej* (101,16; Fl poganowie, Puł pogani, Leop Wuj narodowie, Kl narodowie, Pd wlasty). Psalmista wzywa ościennie narody, by chwaliły jedynego Boga Izraela: *Bogosławcie pogani Boga naszego...* (65,7; Fl poganowie, Puł pogani, Leop Wuj narodowie, Kl narodowie, Pd wlasty). *Poganin i pogaństwo* są odpowiednikami łac. *gens*, gdy mowa o działaniach obcych ludów przeciwko Izraelowi: *Boże, przyszli pogani w dziedzictwo twoje, pokalali na ziemi kościół święty twój* (78,1; Fl Puł Leop Wuj pogani, Kl narodowe, Pd wlasty). *Pogański, pogaństwo, poganin* to leksemy, które mają dla tłumacza krakowskiego wyraźnie pejoratywny odcień stylistyczny: to pogaństwu zapowiedziana jest w psalmach zagłada (por. 9,40; 58,6; 78,1), leksemem *pogański* oddaje także tłumacz łac. *barbarus*, obdarzając tym epitetem Egipcjan, spod których niewoli Bóg wyprowadził naród wybrany (113,1).

Natomiast jako *lud, ludzie* tłumaczy się w *Psalterzu krakowskim* łac. *gens*, gdy mowa jest o narodzie wybranym, np.: *Bogosławiony lud, którego jest Pan Bog jego...* (32,12; Fl Puł lud, Leop Wuj naród, Kl rod, Pd wlast); *Na lud twój myśleli złą radę...* (82,3; Fl Puł Leop Wuj lud, Kl lud, Pd lud) lub gdy nazwa *lud* zostaje dookreślona przez charakteryzującą przydawkę lub zdanie przydawkowe, np. *Niech obrocnicy będą grzeszni w piekło, wszyscy ludzie, którzy zapamiętają Boga* (9,18; Fl Puł ludzie, Leop pogany, Wuj narodowie, Kl narodowe, Pd wlasty); *Wylej gniew twój na ludzi, którzy ciebie nie uznali* (78,6; Fl pogany Puł ludzi, Leop narody, Wuj pogany, Kl w narodu, Pd wlasty); *Sądzi mnie, Boże, i rozeznaj rzecz moję z ludu nieświętego* (42,1; Fl Puł Leop lud, Wuj naród, Kl lud, Pd wlasty).

Tendencję do różnicowania odpowiedników łac. *gens* obserwujemy już w poprzedzających *Psalterz krakowski* przekładach floriańskim i puławskim – i tu podąża więc nasz tłumacz utartym szlakiem.

Wzorem tłumaczy floriańskiego i puławskiego przekładu też tłumacz krakowski łac. *gens* jako *nieprzyjaciół*, co również uwarunkowane jest kontekstem semantycznym: *Boże (...), wybawicielu mój z nieprzyjaciół moich gniewliwych* (17,49; Fl Puł od nieprzyjaciół moich gniewliwych, Leop Wuj od (z) nieprzyjaciół moich gniewliwych, Kl neprsatel mich hnyewiwich, Pd z neprzatel mych hnyewiwych). Z przytoczonych przykładów wynika, że pierwsi polscy tłumacze, wprowadzając wyraz *nieprzyjaciół* jako odpowiednik łac. *gens*, wzorowali się na przekładach czeskich.

Tłumacze floriański i puławski, wprowadzając różne ekwiwalenty dla łac. *gens*, nie zawsze postępowali konsekwentnie¹⁶, por. np. Kr (...) *pogrążeni*

¹⁶ A. Brückner niesłusznie przypisuje tłumaczowi krakowskiemu mechaniczną zamianę wyrazu *ludzie* występującego w Fl i Puł na *pogani*, posługując się właśnie przykładem

są pogani w zapaści, którą uczynili... (9,15; Fl Puł ludzie, por. także przytaczany już fragment Ps. 71,18). Przejawy takiej niekonsekwencji obserwować możemy także w przekładzie krakowskim, np.: *Wszyscy ludzie kleszczcie rękoma, śpiewajcie Bogu w głosie wesela* (46,1; Fl Puł ludzie, Leop Wuj narodowie, Kl narodowe, Pd wlasty).

s p i r i t u s – d u c h (30) // *w i a t r* (2) // *w e ł n a* (1); *spiritus* przekłada tłumacz jako *wiatr* lub *welna* w połączeniu *spiritus procellae* (*procellarum*), występującym w znaczeniu 'gwałtownego wichru': *Spuści na grzeszne sidła, ogień i siarkę i weln bicie* (10,7; Fl Puł *duch weln*, Kl *duch* burzi, Pd *duch wlny*, Wuj *wiatr gwałtowny*); (...) *stał wiatr welnobyty i powyszyły się welny jego* (106,25; Fl Puł *duch welny*, Kl *duch powietrsie*, Pd *duch wlny*, Wuj *wiatr gwałtowny*); *Ogień, grad, śnieg, lod, wiatrowie wielbicie*¹⁷ (tak!) (148,8; Fl *duch weln albo burze*, Puł *duch weln*, Kl *duchowie wlny*, Pd *wln*, Wuj *wietrze gwałtowny*). Występujące w *Psalterzu krakowskim* zróżnicowanie ekwiwalentów łac. *spiritus* nie jest powtórzeniem wersji floriańskiej i puławskiej ani wersji czeskich. Możemy tu więc mówić o samodzielnym wkładzie tłumacza krakowskiego.

t e s t a m e n t u m – o b i e t n i c a (3), *ś w i a d e c t w o* (3), *z a k o n* (12) // *s m o w a* (1); najczęściej *testamentum* oddawane jest jako *zakon*. W Ps. 77,13 *zakon* jest nawet ekwiwalentem dwóch różnych leksemów łacińskich – *testamentum* oraz *lex*: *Nie strzegli zakona Bożego i w zakonie jego nie chcieli chodzić* (Vlg *non custodierunt testamentum Dei et in lege eius noluerunt ambulare*). *Zakon* oznacza więc zarówno przymierze zawarte przez Izrael z Bogiem, jak i warunki tego przymierza (*lex*), które obowiązywały naród wybrany. Synonimami *zakonu* są leksemy *świadeństwo* oraz *obietnica*; występują one w analogicznych kontekstach semantycznych, np.: *I rospamiętał się na świadeństwo swoje* (105,43; Fl Puł *obrzęd*, Leop *testament*, Wuj *przymierze*, Kl *świadcztwa*, Pd *ustawenye*); *Pan ludu swemu przykazał na wieki świadeństwo swoje* (110,8; Fl Puł *obrzęd*, Leop Wuj *przymierze*, Kl *świadcztwie*, Pd *wprawu*); *zachowam (...) obietnicę moję wierną jemu* (88,28; Fl Puł *obrzęd*, Leop *testament*, Wuj *przymierze*, Kl Pd *świadcztwo*).

Przykładem zadziałania motywacji semantycznej jest wprowadzenie ekwiwalentu *smowa*, który w danym kontekście oznacza umowę zawartą przez nieprzyjaciół przeciw Izraelowi: *smowę zrzędzili przebytki Idumeow i Izmalit*¹⁸

z Ps. 9,15. Badacz nie dostrzega tu działania motywacji semantycznej, co spowodowane jest stosowaną przez niego metodą, polegającą na mechanicznym zestawianiu wybranych wersów z trzech porównywanych psalterzy.

¹⁷ Wydaje się, iż nastąpiło tu pomyłkowe przekształcenie wyrażenia *weln bicie*.

¹⁸ Por. *Zrzędziłem zakon wybranym moim* (88,4; Fl Puł *obrzęd*, Kl *świadcztwo*, Wuj *przymierze*).

(82,5; Fl Puł *obrzqd*, Leop *testament (a umowę)*, Wuj *przymierze*, Kl *świadcztwo*, Pd *vprawu*). Wprowadzając *smowę* jako jeden z ekwiwalentów łac. *testamentum* tłumacz krakowski – niezależnie od przekładów floriańskiego i puławskiego, a także niezależnie od wzorów czeskich – dokonał zróżnicowania wariantywnych odpowiedników łac. *testamentum* umotywowanego kontekstem semantycznym.

l a t u s – s t r o n a (1) // *b o k* (1) // *ś c i a n a* (1); por. [...] *gora Sion z strony północnej* (47,2; Fl Puł *boki północy*, Kl *strany*, Pd *bokowe*, Wuj *strony jej północne*); (...) *upadną od boku twego* (90,7 Fl *od boku*, Puł *od boka*, Kl *struny*, Pd *boku*, Wuj *po prawym boku twoim*); [...] *podle ścian domu twego* (127,3; Fl Puł *w ścianach*, Kl *zchranach*, Pd *bocziech*, Wuj *w kąciech domu*). Wprowadzając wyraz *strona* jako wykładnik łac. *latus* postąpił tłumacz krakowski niezależnie od wcześniejszych przekładów, natomiast pozostałe kontekstowe ekwiwalenty łac. *latus* wykazują zbieżność z przekładami floriańskim i puławskim.

l i m u s – b ł o t o (1) // *p r o c h* (1); por.: [...] *w proch śmierci wwiodeś mię* (21,16; Fl *w proch śmierci*, Puł *w proch śmiertny*, Kl Pd *prach smrtelny*, Leop Wuj *proch śmierci*); [...] *uwięzłem w błocie głębokości* (68,2; Fl *w glinie głębokiej*, Puł *w glinie głębokości*, Kl *u bahnye hlubokem*, Pd *w gylu hlubokem*, Leop *w błocie głębokości*, Wuj *w błocie głębokim*). Sam fakt zróżnicowania ekwiwalentów obserwujemy – jak widać – we wcześniejszych translacjach. Wspólny jest dla przytoczonych przekładów jeden z odpowiedników – *proch*, występujący połączeniu *proch śmierci*¹⁹. Szukając właściwego wykładnika dla łac. *limus* w Ps. 68,2, nie podąża tłumacz krakowski śladem swoich poprzedników, ale daje samodzielny przekład *bloto głębokości*. Taki wariant odnotowujemy również w przekładach renesansowych. W Ps. 68,2 ciężkie położenie psalmisty zostaje oddane poprzez obraz wzbierania wód i grzążnięcia w błocie. Możliwe, iż nie jest to metafora, ale rzeczywistość: oskarżony mógł być wrzucony do grząskiego dołu i tu więziony²⁰. Z kolei w Ps. 22,16 wyrażenie *proch śmierci* wiąże się semantycznie z obrazem usychania na skorupę, a także z rzeczywistością pośmiertnego obracania się w proch ciała człowieka.

c u b i l e – ł o ż e (2) // *b a r ł o g* (1) (także *przebytek* (1)); to samo łac. *cubile* oddane zostaje wyrazem *łóże*, gdy mowa o miejscu spoczynku człowieka: *niesprawiedliwy złość myślił w łóżu swem* (35,4; Fl *łóże*, Puł *przebytek*, Kl *pokogiu*, Pd *łozy*, Leop *na łóżku*, Wuj *na łóżu*); lub wyrazem *barłog*, w odniesieniu do miejsca spoczynku zwierząt: *szczenięta lwów na barłodzech swoich sposadowią się* (103,23; Fl Puł *barłog*, Pd

¹⁹ Występujące w tym miejscu w tekście hebr. wyrażenie '*afar-mawet* jest hapaxlegomenon i oznacza bliskość śmierci, rychłe zstąpienie do grobu, por. S. Łach, *Księga psalmów. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Poznań 1990, s. 176.

²⁰ *Ibidem*, s. 321.

v *pelessyech*, Kl *pokogich*, Leop *łożysko*, Wuj *jama*). Podobne zróżnicowanie ekwiwalentów łac. *cubile* obserwujemy również w psalterzach floriańskim i puławskim.

s p i n a – c i e r Ń (2) // *ż y ł a c h r z y p t o w a* (1); *spina* oznacza rodzaj krzewu ciernistego lub kolce, oddawana jest wówczas za pomocą leksemu *cierni*: *Pierwej niżli urozumieliby ciernie wasze tarn jako żywiące, tako w gniewie poźrze je* (57,9; Puł *ości*, Kl Pd *trnye*, Leop *ciernia*, Wuj *cirznie*); *Ogarnęli mię jako pczoly i gorzeli jako ogień w cierniu* (117,12; Fl Puł w *cir(z)niu*, Kl Pd w *trnyu*, Leop w *cierniu*, Wuj w *cierzniu*). Spalanie cierni przez ogień jest obrazem zagrożenia przez nieprzyjaciół. W Ps. 31,4 *spina* ma ekwiwalent *żyła chrzypłowa* 'kręgosłup'²¹: [...] *nawrocon jestem w nędzy mojej, kiedy przekłota bywa żyła chrzypłowa*²² (31,4; Fl *tarn*, Puł *gdy sie skurcza żyła chrzypłowa*, Kl Pd *trnye*, Wuj *tkwiało we mnie cirznie*). Tłumacz krakowski podąża za przekładem puławskim.

p o s s e s s i o – i m i e n i e (2) // *d z i e r ż e n i e* (2) (także *bogactwo*; *imienie* jako ekwiwalent łac. *possessio* występuje w znaczeniu posiadłości, dóbr materialnych, które znajdują się w posiadaniu człowieka: w Ps. 104,20 jest w członie paralelnym synonimem domu (*Ustawił ji Panem domu swego i książęciem wszego imienia swego*), w Ps. 77,53 współtworzy szereg *bydła ich i imienie ich* (*I wydał gradowi bydła ich i imienie ich ogniowi*). *Imienie* jako odpowiednik łac. *possessio* występuje w przytoczonych kontekstach także w Psalterzu klementyńskim. Wyraz ten jednak ma liczne poświadczenia w polszczyźnie średniowiecznej i renesansowej, zarówno w znaczeniu 'mienie, głównie ziemia i własność ziemską', jak i posiadanie, 'possessio' (Sstp III 22–26; SiXVI VIII 488–493). *Imienie* jest odpowiednikiem łac. *possessio* w *Lexiconie* Mączyńskiego i słowniku łacińsko-polskim Bartłomieja z Bydgoszczy. *Dzierżenie* natomiast oznacza panowanie nad kimś lub nad czymś: *dam tobie pogany w dziedzictwo twoje i w dzierżenie twoje granice ziemie* (2,8; Puł Fl *trzymanie*, Leop Wuj *osiadłość*, Kl *gmienye*, Pd *sbozye*); *Bo Jakoba wybrał sobie Pan, Izraela w dzierżenie sobie* (134,4; Fl *bydła*, Puł *bydło*, Leop Wuj *osiadłość*, Kl *gmyenye*, Pd *diedynu*).

p s a l m u s – p s a l m (1), *p s a l m o w y* (1) // *c h w a ł a* (9), *c z e ś ć* (1); *psalm*, *psalmowy* są odpowiednikami łac. *psalmus*, gdy leksem ten występuje w szeregu z nazwami instrumentów muzycznych, np.: *Weźmiecie psalm i dajcie bęben, żoltarz wesolo z lutnią* (80,2; Fl Puł Wuj *psalm*, Leop

²¹ SiXVI VIII 191 rejestruje *grzbiet* w znaczeniu 'kręgosłup' 31 razy, także jako odpowiednik łac. *spina*.

²² Fragment ten jest niejasny także w Wulgacie: *conversus sum in aerumna mea cum confrigitur spina*, a polscy tłumacze psalterza uwzględniają – zapewne kierując się kontekstem – inne znaczenie łac. *spina*; pisze o tym M. Kamińska, *O różnicach leksykalnych między Psalterzem floriańskim a Psalterzem puławskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1995, 40, s. 153–167.

piośnkę, Kl *slawu*, Pd *chwalu*); *Śpiewajcie Panu na lutni, na lutni i w głosie psalmowym* (97,7; Fl Puł *głosem psalmowym*, Wuj *z głosem psalmu*, Kl *slawi*, Pd *chwalnym*). Tłumaczenie krakowskie jest w tych kontekstach zbieżne z wersją floriańską i puławską. *Chwała i cześć* oznaczają w *Psalterzu krakowskim* inne sposoby oddawania czci Bogu, bez udziału instrumentów muzycznych.

c a u s a – p r z y c z y n a (2) // *r z e c z* (4); por. [...] *pobieleś* *wszutki przeciwiające sie mnie przez przyczyny* (3,7; Fl Puł *bez winy*, Leop *bez wszej przyczyny*, Wuj *bez przyczyny*, Kl Pd *bez wyny*; podobnie w Ps. 72,3); *Iżeś uczynił sąd moj i rzecz moję* (9,4; Fl Puł *prza*, Leop Wuj *sprawa*, Kl *dle*, Pd *wiecz*); [...] *na mie wielkie rzeczy mowilby był* (54,13; Fl Puł *wielkie rzeczy*, Leop Wuj *wielkie rzeczy*, Kl *wielike wieci*, Pd – ; Podobnie – 34,26; 42,1; 73,23). Umotywowane semantycznie różnicowanie ekwiwalentów występuje już w psalterzach średniowiecznych. Tłumacz krakowski, zachowując obecną u poprzedników alternację, dokonuje modernizacji tworzących dublet tłumaczeniowy leksemów.

c o r – s e r c e (138) // *s t r u n a* (2); *struna* jako odpowiednik łac. *cor* odnosi się do instrumentu muzycznego: [...] *na gęślach dziesięć strun śpiewajcie jemu* (32,2); [...] *chwalcie ji na strunach i na organiech* (150,4). Analogiczne różnicowanie ekwiwalentów występuje w psalterzach średniowiecznych polskich i czeskich (jedynie Kl ma w Ps. 32,2 w *srdecy*); odnotowuje je również D. Bieńkowska w przekładzie Wujka²³.

a b d i t u m – t a j e m n i c a (2) // *s k r y c i e* (4); *tajemnica* oznacza to, co ukryte, schowane, np. [...] *on zna tajemnice serca* (43,22; Fl *skrycia serca*, Puł *tajemnice serca*, Leop *skrytości serdeczne*, Wuj *skrytości serca*, Kl *skrita*, Pd *skryte*); [...] *z tajemnic twoich napelnion jest brzuch ich* (16,15; Fl Puł *tajemnic*, Leop *ciemnościam*, Wuj *z skrytych skarbów*, Kl *ot zachowanich*, Pd *od skrytych*). Natomiast *skrycie* to metaforycznie miejsce bezpieczne dla człowieka, miejsce ukrywania się nieprzyjaciół, np.: [...] *skryjesz je we skryciu oblicza* (30,25; Fl Puł *skrycie*, Leop w *tajemności*, Wuj w *zakryciu*, Kl w *taynosti*, Pd w *oblyczege*); [...] *w skryciu jako lew w jaskini* (9,30; Fl Puł *skrycie*, Leop w *ciemnym miejscu*, Wuj w *jamie*, Kl w *zkritye*, Pd w *tayne*). Tłumacz krakowski powtarza wersję floriańską i puławską.

v i r t u s – m o c (69), *s i l a* (2) // *c n o t a* (2); [...] *rozmnożysz w duszy mojej cnotę* (137,4; Fl Puł *siłę*, Wuj *moc*, Pd *silu*, Kl *cztnost*); *Chwalcie ji wszyscy anieli jego, chwalcie ji wszystkie cnoty jego* (148,2; Fl Puł *mocy*, Wuj *wojska*, Kl Pd *moczi*) // *on da moc siłę i moc ludu swemu* (67,38; Vlg *virtutem et fortitudinem*; Fl *cześć i moc*, Puł Leop *siłę i moc*, Wuj *moc i siłę*); (...) *mocny, siłę czyniący* (102,20; Vlg *potens virtute facientes*; Fl Puł

²³ D. Bieńkowska, *Ekwiwalenty...*, s. 180.

mocny siłą, Leop możny w siłach, Wuj możni w sile). Wprowadzając wyraz *cnota* jako wariantywny ekwiwalent łac. *virtus*, postąpił tłumacz krakowski niezależnie od tradycji przekładowej.

z e l u s – m i ł o ś ć (2) // *g n i e w* (1); [...] *miłość domu twego śniadła mie* (68,12; Fl Puł *miłość*, Leop *zawisna miłość*, Wuj *miłość*, Kl *hnyew*, Pd *mylost*); *Stać mie uczyniła miłość moja* (118,139; Fl *miłość albo żądza*, Puł *żądza*, Leop *zawisna miłość*, Wuj *zapalczywość*, Kl *hnyew*, Pd *mylost*). W Ps. 78,5 *gniew* jako odpowiednik *zelus* znajduje uzasadnienie w kontekście semantycznym wypowiedzi: *Jako długo, Panie, gniewać się będziesz do końca, zażę sie jako ogień gniew twój* (78,5; Fl Puł *gniew*, Leop *popędlliwość*, Wuj *zapalczywość*, Kl *hnyew*, Pd *nenawyst*). Zróżnicowanie odpowiedników ma swe źródło w przekładach średniowiecznych.

e c c l e s i a – c e r k i e w (8) // *z e b r a n i e* (1) // *z b o r* (1); na temat ekwiwalentów łac. *ecclesia* piszę w rozdz. *Miejsca obecności Boga*.

Druga przyczyna występowania oboczności leksykalnych wynika z kompozycyjnych cech psalmów, zbudowanych według zasady paralelizmu składniowego. W członach i wersach paralelnych ta sama treść zostaje wyrażona za pomocą różnych środków leksykalnych. Tłumacza zobowiązywało to do poszukiwania różnych polskich wykładników dla oddania łacińskich synonimów, a tym samym do rozbudowywania synonimiki tekstu polskiego. Tak samo starał się tłumacz różnicować polskie ekwiwalenty łacińskich synonimów tworzących w tekście szeregi wyrazowe. Ten typ motywacji – nazwiemy ją kompozycyjną – zaważył na powstaniu następujących dubletów tłumaczeniowych:

c o n f u s i o – p o h a Ń b i e n i e (1), *h a Ń b a* (*gańba*) (2) // *s r o m o t a* (6); *Hańba* (*gańba*) jako ekwiwalent łac. *confusio* występuje jako element synonimicznych szeregów wyrazowych, np.: *Ty wiesz lajanie moje i gańbę moję, i sromotę moję* (68,23; Vlg *tu scis inproperium meum, et confusionem et reverentiam*; Puł tak samo jak Kr, Leop Wuj *zhańbienie me* (*pohańbienie* Wuj), *i zelżywość moję, i wstyd mój*, Kl *ukoru mu a hanbu mu a potupienie*, Pd *vkoru mu a hanbu mu a pocztyneny*); [...] *przykryci niechaj będą hańbą i sromotą* (70,14; Vlg *confusione et pudore*; Puł *gańbą i sromotą*, Leop *zelżywość a wstyd*, Wuj *wstydem i zelżywością*, Kl *hanbu a stidkosti*, Pd *hanbu a studem*). Natomiast w członach paralelnych w Ps. 108,28 zarówno *pudor*, jak i *confusio* zostają przełożone jako *sromota*: *Obleczeni będą, ktorzy uwłaczają mnie sromotą i przykryci będą jako płaszczem sromotą swoję*.

d i l u c u l u m – r a n o (3) // *ś w i t a n i e* (3); *świtanie* występuje dwukrotnie w połączeniu (*po*)wstać na *świtaniu* (56,11; 107,2; tak samo Fl i Puł, Wuj 2 razy *wstać na świtaniu*, Leop z *zarania na świtaniu*). Poza tym *świtanie* odnotowujemy jeszcze tylko jako tłumaczenie łac. *mane diluculo* – *rano na świtaniu* (45,5; Fl Puł *rano z zarania*, Leop Wuj *rano na świtaniu*),

gdzie wprowadzenie wyrażenia przyimkowego jako odpowiednika łac. *diluculum* wiązać należy z chęcią zróżnicowania wykładników dwóch różnych synonimicznych wyrazów łacińskich tworzących szereg.

impietas – złość (1) // *niemilość* (1); poszukiwanie wariantywnego ekwiwalentu umotywowane było zapewne koniecznością wprowadzenia dwóch różnych wykładników dla łacińskich synonimów tworzących szereg *iniquitate et impietate* (72,6; Fl *lichotą i niemilością swoją*, Puł *złością i niemilością*, Leop *nieprawością a niewiarą*, Wuj *nieprawością i niebożnością swoją*). Wzór znalazł tłumacz w przekładzie puławskim.

improperium – *lajanie* (3) // *urąganie* (1); *lajanie* jako odpowiednik łac. *improperium* zostaje wprowadzony zapewne ze względu na bliskie sąsiedztwo wyrazu *uragać*, por.: *Wroc [...] lajanie ich, którym urągali tobie* (78,13; Vlg *improperium ipsorum quod exprobraverunt tibi*; Fl *lajanie jich, jeż lajali tobie*, Puł *przyganę jich, jaż przyganiiali tobie*). W *Psalterzu krakowskim* obserwujemy istnienie dwóch przeciwstawnych tendencji: z jednej strony tłumacz nasz wprowadza pleonastyczne połączenia złożone z wyrazów współrzdennych, np.: *ubogi z ubóstwa*²⁴; z drugiej zaś – stara się różnicować odpowiedniki sąsiadujących ze sobą wyrazów łacińskich tak, aby to nie były wyrazy współrzdenne, np. *lajanie ich, którym urągali tobie* (78,13).

laus – *chwała* (26) // *sława* (1); [...] *dajcie chwałę sławie jego* (65,1; Vlg *date gloriam laude eius*; Fl Puł *dajcie sławę chwale jego*, Leop *czyńcie cześć chwale jego*, Wuj *dajcie cześć chwale świętej jego*).

miseratio – *lutość* (2) // *miłosierne lutości* (1) // *miłosierdzie* (1) // *slutowanie* (1) // *smiłowanie* (2); tłumacz stara się różnicować odpowiedniki łacińskich synonimów zarówno w szeregach wyrazowych, jak i w członach paralelnych, np. w *miłosierdziu i w lutościach* (102,4; Vlg *in misericordia et miserationibus*); *Smiluj sie nade mną, Boże, podług wielkiego miłosierdzia twego* (Vlg *secundum magnam misericordiam*) / *i podług wielości slutowania twego* (Vlg *secudum multitudinem miserationum tuarum*) *zglądź złość moję* (50, 1–2). Jedynie w Ps. 39,15 tłumacz, dysponując wariantywnymi ekwiwalentami łacińskiego leksemu, przełożył w jednym wersecie i *miseratio*, i *misericordia* jako *miłosierdzie*: *Ale ty, Panie, niedaleko czyni miłosierdzia twego ode mnie, miłosierdzie i prawda twoja zawsze przyjęły mnie*.

oblatio – *ofiara* (1) // *obiata* (1); *Ofiary i obiata nie chciałeś* (39,9; Vlg *sacrificium et oblationem noluisti*; Fl Puł *obietnice i modły*, Wuj *ofiary krwawej i niekrwawej nie chciałeś*); *Tedy przymiesz ofiarę sprawiedliwości, ofiary i obiata* (50,20; Vlg *sacrificium iustitiae, oblationes et holocausta*; Puł *modły sprawiedliwości, pokład i modły*, Wuj *ofiary sprawiedliwości, obiata*

²⁴ O celowości wprowadzania takich połączeń świadczy fakt, iż tłumacz dysponuje innymi niewspółrzedzennymi ekwiwalentami, które stosuje w innych kontekstach.

i *calopalone*). Na temat różnicowania ekwiwalentów łac. *oblatio* por. także rozdz. *Ofiary kultowe*.

prex – *modlitwa* (3) // *prośba* (1); por. Ps. 87,2: *Niechaj wynidzie przed oblicznością twoją modlitwa (oratio) moja, nakłoń ucho twoje ku prośbie (precem) mojej*. Różnicowanie odpowiedników łacińskich synonimów nie jest i tu konsekwentne: w Ps. 101,18 zarówno *oratio*, jak i *prex* mają odpowiednik *modlitwa*: *Weźrzał na modlitwę (orationem) i nie wzgardził modlitwy ich (precem eorum)*.

simulacrum – *obraz* (1) // *bałwan* (2); por. także *sculptile* – *bałwan* (4) // *obraz* (1) oraz głosę *bałwan albo rycie* (1)²⁵; *simulacrum* dwukrotnie przetłumaczone jako *bałwan*: *bałwany (bałwanowie) pogańscy srebro i złoto* (113,12; 143,14);. *Obraz* jako ekwiwalent łac. *simulacrum* zostaje wprowadzony dla różnicowania odpowiedników synonimicznych łacińskich *simulacrum* i *sculptile*, występujących w członach paralelnych, por.: *Zesromoceni będą wszyscy, którzy chwalą bałwany, a którzy chwalą się w obrazach swoich* (96,7; Vlg *confundantur omnes, qui adorant sculptilia, qui gloriantur in simulacris suis*; Leop *bałwanom rzezanym* // *w obrazach swoich*).

species – *cudność* (1) // *krasa* (4); *cudność* jako odpowiednik łac. *species* występuje tylko w pleonastycznym połączeniu *cudność krasy* (*species decoris* – 49,2) dla różnicowania ekwiwalentów synonimicznych wyrazów łacińskich.

splendor – *światłość* (2) // *jasność* (1); *jasność* jako ekwiwalent łac. *splendor* wprowadza tłumacz krakowski prawdopodobnie w celu uniknięcia podobieństwa brzmieniowego dwóch sąsiadujących wyrazów, por. [...] *w jasnościach świętych z żywota przede niem urodziłem ciebie* (109,4; Fl *w światłościach świętych*, Puł *w światłościach twoich*, Wuj *w jasnościach świętości*). Podobną „ucieczkę” od współbrzmienia następujących po sobie wyrazów odnotowujemy również w przekładzie Wujka.

operatio – *robot*a (1) // *działo* (1); *Wynidzie człowiek na działo swoje i na robotę swoją aż do wieczora* (103,24; Vlg *exibit homo ad opus suum et ad operationem suam usque vesperum*; Fl *na działo a ku działaniu*, Puł *na działo i na skutę*, Leop *na robotę swoją i ku sprawie swojej*, Wuj *na robotę swoją i na sprawę swoją*).

proelium – *boj* (1) // *walka* (2); *boj* jako odpowiednik łac. *proelium* został wprowadzony wówczas, gdy *walka* w wersecie paralelnym występuje jako ekwiwalent łac. *bellum*: *Bog moj, który naucza ręce moje ku boju i palce moje ku walce* (143,1)²⁶.

²⁵ Na temat wyrazów tworzących tę głosę piszę w artykule *Cechy charakterystyczne polskiego tłumaczenia Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1996, 41, s. 81.

²⁶ S. Rospond uważa *bój* za wyraz literacki, książkowy, w przeciwieństwie do potocznej *wojny*, występującej głównie w zabytkach świeckich, por. *Język renesansu...*, s. 102–103. Spostrzeżenia Rosponda nie znajdują potwierdzenia w materiałach SIXVI.

umbra – cień (2) // *ciemność* (9); dwukrotnie notujemy połączenie *ciemność śmierci* (22,4; 43,21), trzykrotnie zaś *cień śmierci*, ale zawsze w szeregu w *ciemnościach* i w *cieniu śmierci*, co odpowiada łac. *in tenebris et umbra mortis*. Wprowadzenie alternujących połączeń *cień śmierci* // *ciemność śmierci* uwarunkowane jest koniecznością zróżnicowania polskich ekwiwalentów łacińskich leksemów *tenebra* i *umbra*, które w przytoczonych kontekstach współtworzą szeregi wyrazowe²⁷. Do tej pary ekwiwalentów powrócimy jeszcze przy omawianiu wariantywnych odpowiedników wykazujących nacechowanie emocjonalne.

virtus – moc (69) // *siła* (2); *on da moc siłę*²⁸ i *moc ludu swemu* (67,38; Vlg *virtutem et fortitudinem*; Fl *cześć i moc*, Puł *siłę i moc*, Wuj *moc i siłę*); Pan [...] *mocny, siłę czyniący* (102,20; Vlg *potens virtute facientes*; Fl Puł *mocny siłą*, Wuj *mocni w siłę*).

II. Obecność wariantów tłumaczeniowych uwarunkowana jest również zasobem leksykalnym współczesnej tłumaczowi polszczyzny. Warianty takie nazwiemy stylistycznymi, gdyż poprzez celowy wybór z istniejącego słownika określonych środków leksykalnych tłumacz kształtował styl językowy swojego przekładu. W obrębie motywacji stylistycznej wyróżniamy: a) dublety tłumaczeniowe złożone z wyrazów reprezentujących różne „pokłady” chronologiczne polszczyzny; b) warianty różniące się nacechowaniem emocjonalnym; c) warianty etymologiczne, tworzące pary wyrazów: *obcy* – *rodzimy*²⁹; d) warianty uwarunkowane najbliższym otoczeniem wyrazowym i łączliwością wyrazów tworzących związki frazeologiczne; e) warianty o niesprecyzowanej motywacji, których obecność jest odbiciem bogactwa leksykalnego polszczyzny, a zapewne także upodobań stylistycznych tłumacza. Łatwo zauważyć, iż wyróżnione typy motywacji mogą nakładać się na siebie i współistnieć jako przyczyny wariantywności ekwiwalentów. Warianty chronologiczne, ekspresyjne czy etymologiczne także są odbiciem bogactwa zasobu słownikowego polszczyzny. Wyróżniając podgrupę e), zaliczyłam do niej dublety złożone z wyrazów rodzimych, pozbawionych nacechowienia emocjonalnego i zbliżonych pod względem chronologicznym.

Współistnienie wyrazów starszych i nowszych w przekładzie jest oczywistą konsekwencją ewolucyjnego przebiegu zmian językowych. Spośród dwóch wariantów leksykalnych za starszy przyjmujemy ten, który występuje we wcześniejszych przekładach i w danym kontekście wspólny jest *Psalterzowi krakowskiemu* oraz psalterzom *floriańskiemu* i *puławskiemu*. Kwalifikując

²⁷ O zróżnicowaniu odpowiedników łac. *umbra* por. także s. 85.

²⁸ W tekście znajdujemy zapis *on da moc siłm i moc ludu swemu*.

²⁹ W słownictwie obcego pochodzenia rozróżniamy zapożyczenia leksykalne oraz zapożyczenia tekstowe, świadczące o tym, iż tłumacz w pracy translacyjnej wykorzystywał jako pomocnicze czeskie przekłady psalterza. Nie bierzemy jednak pod uwagę wyrazów stanowiących starszą warstwę zapożyczeń z łaciny i czeskiego.

Jeden z wariantów tłumaczeniowych jako bardziej archaiczny, uwzględniamy również materiał leksykograficzny, zaczerpnięty ze *Słownika staropolskiego*, *Słownika polszczyzny XVI wieku* oraz *Lexiconu* Mączyńskiego. Typową dla *Psalterza krakowskiego* wariantowość, przejawiającą się we współlistnieniu wyrazu starszego i nowszego, obserwujemy w następujących dubletach tłumaczeniowych:

cithara – *gęśli* (1) // *lutnia* (10); *gęśli* jako odpowiednik łac. *cithara* odnotowujemy w badanym zabytku tylko w Ps. 150,3: *Chwalcie ji w zwięku trąby, chwalcie ji na żoltarzu i na gęslach* (Fl w żaltarzu i w gęslach, Puł na żoltarzu i w gęsloch, Leop na psalterzu i na harfie, Wuj na arfie i na cytrze). W pozostałych dziesięciu kontekstach *cithara* zostaje przetłumaczona jako *lutnia*, np.: *Spowiadajcie sie Panu w lutni...* (32,2), *Chwalić będę ciebie w lutni, Boże...* (42,5), [...] *powstań żoltarzu i lutnio* (56,11; 107,2), *dajcie [...] żoltarz wesolo z lutnią* (80,2). Przytoczone przykłady pokazują obecność w tekście badanego zabytku szeregu *żoltarz i lutnia*. Tylko raz zanotowano połączenie *żoltarz i gęśli*. Ani kontekst semantyczny, ani otoczenie wyrazowe nie są więc tutaj przyczyną zróżnicowania odpowiedników łac. *cithara*.

Badaczka staropolskiego nazewnictwa instrumentów muzycznych, Szydłowska-Ceglowska, odnotowuje w średniowiecznych przekładach biblijnych 27 przykładów użycia *gęśli* dla oddania łac. *cithara*³⁰. W XVI w. stan ten ulega zasadniczej zmianie. *Gęśli* jako odpowiednik łac. *cithara* odnotowała Szydłowska-Ceglowska w cytowanym wersecie z *Psalterza krakowskiego*, a także w parafrazach psalterza: u Reja i Lubelczyka. Zdaniem badaczki *gęśli*, „odczuwane w XVI w. jako przestarzałe, zastępowane były przez inne nowe nazwy instrumentów muzycznych, które w XVI w. wchodziły w skład dworskiego instrumentarium, jak *harfa*, *cytra*, *lutnia* czy *skrzypice*”³¹. *Lutnia* jako odpowiednik łac. *cithara* nie był stosowany w średniowiecznych przekładach biblijnych – ani polskich, ani czeskich³². Sstp rejestruje zaledwie 5 przykładów użycia tego wyrazu, natomiast w materiałach SIXVI (XII 412–414) *lutnia* notowana jest aż 178 razy. Obok tłumacza krakowskiego *lutnię* w miejsce łac. *cithara* stosuje konsekwentnie *Żoltarz* Wróbla³³. Natomiast późniejsze translacje biblijne rezygnują z wprowadzania *lutni* jako ekwiwalentu łac. *cithara*. Ma *lutnię* wprowadzić jeszcze Leopolda, ale nie w przekładzie *Księgi psalmów*, w którym konsekwentnie tłumaczy *cithara* jako *harfa*. Szydłowska-Ceglowska wyraża przypuszczenie, iż „czynnikami hamującym” wprowadzanie *lutni* do przekładów biblijnych mógł być „wybitnie

³⁰ B. Szydłowska-Ceglowska, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław 1977, s. 36–37.

³¹ *Ibidem*, s. 36–37.

³² *Ibidem*, s. 65.

³³ *Ibidem*, s. 64.

świecki charakter instrumentu, wchodzącego w skład instrumentarium dworskiego”³⁴. W kontekście badań nad *Psalterzem krakowskim* interesująca wydaje się zbieżność odpowiedników łac. *cithara* w naszym zabytku oraz w wydanym zaledwie sześć lat później *Żołtarzu* Wróbla. W świetle materiału zaprezentowanego przez Szydłowską-Cegłową *lutnia* jako ekwiwalent może być uznana za typową dla przekładów biblijnych w dość ograniczonym czasie, mianowicie w 1 poł. XVI w. Jeśli przyjąć średniowieczną proveniencję *Psalterza krakowskiego*, docenić by trzeba modernizacyjne zabiegi autora przekładu, który przestarzałe *gęśli* zastępuje nowszą *lutnią*, nie mając w tym poprzedników ani wśród polskich, ani wśród czeskich tłumaczy psalterzowo-biblijnych. Pozostawienie *gęśli* w Ps. 150,4 uznać należy za przejaw nieuważi czy wynik niekonsekwencji tłumacza, idącego śladem przekładów floriańskiego i puławskiego. Podobną niekonsekwencję wykazuje tłumacz krakowski wprowadzając dwa ekwiwalenty łac. *psalterium*:

psalterium – *żołtarz* (8) // *gęśli* (1); istnienia dubletów tłumaczeniowych nie da się i w tym wypadku wytłumaczyć. Nie zaważył tutaj ani kontekst semantyczny, ani najbliższe otoczenie wyrazowe. Por.: *W żołtarzu o dziesięci strun...* (91,3; Fl Puł w *dziesięci strun żołtarzu*, Leop w *żołtarzu o dziesięci strun*, Wuj na *instrumencie o dziesięci strunach*); [...] na *gęslach dziesięć strun śpiewajcie jemu* (32,2; Fl w *żołtarzu dziesięci strun*, Puł w *żołtarzu o dziesięci strun*, Leop Wuj na *instrumencie o dziesięci strunach*). Zastępowanie *żołtarza* – występującego jako odpowiednik łac. *psalterium* – przez *gęśli* uznaje Szydłowska-Cegłowa za nowsze zjawisko. Zdaniem badaczki staropolskiego nazewnictwa instrumentów muzycznych *żołtarz* i *psalterz* uważane były za bardziej przestarzałe i pozbawione takich walorów stylistycznych, jakie posiadały *gęśli*³⁵. Wprowadzając ośmiokrotnie *żołtarz* jako odpowiednik łac. *psalterium*, tłumacz krakowski pozostał bliższy translatorskiej tradycji średniowiecznej. Natomiast pojawienie się drugiego ekwiwalentu – *gęśli* jest przejawem nowej tendencji obserwowanej w przekładach biblijnych³⁶.

Pozostajemy przy temacie nazewnictwa instrumentów muzycznych. Dwa równorzędne ekwiwalenty ma również w przekładzie krakowskim łac. *chorus*: *chorus* – *gęśli* (1) // *skrzypice* (1); *Chwalcie ji na bębniech i na skrzypicich* (150,4; Fl w *gęslach*, Puł w *korze*, Leop w *śpiewaniu społecznym*, Wuj na *piszczalce*); *Niechaj chwałą imieniu jego na gęslach, na bębnie i na żołtarzu niech śpiewa jemu* (149,3; Fl w *gęslach albo w korze*, Puł w *korze*, Leop Wuj w *śpiewaniu społecznym*). Wariantywność odpowied-

³⁴ *Ibidem*, s. 72.

³⁵ *Ibidem*, s. 37.

³⁶ *Ibidem*, s. 36. Szydłowska-Cegłowa odnotowuje *gęśli* ‘*psalterium*’ u Leopoldy (2 razy), w *Biblii Radziwiłłowskiej* (3 razy), w *Biblii Budnego* (4 razy), w przekładzie Wujka (1 raz) oraz dwukrotnie w parafrazie psalterza u Kochanowskiego.

ników łac. *chorus* jest konsekwencją wprowadzenia wyrazu starszego – *geśli* i nowszego – *skrzypice*. Sstp notuje najstarsze zapisy leksemu *skrzypice*, ale – jak podaje Szydłowska-Ceglowska – „najwcześniej w polskiej Biblii pojawia się ta nazwa w *Psalterzu krakowskim*”³⁷. W XVI-wiecznych przekładach biblijnych *skrzypice* występują najczęściej jako odpowiednik łac. *cithara*.

Obserwowaną w *Psalterzu krakowskim* tendencję do współlistnienia wyrazów starszych i nowszych, tworzących dublety tłumaczeniowe, ilustrują również następujące oboczności:

adepts – *tuk* (1) // *tlustość* (4); Fl i Puł mają tylko jeden ekwiwalent – *tuk*. W *Psalterzu krakowskim* starszy *tuk* pozostawiono tylko w tym kontekście, w którym występuje on w szeregu z wyrazem *tlustość*: *jako tukiem i tlustością niechaj napelniona będzie dusza moja* (62,6; *sicut adipe et pinguidine repleatur anima mea*; Fl Puł *jako tuku i (a) tlustości*, Leop *sadlem a tlustością*, Wuj *sadlem i tlustością*). Obecność w źródle łacińskim szeregu synonimicznego *adepts et pinguedo* zmusiła również naszego tłumacza do poszukiwania dwóch bliskoznacznych leksemów, które mogłyby utworzyć analogiczny szereg w tekście przekładanym. Rezultatem poszukiwań było wprowadzenie starszego *tuku*, zastępowanego w pozostałych kontekstach *tlustością*. Tę parę ekwiwalentów można by umieścić również w grupie wariantywnych wykładników wykazujących zróżnicowanie uzależnione od otoczenia wyrazowego.

arcus – *łęczysko* (11) // *łuk* (2); Fl ma *łęczysko* (5 razy), *łęczyszcze* (8) jako odpowiedniki łac. *arcus*, Puł – *łęczyszcze* (9), *łęczysko* (3), *łuk* (1). Starsze *łęczysko* ma w naszym zabytku jeszcze zdecydowaną przewagę nad nowszym *łukiem*. Renesansowi translatorzy tłumaczą już zawsze *arcus* jako *łuk*. W S1XVI *łuk* ma zdecydowaną ilościową przewagę nad *łęczyskiem* (3 przykłady użycia *łęczyska* wobec 300 poświadczeń *łuku* w znaczeniu ‘broni wyrzucającej strzały’). W *Psalterzu krakowskim* ekwiwalenty łac. *arcus* nie wykazują zróżnicowania związanego z kontekstem semantycznym i otoczeniem wyrazowym; *łuk* i *łęczysko* występują wymiennie jako warianty w tych samych połączeniach frazeologicznych, np.: *naciągnęli łuk* (10,2; 63,3) – *naciągnęli łęczysko* (36,14), *naciąga łęczysko* (57,7).

calceamentum – *bot* (1) // *obow* (1). Dwa różne warianty tłumaczeniowe łac. *calceamentum* rejestrujemy w dwóch wersetach – w Wulgacie identycznie brzmiących: *in Idumeam extendam calceamentum meum* (59,9; 107,10). Tłumacz krakowski przekłada raz: *Na Idumęę ściagnę bot moją* (59,9; Fl Puł *obow*, Leop *bot*, Wuj *but*), drugi raz: *Na Idumęę rościagnę obow moją* (107,10; Fl Puł *obow*, Leop *bot*, Wuj *but*). W pierwszym wariantcie tłumaczenie łac. *calceamentum* zbieżne jest z translacjami renesan-

³⁷ *Ibidem*, s. 82–83.

sowymi, w drugim wariancie tłumacz powtórzył starszą, utrwaloną w psalterzach floriańskim i puławskim, wersję przekładową³⁸.

castrum – *stan* (1) // *namiot* (1): *I drażnili Mojżesza w stanach* (105,17; Fl Puł *stan*, Leop w *namieciech*, Wuj w *obozie*) // *I padały między namioty ich, podle przebytkow ich* (77,32; Fl Puł *grod*, Leop Wuj *obóz*); Oba przytoczone wersety odnoszą się do pobytu Izraelitów na pustyni i oznaczają przenośne, tymczasowe miejsce schronienia.

cibus – *karmia* (1) // *pokarm* (3); Fl i Puł mają tylko *karmię* jako wykładnik łac. *cibus*. W Psalterzu krakowskim omyłkowo zapisano *karanie* zamiast *karmie*: *słodkie bierałeś karanie* (54,15; Leop *wdzięczne pokarmy*, Wuj *słodkie pokarmy*). Jako charakterystyczne notuje połączenie *słodka karmia* SŁXVI X 143. Wyrażenie to zarejestrowano w znaczeniu dosłownym (2 razy) i przenośnym (1 raz). Znaczenia dosłowne pochodzą spoza literatury psalterzowo-biblijnej. Można by więc uznać, iż wprowadzenie wyrazu *karmia* jako ekwiwalentu łac. *cibus* związane jest z otoczeniem wyrazowym i obecnością połączenia *słodka karmia*. *Pokarm* jako wykładnik łac. *cibus* występuje w Ps. 64,10: *nagotowałeś pokarm ich* (Leop *pokarm*, Wuj *żywność*), a także w Ps. 52,5 i Ps. 77,29.

mater – *matka* (6) // *macierz* (5); Fl oddaje łac. *mater* jako *mac*, *macierz*; w Puł dwukrotnie występuje *matka*. Natomiast u Wujka i Leopolicy *matka* jest już jedynym ekwiwalentem łac. *mater*. Psalterz krakowski reprezentuje więc stan przejściowy. *Macierz* występuje w naszym zabytku w funkcji przydawki genetywnej, np.: *brzuch macierze* (21,10; 70,7), *syn macierze* (49,21), (ale także *syn matki* 68,11), *pierś macierze* (21,9), *grzech macierze* (108,13). *Matka* natomiast częściej pojawia się w funkcji podmiotu, np.: *w grzechoch poczęła mnie matka moja* (50,6); *Iż ojciec mój i matka moja opuścili mnie* (26,16). Być może stan taki wiązać należy z dłuższym utrzymywaniem się postaci archaicznych w stałych połączeniach wyrazowych utworzonych na przykład przez rzeczownik i przydawkę – jak w odnotowanych wyżej przykładach. Nowszą *matkę* rejestrujemy w Psalterzu krakowskim m. in. w połączeniach *syn matki* (68,11), *żywot matki* (118,12), *matka synow* (112,8).

mendacium – *leż* (1) // *łgarstwo* (2); Fl ma zawsze *leż*, tak samo Puł. W przekładzie krakowskim *leż* występuje w połączeniu *mówić leż* (5,6; Leop *kłamstwo*, Wuj *mówić kłamstwo*).

protectio – *zaszczycenie* (4) // *obronienie* (1). *Obronienie* jako odpowiednik łac. *protectio* rejestrujemy tylko jako głosę w Ps. 120,5. *Obronienie* jest także wykładnikiem łac. *defensio*.

³⁸ S. Rospond zalicza *bot* do „potocznych germanizmów”, które wkraczając w XVI wieku do tekstów literackich (także religijnych) zastąpiły „szablonowy i ogólnikowy *ohów*”, por. *Język renesansu...*, s. 116.

protector – *zaszczyciciel* (11) // *obrońca* (7). Dystrybucja ekwiwalentów łac. *protector* nie jest umotywowana, por.: *Pomocnik moj i zaszcyciciel moj ty jesteś, Boże* (39,24; Fl Puł *zaszczytca*, Leop Wuj *obrońca*); *Pan pomocnik moj i obrońca moj* (27,9; Fl Puł *odjimca*, Leop Wuj *obrońca*); *Pan [...] obrońca zbawienia pomazańca swego jest* (27,9; Fl Puł *odjimca*, Leop Wuj *obrońca*).

scutum – *szczyt* (4) // *tarcza* (1); [...] *weźmi zbroję i szczyt* (34,2; Fl Puł *szczyt*, Leop *tarcz*, Wuj *tarcza*); [...] *złamię zbroję i tarcze zeże ogniem* (45,9; Fl *buklerze*, Puł *puklerze*, Leop Wuj *tarcza*).

semen – *siemię* (2) // *nasienie* (16); w *Psalterzu krakowskim* możemy odnotować rozszerzenie znaczenia wyrazu *nasienie* – w porównaniu ze stanem obserwowanym we wcześniejszych przekładach. Fl i Puł rejestrują *nasienie* w znaczeniu ‘ziarno, semen’ (125,7), Kr wprowadza neologizm semantyczny *nasienie* ‘potomstwo’: *wszytko nasienie Jakobowo wielbiecie ji* (21,24; Fl Puł *siemię*, Leop *naród*, Wuj *nasienie*). W przenośnym znaczeniu ‘potomstwo’ ma *Psalterz krakowski* również starsze *siemię*: *Siemię Abramowo służy jego* (104,6; Fl Puł *siemię*, Leop Wuj *potomstwo*).

vanitas – *marność* (1) // *prożność* (13); *Człowiek marności podobnym uczynił sie* (143,5; Fl Puł *prożności*, Leop *prożności*, Wuj *marności*); *A wszakoż wszelka prożność każdy człowiek żywy* (38,8; Fl Puł *prożność*, Leop Wuj *marność*).

virgo – *dziewica* (2) // *panna* (1); pierwszy z ekwiwalentów wspólny jest przekładowi krakowskiemu i psalterzom średniowiecznym, drugi – krakowskiemu i psalterzom renesansowym, por.: *Młodzieńce ich śniadł ogień, dziewice ich nie są oplakany* (77,69; Fl Puł *dziewice*, Leop Wuj *panny*); *Młodzieńcy i panny [...] niechaj chwałą imię Boże* (148,12; Fl Puł *dziewice*, Leop Wuj *panienki*)³⁹.

votum – *obietnica* (7) // *ślub* (2); [...] *wroci Nawyyszemu śluby twoje* (49,15; Fl *obietnice*, Puł *śluby*, Leop Wuj *śluby*); [...] *obietnice moje wroćę w obliczności bojących sie jego* (21,27; Fl Puł *obietnice*, Leop Wuj *śluby*). W *Psalterzu puławskim* *ślub* ma jedno poświadczenie, w krakowskim – notujemy go 2 razy, u Wujka jest jedynym ekwiwalentem łac. *votum*. Stan ten ilustruje ewolucyjny przebieg zmian leksykalnych w przekładach psalterzowych.

pretium – *zapłata* (1) // *inhito* (2): Fl Puł mają zawsze *myto*. Słowniki nie rejestrują zapisu *inhito* jako wariantu graficznego wyrazu *myto*. Brückner interpretuje ten zapis jako pozostałość dawniejszego pierwowzoru, w którym zapisał przepisowywacz (czy pisarz) *inhito*, „aby mu nikt tego *mi-to* nie czytał, lecz *myto*”⁴⁰.

³⁹ S. Rospond uważa ponadto *dziewicę* za wyraz literacki i książkowy, natomiast *pannę* – za reprezentujący styl potoczny, por. *ibidem*, s. 95.

⁴⁰ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 278. Pozostałością ortografii pierwowzoru mógłby być również zapis *pomogłs jemu w bogu* (zamiast *w boju* łac. *in bello* 88,42).

Oczywiste jest, iż zmiany leksykalne przebiegają w sposób ewolucyjny. Starsze i nowsze wyrazy współlistnieją jako synonimy, rywalizując ze sobą. To współlistnienie leksemów reprezentujących różne pokłady chronologiczne polszczyzny jest jedną z przyczyn istnienia synonimicznych dubletów tłumaczeniowych w *Psalterzu krakowskim*.

Ekwiwalenty o zróżnicowanej ekspresywności reprezentują następujące dublety tłumaczeniowe:

ancilla – *dziewka* (2) // *służebniczka* (1); dwukrotnie łac. *ancilla* zostało przełożone jako *dziewka* w wyrażeniu *syn dziewczki*: [...] *zbaw syna dziewczki twej* (85,15; Fl *syna dziewczki*, Puł *syna poselkiniej*, Leop Wuj *syna służebnice*); [...] *ja sługa twój i syn dziewczki twojej* (115,6; Fl Puł *syn sługi twej*, Leop Wuj *syn służebnice twojej*). Jako drugi z ekwiwalentów łac. *ancilla* występuje w *Psalterzu krakowskim* jeden z nielicznych w przekładzie deminutiwów – *służebniczka*: *Jako oczy służebniczki w ręku paniej swojej, tako oczy nasze ku Bogu naszemu, aże smiłuje się nad nami* (122,3; Fl Puł *jako oczy poselkiniej*, Leop Wuj *jako oczy służebnice*). Nacechowana ekspresywnie *służebniczka* jest w analizowanym wersecie elementem poetyckiego obrazu: zwrócenie oczu ku Bogu to metonimiczne określenie aktu modlitwy – oczekiwania na zmiłowanie. To modlitwne zwrócenie oczu ku Bogu zestawione zostaje ze znaną z potocznego doświadczenia postawą „służebniczki” oczekującej łaski z „ręki paniej swojej”. Deminutivum *służebniczka* wprowadzone zostało więc jako odpowiednik łac. *ancilla* dla nadania ekspresywności poetyckiemu obrazowi. Warto zauważyć, iż podobnie uмотywowanej wariantywności ekwiwalentów łac. *ancilla* nie obserwujemy w żadnym z uwzględnionych dla celów porównawczych przekładów psalterza. Za wątpliwą uznajemy możliwość inspiracji czeskiej: Kl *yako oči diewczie*, Pd *robynye*.

opus – *działo* (21), *uczynek* (34) // *pomsta* (1); *pomstą* zostaje nazwane działanie złych ludzi, nieprzyjaciół psalmisty: *Ta pomsta ich, którzy uwłaczają mnie przed Panem i którzy mówią złości przeciw duszy mojej* (108,19; Fl Puł *działo*, Leop *sprawa*, Wuj *zapłata*, Kl Pd *dielo*). Nazwanie działalności prześladowców psalmisty *pomstą* pozwoliło wydobyć tkwiącą w tekście ekspresywność – co uwidacznia się zwłaszcza w zestawieniu z innymi wersjami tłumaczeniowymi pozbawionymi nacechowania emocjonalnego.

sors – *los* (2), *część* (1) // *szczęście* (1); nacechowny ekspresywnie jest ekwiwalent *szczęście*: *Bog moj jesteś ty, w ręku twoich szczęścia moje* (30,18; Fl Puł *szczęście*, Leop *częstki*, Wuj *losy*, Kl Pd *losy*). Człowiek zależy od Boga – w tym sensie los człowieka jest w ręku Boga, ale Bóg obdarza człowieka szczęściem i pomyślnością. Ekspresywność pozwala wydobyć analiza kontekstowa, a także zestawienie z innymi wersjami tłumaczeniowymi, w których występuje obojętny stylistycznie *los*. Wprowa-

dzając nacechowane ekspresywnie *szczęście*, tłumacz krakowski poszedł śladem średniowiecznych poprzedników.

summa – *wysokość* (3) // *nawysze* (1) // *zwierzchowanie* (1); przymiotnik w stopniu najwyższym użyty jako ekwiwalent łac. *sumus* również ujawnia nacechowanie emocjonalne, por.: *Będzie stwierdzenie w ziemi na wysokości gor* (71,16; Fl Puł *na wysokości gor*, Leop *na wierzchach gor*, Wuj *na wierzchu gór*, Kl *u wrnich horach*, Pd *na swrchnych horach*) // *Weselił się jako obrzym ku bieżeniu w drogę od nawyszego nieba wyście jego. I zabieżenie jego aż do zwierzchowania* (18,6–7; Fl *od wirzchnego nieba*, Puł *od wyrzniego nieba*, Kl *naywissieho*, Pd *wyssyeho*, Leop *z nawysszego nieba*, Wuj *od kraju nieba*). Stopień najwyższy przymiotnika ma w tym miejscu również *Psalterz klementyński*. Śladem tłumaczenia krakowskiego wydaje się podążać Leopolda.

umbra – *cień* (9) // *ciemność* (2); *cień* ‘umbra’ występuje w znaczeniu dosłownym: *Zakrył gory cień jej* (79,11; Fl *cma*, Puł *cień*, Leop Wuj *cień*), a także w metaforycznym znaczeniu czegoś ulotnego, przemijającego, nietrwałego, np.: *dni moje jako cień* (101,12; Fl Puł Wuj *cień*; 143,5 Fl Puł Wuj *cień*); *Jako cień, kiedy mija, wzięt jestem* (108,22); w przenośnym wyrażeniu *cień skrzydeł* jest obrazem Bożej opieki nad człowiekiem (16,10; 56,2 Fl Puł Leop Wuj *cień skrzyd(e)ł*). *Ciemność* rejestrujemy dwukrotnie w połączeniu *ciemność śmierci* (22,4; 43,21 Fl Puł *cień śmierci* (*śmiertny*), Leop Wuj *cień śmierci*, Kl Pd *styen smrtelny*), np.: *I że i acz chodziłbych w pośrzedku ciemności śmierci, nie bać się będę złości* (22,4). *Ciemność* jest w tym kontekście nacechowana ekspresywnie: nadaje sugestywności obrazowi zagrożenia, gdyż oznacza zupełne pozbawienie światła, a nie tylko – jak *cień* – chwilowe zmniejszenie jego natężenia. Obecność frazeologizmu *ciemność śmierci* odnotowujemy tylko w przekładzie krakowskim.

Wśród wariantów różniących się pochodzeniem wyodrębnić należy dwie grupy: pierwsza – to zapożyczenia leksykalne, druga – to zapożyczenia tekstowe z psalterzy czeskich. Dublety złożone z wyrazu rodzimego i jego obcego zapożyczonego odpowiednika są w *Psalterzu krakowskim* nieliczne:

fundamentum – *założenie* (1) // *fundament* (5); D. Moszyńska wymienia *fundament* jako formację wprowadzoną w XV w.⁴¹ Do nowszych latynizmów zalicza *fundament* również E. Belcarzowa⁴². Obecności *fundamentu* nie odnotowujemy w przekładach floriańskim i puławskim, które tłumaczą łac. *fundamentum* zwykle jako *założenie* (Puł jeden raz jako *zakład*). W tłumaczeniu krakowskim *założenie* występuje tylko jako składnik w głosie w szeregu z wyrazem *fundament*⁴³. Wprowadzenie zapożyczenia *fundament*

⁴¹ D. Moszyńska, *Morfologia...*, s. 53.

⁴² E. Belcarzowa, *Osobliwości...*, s. 9.

⁴³ E. Woźniak, *Cechy charakterystyczne...*, s. 81.

w miejsce łac. *fundamentum* łączy nasz zabytek z przekładami renesansowymi, jest więc przejawem nowszej tendencji w translacjach psalterzowych.

scandalum – pogorszenie (6) // uraz (1); w wersetach paralelnych zarówno *pogorszenie*, jak i *uraz* są synonimami leksemu *sidło*: *I powrozy rościagnęli w sidło, podle drogi uraz położyli mnie* (139,6; Fl Puł *sromotę*, Kl *powraz*, Pd *obramv*, Leop *zgorszenie*, Wuj *samolówkę*) // *Strzeży mnie od sidła [...] i od pogorszenia działających złość* (140,10; Fl Puł *sromoty*, Kl *pohorssenye*, Pd *zrad*, Leop *pogorszenia*, Wuj *samolówek*). Wprowadzając *pogorszenie* jako ekwiwalent łac. *scandalum* w Ps. 140,10, poszedł tłumacz krakowski prawdopodobnie za wzorem czeskim. Również *uraz* jako odpowiednik łac. *scandalum* w Ps. 139,6 mógł zostać wprowadzony na wzór czeski, ponieważ *urazu* ma w tym kontekście czeski *Žaltař witemberski*.

testamentum – świadectwo (3) // zakon (12), obietnica (3), *smowa* (1); *świadectwo* jako ekwiwalent łac. *testamentum* mógł pojawić się pod wpływem czeskim (taki odpowiednik ma *Psalterz klementyński*, por. 82,5; 88,28; 105,43). Fl i Puł mają *świadectwo*, ale jako wykładnik łac. *testimonium* 'pouczenie, nakaz, prawo' (tylko w 18,8 w miejsce łac. *testamentum*).

fructus – owoc (12) // płód (1); *owoc* występuje jako odpowiednik łac. *fructus*, gdy mowa jest o plonach ziemi, np.: *ziemia nasza da owoc* (84,13), *owoc ziemie* (104,34), *owoc ich z ziemie stracisz* (20,10); *I będzie jako drzewo [...], ktore owoc swoj da czasu swego* (1,3) itp. *Owoc* odnotowujemy również w naszym zabytku w metaforycznym znaczeniu rezultatu, efektu działalności: *owoc uczynkow* (103,14), *wždy jest owoc sprawiedliwemu* (57,11). Natomiast łac. *fructus ventris* ma w *Psalterzu krakowskim* dwa warianty tłumaczeniowe: *płód brzucha* (131,11) oraz *owoc żywota* (126,4): [...] *oto dziedzictwo Boże, synowie – odpłata, owoc żywota* (126,4; Fl Puł *owoc brzucha*, Leop Wuj *owoc żywota*, Kl *płód brziucha*, Pd *płód brzychowy*); [...] *z płodu brzucha twego postawię na stolcu twoim* (131,11; Fl Puł *z owocu brzucha*, Leop Wuj *z owocu żywota*, Pd *płód brzucha*).

Owoc żywota możemy z całą pewnością uznać za stałe połączenie frazeologiczne. Jego obecność odnotowana została w 11 średniowiecznych redakcjach *Pozdrowienia anielskiego*⁴⁴. W materiałach Sstp (V 705–707) *owoc żywota*, występujący w przenośnym znaczeniu 'potomek', poświadczony został pięcioma różnymi przykładami. Tymczasem *owoc brzucha* odnotowujemy tylko w przekładach floriańskim i puławskim (por. Sstp V 706–707). Tłumacz krakowski, nie podejmując wersji reprezentowanej przez wcześniejsze translacje psalterzowe, zaproponował dwa oboczne połączenia dla oddania łac. *fructus ventris*. Jedno z tych połączeń – *płód brzucha* – wprowadzone

⁴⁴ J. Łoś, „Poradnik Językowy” 1908, 8, s. 72–73. Tylko w druku z 1475 r. spotkał Łoś *owoc brzucha*.

zostało na wzór przekładów czeskich⁴⁵ (występuje w tym samym kontekście w obu psalterzach czeskich). Zapewne odczuwali obcość tego połączenia tłumacze renesansowi, skoro ani Leopolita, ani Wujek nie powtórzyli wariantu *plod brzucha* za przekładem krakowskim.

Oboczności leksykalne w tłumaczeniu powstają również jako konsekwencja łączliwości wyrazów tworzących związki frazeologiczne. Jeśli jeden z ekwiwalentów występuje tylko w określonym otoczeniu wyrazowym, wówczas przyjmujemy, iż to właśnie łączliwość wyrazów zdeterminowała dobór wykładników. Taką motywację przyjmujemy dla następujących alternacji:

aequitas – *sprawiedliwość* (15) // *prawda* (1); w identycznym kontekście semantycznym i w bardzo podobnym otoczeniu wyrazowym *aequitas* zostaje przełożone raz jako *sprawiedliwość*, drugi raz jako *prawda*, por.:

„*...i on będzie sądzić okrąg ziemie sprawiedliwości (in aequitate), sądzić będzie lud w prawdzie (in iustitia)* (9,8; Fl Puł w *prawie* // w *prawdzie*; Leop w *łaskawej prawości* // w *sprawiedliwości*; Wuj w *sprawiedliwości* // *sprawiedliwie*); *Sędzić będzie okrąg ziem we sprawiedliwości (in iustitia) i lud w prawdzie (in aequitate)* (97,10; Fl Puł w *prawocie* // w *prawdzie* Leop w *sprawiedliwości* // w *łaskawej prawości*; Wuj w *sprawiedliwości* // w *prawości*); ts. Ps. 95,13.

Stan odnotowany w *Psalterzu krakowskim* i w przekładzie Wujka świadczyłby o tworzeniu się w przekładach psalterzowo-biblijnych „wzorów” tłumaczeń, formuł tłumaczeniowych – niezależnych przynajmniej częściowo od brzmienia tekstu łacińskiego.

(*in aeternum* – *na wieki* (82) // *do końca* (1) // *wiecznie* (2); przysłówek *wiecznie* jako ekwiwalent wyrażenia przyimkowego pojawia się dwukrotnie jako składnik połączenia *wiecznie i na wieki wieków* (9,5; 9,40), co odpowiada łac. *in aeternum et in saeculum saeculi*.

anima – *dusza* (145) // *serce* (1); *serce* jako ekwiwalent łac. *anima* tylko w połączeniu *żądza serca*: *Żądzą serca jego daleś jemu* (20,2; Fl Puł *żądzą sierca*, Leop *żądź serca*, Wuj *żądanie serca*, Kl *zadost srdcie*, Pd *zadost srdce*). Różnicowanie ekwiwalentów ma swoje źródło w przekładach czeskich.

commotio – *chwianie* (1) // *poruszenie* (2); wyrazy te łączą się z innymi dopełnieniami: dwukrotnie odnotowujemy połączenie *poruszenie*

⁴⁵ Istnienie wariantów tłumaczeniowych spowodowane wprowadzeniem raz bohemizmu, a raz samodzielnego tłumaczenia, niewzorowanego na przekładach czeskich, odnotował w XV-wiecznej części *Psalterza floriańskiego* M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego...*, s. 17–31.

nog(i) (65,8; 120,3; tak samo Fl i Puł, Leop *poruszenie nogi*, Wuj *pośliznąć nogam*, Kl *hnutie nog*, Pd *pohnuty nohy*); natomiast wyrażenie *commotio capitis* ma odpowiednik *chwanie głowy* (43,16; Fl *pochwiejanie*, Puł *pokiwanie*, Leop *chwanie*, Wuj *kiwanie*, Kl *hnutym*, Pd *zamuczenie*).

convallis – *pagorek* (1) // *padół* (2); łac. wyrażenie *convallis tabernaculorum* zostało w identycznie brzmiących kontekstach przełożone raz jako *pagorek namiotów* (107,7), drugi raz jako *padół przybytków* (59,6), por. [...] *weselić się będę i rozdzielię Sichinę i padół przybytków rozmierzę* (59,6; Fl Puł *nizinę stanów*, Leop *pagorek przybytków*, Wuj *Dolinę Namiotów*, Kl *prsidoliu stanowist*, Pd *padole stanowe*); *Weselić się będę i rozdzielię Schinę (tak!) i pagorek namiotów rozmierzę* (107,7; Fl *nizinę albo podole*, Puł *nizinę*, Leop *pagorki przybytków*, Wuj *Dolinę Namiotów*, Kl *podole stanowist*, Pd *podole stanownye*). Jeśli obserwowanej tu alternacji nie uznać za przypadkową, to jedynym uzasadnieniem dla wprowadzenia dwóch różnych odpowiedników dla łac. *convallis* byłaby łączliwość wyrazów będących składnikami połączeń *pagorek namiotów* oraz *padół przybytków*, przy czym *padół* jako odpowiednik łac. *convallis* może być inspirowany przekładowymi wersjami czeskimi.

decor – *cudność* (2) // (o) *krasa* (5); *cudność* jako odpowiednik łac. *decor* występuje dwukrotnie w zwrocie *oblec (się w) cudność* (92,1; 103,2), w związku z czym przyjmujemy tu wariantywność uzależnioną od otoczenia wyrazowego.

directio – *prostość* (1) // *sprawienie* (1) // *rządzenie* (2); odpowiedniki łac. *directio* notujemy w dwóch różnych połączeniach wyrazowych: *sprawienie serca* oraz *miotła rządzenia*. Por. *Stolec twój, Boże, miotła rządzenia, miotła krolestwa twego* (44,9; Fl Puł *pręt naprawienia*, Leop *berło sprawowania*, Wuj *laska prawości*); *Dziękować będę tobie we sprawieniu serca, w tem, iż nauczyłem się sądów sprawiedliwości twojej* (118,7; Fl Puł *w prawocie sierca mego*, Leop Wuj *w prostości serca*).

generatio – *rodzaj* (63) // *narodzenie* (2); łac. formułę *a generatione in generationem* oddaje tłumacz krakowski zwykle przez połączenie *od rodzaju w rodzaj* lub *w rodzaj i w rodzaj* (por. np. 9,28; 99,5; 105,31; 145,9 itp.) Jedynie w Ps. 60,6 łac. *in diem generationis et generationis* przetłumaczono na *do dnia narodzenia i narodzenia* (Fl Puł *do dnia pokolenia i pokolenia*, Leop *do dnia narodu i narodu*, Wuj *do narodu i narodu*). Wprowadzenie innego wariantu tłumaczeniowego w tym kontekście związane jest z otoczeniem wyrazowym, a konkretnie z wyrazem poprzedzającym – *dzień* (łac. *die*), który współtworzy wyrażenie *dzień narodzenia*.

laqueus – *sidło* (17) // *łapica* (1) // *siodło* (2); *łapica* jako odpowiednik łac. *laqueus* występuje tylko w połączeniu *zatrącenie łapice* (34,8; Fl *spadnienie sidła*, Puł *spadzienie sidła*, Leop *sidła ku mej zgubie*,

Wuj *zatrącenie sidła*). Dwukrotnie wprowadzone *siodło* jako odpowiednik łac. *laqueus* uznajemy za rezultat pomyłki⁴⁶.

maledictio – przeklęcie (1) // *złorzeczenie* (4); *I oblekł* przeklęcie jako odzienie (108,17; Fl Puł przeklęcie, Leop złorzeczeństwo, Wuj przeklęstwo); przyjmujemy istnienie połączenia *oblec przeklęcie*.

oratio – modlitwa (29) // *prośba* (1); *prośba* jako odpowiednik łac. *oratio* pojawia się tylko w połączeniu *głos prośby*, co jest wykładnikiem łac. *vox orationis*.

orbis – świat (3) // *okrąg* (14); *okrąg* jako wykładnik łac. *orbis* występuje tylko w połączeniu *okrąg ziemie* (*orbis terrae* – 9,8; 49,13; 95,10 itd.).

praeparatio – zgotowanie (2) // *przyprawienie* (1); *przyprawienie* jako ekwiwalent łac. *praeparatio* został wprowadzony w połączeniu *Przyprawienie stolca: powyyszona bądź prawica twoja, sprawiedliwość i sąd* *Przyprawienie stolca twego* (88,14; Fl Puł nagotowanie, Leop utwierdzenie, Wuj sąd jest przygotowaniem stolice twojej).

puteus – doł (1) // *przepaść* (1); *doł* wystąpił w połączeniu *doł* *ust: niechaj zatwarża nade mną doł ust swoich* (68,19; Fl *szachta*, Puł *jama*, Leop Wuj *studnia*); *przepaść* natomiast jako składnik metaforycznego wyrażenia *przepaść zaginienia albo śmierci: [...] dowiedziesz je w przepaść zaginienia albo śmierci* (54,26; Fl Puł *jama zaginienia*, Leop Wuj *studnia*).

regio – krolestwo (2) // *kraina* (3); dwukrotnie notujemy szereg *krolestwo*, *kraina* powstały w wyniku głosowania tekstu; trzecie poświadczenie wyrazu *kraina* jako ekwiwalentu łac. *regio* wystąpiło w połączeniu *kraina żywych: Lub będę Panu w krainie żywych* (114,9; Fl *w ziemi żywych*, Puł – , Leop Wuj *w krainie żywiących*).

virga – miotła (6) // *pręt* (1) // *rozga* (1); łac. *virga* występuje w psalterzu łacińskim w znaczeniu berła – symbolu mocy i władzy królewskiej. *Virga* nazywa również pasterski kij, okuty żelazem, którym pasterz odpędzał drapieżne zwierzęta⁴⁷. W *Psalterzu krakowskim*, podobnie jak we *floriańskim* i *puławskim*, nie obserwujemy różnicowania ekwiwalentów łac. *virga* w zależności od semantycznego kontekstu wypowiedzi: *miotłą* nazywa tłumacz zarówno symbol władzy królewskiej (np. 44,8: *miotła rządzenia, miotła krolestwa twego*, Fl Puł *pręt*, Leop *berło*, Wuj *laska*, Kl *metla*, Pd *prut*), jak i atrybut pasterza (np. 22,5: *miotła twoja i kij twój*, Fl Puł *pręt twój i laska twoja*, Leop *miotła i laska twoja*, Wuj *laska twoja i kij twój*, Kl *metla twa a zezł*, Pd *prut twój a kyg*). Wprowadzenie obocznych ekwiwalentów łac. *virga* uznać należy za konsekwencję łączliwości wyrazów, tworzących połączenia *pręt dziedzictwa i rozga mocy. Pręt dziedzictwa to*

⁴⁶ Por. *siodło nagotowali nogam moim* (56,8; Leop Wuj *sidło*), *skryli pyszni siodło mnie* (139,5; Leop Wuj *sidła*).

⁴⁷ S. Łach, *Księga psalmów*, s. 179.

niewątpliwy frazeologizm biblijny⁴⁸, obecny w analizowanym kontekście w trzech uwzględnionych tu przykładach: *Odkupiłeś pręt dziedzictwa twego* (73,3; Fl Puł Wuj *pręt dziedzictwa*, Leop *laska dziedzictwa*, Kl *metlu dyediny*, Pd *prut dyedyny*). Również łączliwość składników tworzących wyrażenie *rozga mocy* znajduje potwierdzenie w innym przekładzie – mianowicie w *Psalterzu* Leopoldy: *Rozgę mocy twojej wypuści Pan z Sion* (109,3; Fl Puł *pręt mocy*, Leop *rozgę mocy*, Wuj *laskę mocy*, Kl *prut mocy*, Pd *prut mocy*)⁴⁹. Warto odnotować, iż zarówno *miotła*, jak i *pręt* jako odpowiedniki łac. *virga* znalazły się w polskim słownictwie psalterzowym prawdopodobnie pod wpływem czeskim (*prut* jako ekwiwalent łac. *virga* odnotowujemy w Kl i Pd, *metla* – w Kl), przy czym *pręt* przetrwał dłużej (w połączeniu *pręt dziedzictwa* rejestrujemy go w przekładzie Wujka), natomiast *miotła* obecna jest jeszcze tylko w *Żołtarzu* Wróbla oraz w *Psalterzu* Lubelczyka (według danych SIXVI XIV 294). W kontekście badań nad *Psalterzem* krakowskim przyjmujemy zależność tekstową raczej od wzoru polskiego: *miotłę* jako odpowiednik łac. *virga* wprowadzają dwukrotnie tłumacze floriański i puławski (2,9; 88,32), *pręt* mają przekład floriański i puławski (22,5; 44,8; 73,3; 109,3; 124,3).

Zdecydowanie najliczniejszą grupę tworzą warianty nie zróżnicowane etymologicznie, chronologicznie ani pod względem nacechowania emocjonalnego, których obecność jest po prostu odbiciem bogactwa leksykalnego polszczyzny:

aquilo – *połnocna strona* (2) // *połnoc* (1); por.: *Ubudowana jest weselim [...] góra Sion z strony północnej* (47,2; Fl Puł *boki północy*); *Ty utwierdziłeś północną stronę* (88,12; Fl Puł *wiatr północy*) // *od północy aż do morza* (106,3; Fl Puł *od północy*).

atrium – *pałac* (9) // *przebytek* (2); na temat ekwiwalentów łac. *atrium* por. rozdz. *Miejsca obecności Boga*, s. 51.

bellum – *boj* (4) // *walka* (4); np.: *Rosproszy pogany, którzy bojow chcą* (67,34; Fl Puł *bojow*, Kl *boyom*, Pd *boyom*) // [...] *oddalając walki aż do końca ziemi* (45,8; Fl Puł *boje*, Kl Puł *boje*, Leop Wuj *walki*).

caligo – *ciemność* (1) // *mgła* (1); por.: [...] *i mgła pod nogami jego* (17,11; Fl *ciemność*, Puł *mgła*) // *Obłok i ciemność w okolicy jego* (96,2; Fl *ciemność*, Puł *chmura*). Tłumacz krakowski raz postępuje za wersją floriańską, drugi raz za puławską.

canticum – *pień* (4) // *śpiewanie* (7); por.: *Śpiewajcie Panu pień nowe* (97,1; Puł Fl *pień*) // *Śpiewajcie Panu śpiewanie nowe* (95,1;

⁴⁸ „Biblijność” frazeologizmu potwierdza fakt, iż w Sstp (VII 52–53) *pręt* w znaczeniu ‘kij, laska’ wynotowany został tylko z tekstów psalterzowo-biblijnych.

⁴⁹ *Różgę* jako wariant tłumaczeniowy łac. *virga* odnotowujemy wprawdzie u Wujka, ale w innym kontekście semantycznym: *różga* nazywa narzędzie karzące – *nawiedzę przestępstwa ich różgą* (88,32; Fl Puł Kr w *mietle*, Leop w *rozcze*).

Fl Puł *pienie*). W analogicznych kontekstach semantycznych i wyrazowych występują również ekwiwalenty łac. *hymnus* – *chwała* (4) // *pienie* (1) // *śpiewanie* (1).

cilicium – *włosień* (1) // *włosienica* (1). Ekwiwalenty łac. *cilicium* nie różnią się frekwencją w tekście. Oba warianty tłumaczeniowe, nieobecne we wcześniejszych przekładach, pojawiają się dopiero w naszym zabytku, por. *obloczyłem sie włosienicę* (tak!) (34,15; Fl *pytel*, Puł *dzinia*, Leop *we włosieniec*, Wuj *włosiennica*, Kl *w zinyu*, Pd *w zyny*); *I położyłem odzienie moje włosień...* (68,14; Fl Puł *pytel*, Leop Wuj *włosień*, Kl Pd *zinye*). Oboczność *włosień* // *włosienica* dla łac. *cilicium* odnotowujemy również w przekładach Wujka i Leopolity, w których – co ciekawe – omawiane ekwiwalenty występują w tych samych kontekstach co w zabytku krakowskim. Odpowiedniki łac. *cilicium* obecne w przekładzie z 1532 r. świadczą o podejmowanych przez naszego tłumacza samodzielnych próbach poszukiwania bardziej adekwatnych – dla wyrażenia psalmicznej treści – wariantów leksykalnych. Przy tym *włosień* i *włosienica* to wyrazy rzadkie w staropolszczyźnie: *włosienica* tylko raz poświadczona jest w materiałach *Słownika staropolskiego* w interesującym nas znaczeniu (Sstp X 256), *włosień* natomiast ma poświadczenie wyłącznie jako termin botaniczny⁵⁰. O trafności dokonanego przez tłumacza krakowskiego przekładu łac. *cilicium* świadczy obecność dubletu *włosień* // *włosienica* w translacjach renesansowych.

circuitus – *okolica* (7) // *okrąg* (3); por.: *ogień zapali [...]* w *okolicy nieprzyjaciele jego* (96,3; Fl *okrąg*, Puł *okolica*); [...] *tym, którzy są w okolicy naszej* (43,15; Fl Puł *okolica*) // [...] *którzy około jego są* (88,8; Fl Puł w *okolicy*) // *W okręgu twoim niemiłościwi chodzą* (11,9; Fl Puł w *okole*).

confessio – *spowiedź* (2) // *wyznawanie* (1), (także *chwała*); por.: *wniďtecie we wrota jego we spowiedzi* (99,4) Fl *we spowiedzi*, Puł w *chwale*) // *Prześpiewajcie Panu w wyznawaniu* (146,7; Fl Puł w *chwale*). *Spowiedź* w znaczeniu ‘chwała’ jest nietypowa dla polszczyzny. Jej obecność w przekładach polskich wiążemy z wpływem wzorca czeskiego. Dla przekładu krakowskiego przyjąć jednak należy – zgodnie z wcześniejszymi założeniami – raczej zależność od polskich tłumaczeń, którym znana jest *spowiedź* w znaczeniu ‘chwała’⁵¹. Drugi wariant – *wyznawanie* – nieobecny we wcześniejszych przekładach jako ekwiwalent łac. *confessio* został zapewne wprowadzony jako rodzimy odpowiednik dawniejszego tekstowego zapożyczenia czeskiego⁵².

corruptio – *skaza* (1) // *zgniecie* (1); zróżnicowanie ekwiwalentów ma tu źródło w *Psalterzu floriańskim*, którego wersję mechanicznie powtórzył

⁵⁰ Sstp X 256 notuje *włosień* w znaczeniach: 1. ‘rdest ptasi’ oraz 2. ‘perz właściwy’.

⁵¹ Por. M. Kamińska, M. Cybulski, *Indeks...*, s. 21.

⁵² O głosie w *spowiedzi* albo w *chwale* por. E. Woźniak, *Cechy charakterystyczne...*, s. 83.

tłumacz krakowski: [...] *ani dasz świętemu twemu widzieć zgnicia* (15,10; Fl *zgnicie*); *Który użytek we krwi mojej, kiedy wstępuję we skazę* (29,11; Fl *skaza*)⁵³.

dolus – *łściwość* (10), *łżywość* (1) // *zdrada* (1); por.: *nie uczynił łściwości w języku* (14,3; Fl *łści*, Puł *zdradę*); *jako brzytwa ostra uczyniłeś łściwość* (51,2; Fl *niewiara*, Puł *leż*) // [...] *aby zdradę uczynili na usługi jego* (104,24; Fl *leść*, Puł *zdradę*).

dorsum – *tył* (1) // *chrzept* (3), *chrzypt* (2), *chrzybiet* (1); por. zwroty *dać tyłem* (17,42; Fl Puł *tyłem*, Wuj *na tył*), *położyć chrzyptem* (20,12; Fl *wznak*, Puł *opak*, Wuj *w tył*), które oznaczają ucieczkę, odwrót. Przyjmujemy tu również istnienie frazeologizmu *dać tyłem*, ponieważ wariant *tył* jako odpowiednik łac. *dorsum* rejestrujemy tylko w połączeniu z czasownikiem *dać* w zwrocie *dać tyłem*.

exitus – *wychod* (5) // *wylanie* (1); ekwiwalenty występują w tych samych otoczeniach wyrazowych: *wychody wod* (106,33; 106,36) // *wylania wod* (118,136).

exultatio – *radość* (8) (*radowanie* – 2) // *wesele* (7); *gaudium* – *radość* (2) // *wesele* (2); *laetitia* – *radość* (1) // *wesele* (13); występują jako synonimy w wersetach paralelnych, np.: *Tedy napelnione są wesela (gaudio) usta nasze, a język nasz radością (exultatione)*. *Wesele* trzykrotnie notujemy w połączeniu *głos wesela* (41,5; 46,1; 117,15).

faux – *czeluść* (3) // *gardło* (1); por.: [...] *język moj przylnął czeluściom moim* (21,16; Fl Puł *ku czeluściom*, Leop Wuj *do podniebienia*); [...] *słodkie są czeluściom moim wymowy twoje* (118,103; Fl Puł *gardzielam*, Leop Wuj *ustam*) // *omienialo gardło moje* (68,4; Fl *dziąsło*, Puł Wuj *gardło*, Leop *czeluści*)⁵⁴.

finis – *granica* (2) // *kraj* (8), *kraina* (1) // *koniec* (24); por.: (wszyscy) *kraje ziemie* (21,19; 94,3; 47,9) // *nadzieja wszystkich granic ziemie* (64,6); *w krainach twoich pokój* (147,3) // *oddalając nauki aż do końca ziemie* (45,8; Fl Puł *do końca ziemie*).

framea – *szabla* (3) // *miecz* (1); por.: *Nieprzyjaciele zginęli od miecza* (9,6; Fl Puł *miecz*) // *wyrwi [...] szablę twoją od nieprzyjaciół ręki twojej* (16,14; Fl *gniew*, Puł *szablę*). Zróznicowanie ekwiwalentów ma swe źródło w przekładzie puławskim, za którego wersją podąża tłumacz krakowski.

grex – *stado* (1) // *trzoda* (2); por.: *wziął ji z stad owiec* (77,76; Fl Puł *z stad*) // *Nie wezmę [...] z trzod twoich kózł* (49,10; Fl Puł *z stad*);

⁵³ Przyjmując podobieństwo kontekstu semantycznego omawianych wersetów, oparłam się na komentarz egzegetycznym i filologicznym przekładzie ks. Łacha. Do Ps. 15,10 brzmi on: „Jakaż korzyść z mojej krwi, z mojego zejścia do grobu?”; do Ps. 29,11 zaś: „Jahwe [...] nie zezwoli, aby oglądał grób, czyli aby doświadczył także skutków pobytu w tym miejscu, gdzie posłaniem są robaki, tj zepsucie”, por. S. Łach, *Księga psalmów*, s. 149, 200.

⁵⁴ *Czeluść* w znaczeniu notuje SiXVI.

I odjął jako owce lud swój i przewiodł je jako trzodę na puszczy (77,56; Fl czrzodę, Puł stado).

hereditas – dziedzictwo (24) // *dziedzina* (1); por.: *Deszcz powolny odłączysz, Boże, dziedzinie swojej (67,10; Fl Puł dziedzinie) // przyszedli pogan w dziedzictwo twoje (78,1; Fl Puł dziedzic(s)two); Aby dał im dziedzictwo pogańskie (110,6; Fl Puł dziedzina).*

holocaustum – ofiara (6) // *ofiara* (1); por. rozdz. *Ofiary kultowe.*

humilitas – pokora (6) // *poniżenie* (4); por. rozdz. *Pokora.*

iniquitas – niesprawiedliwość (18) // *złość* (85); por. np.: *nieprawdliwość moją wzjął (37,19; Fl lichota, Puł złość, Kl zlost, Pd niesprawdlnost) // Złość acz widziałem w sercu moim, nie wysłucha Pan (65,17 Fl, Kl zlost, Pd niesprawdlnost).* W niektórych kontekstach wariantywnych ekwiwalentów poszukiwał tłumacz, chcąc sprostać wymogom paralelizmu synonimicznego: *Milowałeś złość za dobroć, niesprawiedliwość więcej niżli mówić sprawiedliwość (51,3; dilexisti malitiam super benignitatem, iniquitatem magis quam loqui aequitatem)* lub: *Mówili są złość, niesprawiedliwość na wysokości mówili są (72,8; lucuti sunt in nequitia, iniquitatem in excelso locuti sunt).*

inopia – ubóstwo (3) // *niedostatek* (1); *oczy moje mdlały przed niedostatek (87,9; Fl przed ubóstwem, Puł przed strażką) // nie jest ubóstwo bojącym się jego (33,9) itp.*

insipientia – niemądrość (1) // *głupota* (2); por.: *Boże, ty wiesz głupota moją (68,7; Fl Puł głupota) // Boże mój, wołać będę przez cały dzień i nie wysłuchasz, a w nocy i nie ku niemądrości mnie (21,2; Fl Puł nie na szaleństwo).*

labium – wargi (26) // *usta* (2); por. np.: [...] *wypuszczą usta moje chwałę (118,171; Fl Puł wargi Kl rti, Pd rty, Wuj usta) // wargi moje chwalić będą ciebie (62,4; Fl Puł wargi, Kl rti, Pd rty, Wuj wargi).* Często te synonimy wykorzystuje tłumacz w członach paralelnych (por. np. 50,16; 58,8; 58,13; 140,3).

mansuetudo – cichość (1) // *skromność* (2); por. rozdz. *Pokora.*

necessitas – muszenie (1) // *potrzeba* (1), *potrzebność* (3), *potrzebizna* (1); por. np.: [...] *a z potrzeb ich wybawił je (106,13; Fl Puł z potrzebizn, Kl z niedostatkow, Pd z niedostakow, Wuj z utrapienia); z potrzebizn twoich wyrwi mnie (24,18 Fl Puł od potrzebizn, Kl z niedostatkow, Pd z potrzeb, Wuj z potrzeb) // a z muszenia ich wyrwał je (106,6; Fl Puł z potrzebizn, Kl Pd z potrzeb, Wuj z utrapienia).*

occultum – skrycie (1) // *tajemność* (1), *tajemny* (1), *tajemne rzeczy* (1); por. np.: *kość moja [...], którą uczynił we skryciu (138,14; Fl tajnicy, Kl w skritiu, Pd w tajnyne, Leop w zakrytości, Wuj w skrytości) // niepewne i tajemne rzeczy mądrości wzjął mi (50,7; Fl Puł tajemne mądrości, Kl tajnosti, Pd tajne, Leop niewiadome a skryte rzeczy, Wuj*

niewiadome a skryte rzeczy); [...] aby zastrzelili w tajemnościach niepokalanego (63,3).

parabola – *podobieństwo* (1) // *przypowieść* (2); *podobieństwo* jako odpowiednik łac. *parabola* w Ps. 48,4 nie służy komunikatywności wypowiedzi: *Nakłonię w podobieństwo ucho moje*⁵⁵ (Fl Puł *podobieństwo*, Kl *przysłud*, Pd *powyesty*, Leop *ku przypowieści*, Wuj *do przypowieści*). Tłumacz krakowski mechanicznie powtórzył wersję floriańską i puławską, nie dbając o sensowność przekładu i przekazu. Trudny do przełożenia jest również następny kontekst, w którym pojawia się łac. *parabola*: *I położyłem w poście duszę moją i uczyniło się w pohańbienie mnie/ I położyłem odzienie moje włosiem i uczyniłem się jim w przypowieść* (68,14; Kl Pd v *powiest*, Leop *i stałem się im w przysłowie*, Wuj. *alem u nich był przypowieścią*). Paralelizm synonimiczny ułatwia zrozumienie przytoczonego fragmentu: pokutna postawa psalmisty spowodowała, iż stał się on pośmiewiskiem dla ludzi, przedmiotem urągania.

plaga – *bicie* (1) // *rana* (2); por.: *oddal ode mnie bicie twoje* (38,13; Fl *plagi*, Puł *razy*, Kl Pd *rany*, Leop *plagi a karania*, Wuj *plagi*); *Nie jest obeźnienie śmierci ich i w ranie stwierdzenie ich* (72,4; Fl w *pladze*, Puł w *ranie*, Kl w *ranye*, Pd *ranyenye*, Leop w *karaniu*, Wuj *utrapienie*)

prodigium – *cudo* (3) // *dziw* (3); jako odpowiedniki łac. *prodigium* – *cud(o)* i *dziw* mają taką samą frekwencję w tekście. W Ps. 104,5 leksemy te wprowadzone zostają jako synonimy w wersetach paralelnych, przy czym *dziw* jest wykładnikiem łac. *mirabilia*, *cud(o)* zaś ekwiwalentem łac. *prodigium*. W pozostałych kontekstach *cud(o)* (45,8; 134,9) i *dziw* (70,8; 77,48; 104,26) występują wymiennie, a ich dystrybucja nie jest umotywowana: *Jako położył w Egipcie znamiona swoje i dziwy swoje na polu Taneos* (77,48; Fl Puł Wuj *cuda*, Leop *dziwy*, Kl Pd *zazraky*) // *Wypuścił znamiona i cuda w pośrodku ciebie, Egipcie* (134,9; Fl Puł Leop Wuj *cuda*, Kl, Pd *zasraky*).

proelium – *walka* (3) // *wojna* (1); *Acz powstanie naprzeciw mnie wojna* (26,6; Fl *boj*, Puł *boje*, Kl *woisko*, Pd *boy*) // *Pan mocny w walce* (23,8; Fl Puł w *boju*, Kl w *bogiu*, Pd w *bogy*, Leop w *bitwie*).

propositio – *przepowiadanie* (1) // *gadania* (1); por. np.: *Otworzę w przypowieściach usta moje, mówić będę gadania od początku* (77,2; Fl Puł Wuj *gadki*, Leop *powieści*, Kl *przıkladi*, Pd *wylozenye*) // *Nakłonię w podobieństwo ucho moje, otworzę w żoltarzu przepowiadanie moje* (48,4; Fl *położenie*, Puł *umysł*, Kl *prśiedlozenye*, Pd *wiprawenye*, Leop *rzecz a myśl*, Wuj *gadkę*). W Ps. 48,4 – jak widać – tłumacz krakowski, niezależnie od

⁵⁵ Egzegeta tak objaśnia wypowiedź psalmisty: „ustawił swe ucho i otrzymał *masal*, tzn. przypowieść, czyli jakąś wypowiedź proroczą, której zawdzięcza wyjaśnienie trudnego problemu (*hidah*) i trapiącej wielu zagadki”, por. S. Łach, *Księga psalmów*, s. 267.

średniowiecznych wzorów polskich i czeskich, trafnie przełożył łac. *propositio* jako *przepowiadanie*.

reverentia – *sromota* (1) // *bojaźń* (1); szereg *confusio et reverentia* zostaje przełożony raz jako *sromota i bojaźń* (34,30; Fl Puł *gańba i sromota*, Kl *hanbu o studem*, Pd *hanbu a necztyenym*), drugi raz – jako *gańba i sromota* (68,23; Fl *sromota i sromanie*, Puł *gańba i sromota*, Kl *hanbu a potupenie*, Pd *hanbu a pocztyenye*).

sculptile – *bałwan* (5) // *obraz* (1), por. także glosa *bałwan* albo *rycie*⁵⁶, np.: w *obraziech swoich ku pomście ji pobudzali* (77,64; Fl Puł w *obrazoch*, Kl w *ritedlnostech*, Pd w *rzezanyczech*, Leop w *rzazanych bałwaniech*) – tłumacz krakowski powtarza tu wersję floriańską i puławską // *I uczynili cielca na Oreb i chwalili bałwana* (105,20; Fl *rytym bałwanom*, Puł *bałwanom*, Kl *ritciu*, Pd *rytynye*, Leop *bałwanowi rzezanemu*, Wuj *bałwanowi rytemu*).

subsannatio – *pośmiewanie* (1), *naśmiewanie* (1) // *urąganie* (1); szereg *subsannatio et derisum* przekłada tłumacz krakowski jako *urąganie i pośmiewanie* (43,15; Fl Puł *klam i naśmiewanie*, Kl *pospilenym i posmiewanym*, Pd w *klam a w posmyewanie*), zaś szereg *subsannatio et inlusio* jako *naśmiewanie i naigranie* (78,4; Fl *szpila i pośmiewanie*, Puł *podrzesznienie i naigranie*, Kl *pospilenye a posmiewanie*, Pd *posmyewanye a poyhrawanie*).

substantia – *imienie* (3) // *isność* (2) // *bogactwo* (1); [...] *imienie moje jako nic przed tobą* (38,7; Fl *część*, Puł *zboże*, Kl *postawa*, Pd *podstawa*, Leop *istota*, Wuj *bytność*) // *Wspomni, jaka moja isność* (88,46; Fl *część*, Puł *bycie*, Kl *postawa*, Pd *podstawa*, Leop *istota*, Wuj *bytność*) // *Uwięzłem w błocie głębokości i nie jest bogactwo* (68,2; Fl *ostatek*, Puł *a nie dostatka*, Kl Pd *podstawy*, Leop *a nie masz na czym zostać*, Wuj w *którym dna nie masz*). Trzy wariantywne ekwiwalentny łac. *substantia* w tłumaczeniu krakowskim są zapewne konsekwencją niezdecydowania autora przekładu, który poszukiwał najbardziej adekwatnego wykładnika dla tego abstrakcyjnego pojęcia (Mączyński daje odpowiednik *isność której rzecz, materia*, a także w znaczeniu konkretnym *majątność, bogactwo, imienie*).

Przedstawiona analiza wariantów tłumaczeniowych w zakresie rzeczowników pokazuje źródła i funkcjonowanie synonimiki w przekładzie krakowskim. Zgromadzony materiał stał się podstawą następujących obserwacji:

Rzadko występująca w przekładzie krakowskim motywacja semantyczna w doborze ekwiwalentów ma najczęściej swe źródło już w dotychczasowych translacjach psalterzowych: psalterzach floriańskim i puławskim (w najstarszych przekładach pojawia się zaś pod wpływem czeskim). Jedynie wprowadzenie *smowy* jako wariantywnego ekwiwalentu łac. *testamentum* oraz wyrazu *wiatr*

⁵⁶ Por. E. Woźniak, *Cechy charakterystyczne...*, s. 81.

jako wykładnika łac. *spiritus* zdaje się być samodzielnym wkładem naszego tłumacza. Niekiedy tłumacz krakowski, zachowując występującą w psalterzach rękopiśmiennych alternację uwarunkowaną kontekstem wypowiedzi, wymienia tylko starsze słownictwo na nowsze (np. przestarzałe *prza* zastępuje nowszą *rzeczq*).

Różnicowanie ekwiwalentów uwarunkowane kompozycyjnie nie jest konsekwentne. Zdarza się, iż w członach paralelnych dwa synonimy łacińskie mają jeden polski odpowiednik, mimo iż tłumacz dysponuje wariantywnymi ekwiwalentami poświadczonymi w innych kontekstach (por. np. w Ps. 39,15 *miseratio* i *miser cordia* występujące w bliskim sąsiedztwie mają jeden odpowiednik *miłosierdzie*, gdy tymczasem tłumacz posługuje się także w innych kontekstach synonimicznymi *lutość*, *ślutowanie*, *śmłowanie*). Na ogół jednak tłumacz unika powtarzania wyrazów w bliskim sąsiedztwie, zwłaszcza w szeregach wyrazowych i członach paralelnych. Podobną tendencję obserwuje w *Psalterzu floriańskim* M. Cybulski⁵⁷. O ile jednak w przekładzie floriańskim unikanie powtarzania wyrazów w bliskim sąsiedztwie prowadzi do przejmowania bohemizmów⁵⁸, o tyle w *Psalterzu krakowskim* nie zauważamy podobnego wzorowania się na tekstach czeskich. Przykłady zależności naszego tłumacza od psalterzy czeskich są nieliczne (*plod brzucha*, *świadectwo* 'testamentum', *pogorszenie*).

Pisząc o zabiegach modernizacyjnych autora przekładu krakowskiego, Brückner stwierdza, iż „przerabiacz wcale nie był konsekwentnym”, bo „dawniejsze formy i słowa często zostawiał, tekst swój niby popstrzył”, „archaizmów doszczętnie nie wyplenił”⁵⁹. Być może „wyplenienie” archaizmów wcale nie było celem tłumacza, aczkolwiek tendencja do modernizacji, uwspółcześniania zasobu leksykalnego jest w naszym zabytku z pewnością widoczna. Obecność w przekładzie dubletów tłumaczeniowych złożonych z wyrazów starszych i nowszych interpretujemy jako odzwierciedlenie ówczesnego stanu polszczyzny, w której – zgodnie z oczywistą zasadą ewolucyjnego przebiegu zmian językowych – współistnieją rywalizujące ze sobą synonimy reprezentujące różne „pokłady” chronologiczne polszczyzny. Niekiedy przewagę odzwierciedloną we frekwencji uzyskuje wyraz uznawany za archaiczny, czasami – jego synonimiczny nowszy odpowiednik; niekiedy wreszcie oba ekwiwalenty mają w *Psalterzu* zbliżoną frekwencję.

Zaledwie pięciu wariantywnym tłumaczeniom przypisano nacechowanie emocjonalne. W dwóch wypadkach ekspresywność jest wyrażona formalnie

⁵⁷ M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego...*, s. 21.

⁵⁸ Metodę pracy tłumacza floriańskiego tak opisuje M. Cybulski: „Jeśli zauważył w Wulgacie powtórzenie [...], unikał go w ten sposób, że przeważnie na pierwszym miejscu stosował wyraz znaleziony w psalterzu czeskim, a następnie od wzoru czeskiego odchodził i sięgał do słownictwa polskiego”, por. *ibidem*, s. 22.

⁵⁹ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 277.

w postaci sufiksu, w pozostałych przykładach nacechowanie stylistyczne ujawnia analiza kontekstu wypowiedzi. Niewielki udział takiej motywacji w zróżnicowaniu ekwiwalentów w przekładzie Wujka zauważyła również D. Bieñkowska⁶⁰. W kontekście badań nad *Psalterzem krakowskim* warty odnotowania jest fakt, iż oboczne tłumaczenia różniące się nacechowaniem emocjonalnym nie wykazują zależności od wzorów: ani od polskich psalterzy średniowiecznych, ani od przekładów czeskich. Można w nich więc widzieć samodzielny wkład naszego tłumacza w dzieło ożywiania języka psalterzowego.

⁶⁰ D. Bieñkowska, *Ekwiwalenty...*

IV. Frazeologia *Psalterza krakowskiego*

1. Część analityczna

Wydzielenie i opisanie związków wyrazowych charakterystycznych dla języka *Psalterza krakowskiego* służyć ma przede wszystkim rozszerzeniu i pogłębieniu analizy językowej zabytku. Prześledzenie sposobów oddawania połączeń wyrazowych w przekładzie pozwoli określić, w jakim stopniu tłumacz pozostał wierny Wulgacie, kalkując łacińskie związki wyrazów, w jakim zaś odchodził od tekstu źródłowego ku tłumaczeniu kontekstowemu.

Stanowiący integralną część pracy słownik frazeologizmów zabytku krakowskiego pomyślany został także jako etap w ciekawie rysujących się badaniach stylu biblijnego¹. Badania takie wymagają jednak szerokiego tła porównawczego, przerastającego możliwości niniejszego opracowania. Dlatego zastosowana w tej części pracy analiza materiału językowego z badanego zabytku nie ma charakteru porównawczego. Odniesienie wyekscerpowanych z *Psalterza krakowskiego* frazeologizmów do innych średniowiecznych i renesansowych translacji nie może bowiem ograniczać się tylko do porównań, lecz wymaga oparcia się na równie pełnych materiałach. Elementy analizy porównawczej frazeologizmów znalazły się w części rozprawy omawiającej słownictwo wybranych kręgów tematycznych i synonimicznych, co zostało narzucone niejako przez zebrany materiał, np. wśród językowych wykładników aktu modlitwy znalazły się liczne związki wyrazowe, takie jak: *podnosić ręce*, *podnosić duszę*, *podnosić oczy*, *zwiastować uczynki* itp. Materiału frazeologicznego – ukazanego na tle porównawczym – dostarczyła również analiza miejsc obecności Boga czy nazw rodzajów ofiar kultowych. W tej części pracy wnioski wynikające z analizy połączeń wyrazowych obecnych w przekładzie krakowskim zestawione zostaną z dostępnymi wynikami badań frazeologii przekładu *Psalterza J. Wujka*².

¹ Dotychczasowy stan badań nad stylem tekstów kultowych zreferowała ostatnio M. Ma-kuchowska, *Styl religijny* [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1996, s. 449–473. Tu także wykaz bibliografii zagadnienia.

² Por. D. Bieńkowska, *Frazeologia w przekładzie Psalterza J. Wujka* (1594), „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1997, 42, s. 5–42.

Częstkowe, ale systematycznie prowadzone badania zasobu frazeologicznego poszczególnych przekładów psalterzowych, udostępniane w postaci słowników frazeologizmów, będą się wzajemnie weryfikowały i uzupełniały. Porównanie takich słowników pokaże, które połączenia wyrazowe miały charakter doraźny i indywidualny, które zaś – powtarzając się w kolejnych tłumaczeniach – stawały się wyznacznikami biblijności tekstu, elementami „kodu” biblijnego.

Wydzielenie związków frazeologicznych o różnym stopniu leksykalizacji, zwłaszcza w odniesieniu do tekstu dawnego, jest metodycznie trudne. Zdając sobie sprawę z tych trudności, a także dążąc do wyeliminowania przypadkowości i intuicyjności w ekscerpacji materiału, zdecydowano się przyjąć następujące kryteria wydzielenia frazeologizmów:

1. Kryterium frekwencyjności, czyli częstotliwość występowania połączenia wyrazowego w tekście badanego zabytku. Język tekstów kultowych charakteryzuje się bowiem formulicznością, powtarzalnością utartych wyrażen: „Nawet aklamacja i najprostsze okrzyki mają szczegółowo ustaloną formę”, przy czym język ten „niechętnie ulega zmianie i niechętnie wchłania nowe wyrażenia”³. Kryterium frekwencyjne pozwala wyróżnić owe najczęściej pojawiające się połączenia, mające charakter utartych, gotowych formuł, np.: *bogosławić Pana* (najczęściej w formie imperatywnej: *bogosławcie Pana*), *Pan Bog*, *w rodzaju i w rodzaj, na wieki wieków, uczynki rąk, bać się Pana, chwalić Pana, nadzieję mieć, zbawionego uczynić, przez cały dzień, imię Boga* itp.

2. Drugie kryterium – również mające charakter frekwencyjny – pozwoliło wydzielić charakterystyczne, występujące „seriami” połączenia z powtarzalnym jednym ze składników, wymienialnym zaś drugim. „Serie” takie tworzą, łącząc się z różnymi leksemami, wyrazy takie jak: *oblicze* (*oblicze Boże, oblicze oczu, oblicze łączyska, oblicze ognia, oblicze ziemi* itp.), *obliczność* (np.: *obliczność Pana, obliczność luda, obliczność Boża* itp.), *głos* (*głos modlitwy, głos prośby, głos wesela, głos wód* itp.), *czynić* (*czynić miłosierdzia, czynić niesprawiedliwość, czynić pychę, czynić robotę, czynić złość* itp.), *dać* (*dać chwałę, dać hańbienie, dać wielmożność, dać zbawienie* itp.), *mieć* (*w mierzące mieć, w nienawiści mieć, we éci mieć, nadzieję mieć* itp.), *położyć* (*położyć mierzączkę, położyć nadzieję, położyć pieczę, położyć pokój* itp.), *uczynić* (*jawny uczynić, zbawionego uczynić, uczynić się pohańbieniem, uczynić się mierzączką* itp.), *wypowiadać* (*wypowiadać uczynki, wypowiadać chwałę, wypowiadać moc, wypowiadać sprawiedliwość, wielkość wypowiadać* itp.).

3. Kryterium formalne: za frazeologizmy uznawano połączenia o charakterze pleonastycznym. Zebrany materiał daje się w obrębie tego kryterium podzielić na trzy grupy. Są to:

³ J. Wierusz Kowalski, *Język a kult. Funkcja i struktura języka sakralnego*, Warszawa 1973.

a) połączenia składające się z wyrazów współrzdennych, np.: *gniew gniewania, gniew rozgniewania* 'ira indignationis', *gniew w rozgniewaniu* 'ira in indignatione', *ubogi z ubostwa* 'pauper de inopia', *wielika wielkość* 'magna multitudo', *bać się od bojaźni* 'timere a timore', *chwalić chwałę* 'laudare laudem', *chwalić w chwale* 'psallam in gloria', *czekając czekać* 'expectans expectare', *nauczać nauki* 'docere scientiam', *nienawiścią nienawidzić* 'odio odisse', *odpłacić odpłatę* 'retribuere retributionem', *ofiarować ofiarę* 'sacrificare sacrificium', *oświecać świecę* 'inluminare lucernam', *przebywać w przybytku* 'habitare in tabernaculo', *skryć we skryciu* 'abscondere in abdito', *śpiewać śpiewanie* 'cantare canticum', *rozniewał się gniew* 'irascere furor';

b) połączenia pleonastyczne składające się z wyrazów niewspółrzdennych, np.: *weselenie w radości* 'laetandum in laetitia', *źrenica oka* 'pupilla oculi', *błyskać trzaskawicą* 'fulgere coruscationem', *językiem łgać* 'lingua mentiri', *mówić w uściech* 'loquere in ore', *mówić wargami* 'loquere labiis', *nawrócić się wspak* 'convertere retrorsum', *obiatować ofiarę* 'immolare hostiam', *okrążając ogarnąć* 'circumdantes circumdare', *w słuchu ucha* 'in auditu auris', *śłuchać uszyna* 'audire auribus', *uweselić w radości* 'laetificare in gaudio', *usty wołać* 'ore clamare', *zapalić ogień* 'incendere igni', *rozniewało się osierdzie* 'iratus est furor', *ryby morskie* 'piscis maris', *nędra ubogich* 'miseria inopum' itp. Wymienione połączenia są hebraizmami⁴, które przedostały się do języka przekładu przez medium łaciny;

c) hebraizmami są również frazeologizmy należące do trzeciej grupy wyróżnionej w ramach kryterium formalnego, takie jak: *Bog bogów, Bog nad bogi* 'Deus deorum', *synowie synów* 'filii filiorum', *niebiosa niebios* 'caeli caelorum'. Za pomocą takich połączeń oddaje się w języku hebrajskim superlativus absolutus.

4. Czwarte kryterium – semantyczne – pozwoliło wydzielić połączenia o charakterze metaforycznym⁵, takie jak *chleb boleści* 'panis doloris', *chleb z łez* 'panis lacrimorum', *droga żywota* 'via vitae', *garniec nadzieje* 'olla spei', *kielich zbawienia* 'calix salutaris', *powrozek dziedzictwa* 'funiculus hereditatis', *wieża mocy* 'turre fortitudinis' itp. Połączenia takie mają najczęściej w tekście *Psalterza* jednostkowe poświadczenia.

5. Piąte kryterium – nazwijmy je kontekstowym – wynika z badania kontekstowych użyc wyrazów będących odpowiednikami jednego leksemu łacińskiego. Występowanie wariantywnego ekwiwalentu tylko w określonym otoczeniu wyrazowym uznajemy za spowodowane łączliwością wyrazów.

⁴ Por. np. J. Frankowski, „*Biblia Tysiąclecia*” – tło i problematyka przekładu, [w:] *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia. Księga druga*, red. S. Pollak, Wrocław 1975, s. 80–81.

⁵ O roli metafory w Biblii, która decyduje o swoistości języka religijnego pisze J. Frankowski, *Metafora w Biblii*, [w:] *Studia o metaforze II*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1983, s. 153–173.

Zróżnicowanie uzależnione od kontekstu wyrazowego wykazują na przykład odpowiedniki łac. *commotio*, tłumaczonego w zależności od kontekstu albo jako *poruszenie nog*, albo jako *chwanie głowy*. Podobnie: *servare Dominum* to *służyć Panu*, ale *servare testamentum* to *strzec przykazania*; *intendere arcum* przełożono jako *naciągnąć łączysko (łuk)*, ale *intendere voci orationis* jako *przystać głosowi modlitwy*, *ascendere in caelum* ma jako wykładnik zwrot *wstąpić na niebo*, ale *ascendere equus* 'wsiąść na konia'. Wydzielenie takiego kryterium nasunęła analiza funkcjonowania synonimiki w *Psalterzu*.

6. Szóste kryterium polegało na wydzieleniu jako związków frazeologicznych takich połączeń, którym w łacinie odpowiada jednostka wyrazowa, np.: *mieć nadzieję* 'sperare', *mieć w mierzące* 'abominari', *we złem używaniu* 'in abusio', *chwalić padając* 'adorare', *murzyńska ziemia* 'Aetiochia', *mieć skruszenie* 'conpugire', *śpiewaniu podobny* 'cantabilis', *dobre rzeczy* 'bona', *wiatr zachodni* 'africus' itp. Na jego podstawie wyróżniono około 80 połączeń wyrazowych.

Ponieważ celem niniejszego opracowania jest zasadniczo opis połączeń wyrazowych charakterystycznych dla tekstu badanego zabytku, nie wprowadzono jako kryterium wydzielenia frazeologizmów ich żywotności we współczesnej polszczyźnie.

W praktyce wydzielone kryteria krzyżowały się, stanowiąc niejako pierwszy stopień weryfikacji wyekscerpowanego z tekstu materiału. Drugi stopień weryfikacji mogłoby stanowić porównanie frazeologizmów pochodzących z *Psalterza krakowskiego* ze związkami wyrazowymi obecnymi w innych przekładach psalterzowych. Możliwe byłyby wówczas zestawienia, pozwalające oddzielić to, co doraźne i indywidualne w tłumaczeniu od tego, co jest stałe, powtarzające się w różnych translacjach i w świadomości użytkowników języka utożsamiane intuicyjnie ze stylem biblijnym. Takie porównanie przekracza jednak ramy niniejszej pracy i może być przez nas potraktowane jedynie jako postulat badawczy.

Wyekscerpowany z badanego zabytku zasób frazeologizmów poddano analizie, wysuwając na plan pierwszy zagadnienie stosunku występujących w *Psalterzu krakowskim* połączeń wyrazowych wobec źródłowego tekstu łacińskiego. Przyjęcie takiego kryterium badania związków wyrazowych w tekście przekładu pozwoliło wydzielić kilka grup frazeologizmów, pokazujących różne stopnie zależności i samodzielności tłumacza w stosunku do tekstu łacińskiego.

Pierwszą grupę stanowią połączenia będące dokładnymi kalkami połączeń łacińskich. Takich związków wyrazowych jest w zebranych materiale najwięcej, np.: *Bog bogów* 'Deus deorum', *dom Boga* 'domus Dei', *boleści śmierci* 'dolores mortis', *droga prawdy* 'via veritas', *chodzić w niewinności* 'ambulare in innocentia', *serce morza* 'cor maris', *ręka miecza* 'manus gladii' itp.

Druga grupa to połączenia wyrazowe, w których tworzeniu widoczna jest już pewna samodzielność tłumacza. Przejawia się ona w oddawaniu łacińskiej przydawki genetywnej przez przymiotniki lub wyrażenia przyimkowe, a także dopełnień i okoliczników wyrażonych w tekście łacińskim rzeczownikiem w przypadku zależnym przez wyrażenia przyimkowe, np.: *Bog izraelski* 'Deus Israhel', *bałwanowie pogańscy* 'simulacra gentium', *chleb anielski* 'panis angelorum', *chleb z łez* 'panis lacrimorum', *rano na świtanie* 'mane diluculo', *przez cały dzień* 'tota die', *w nienawiści mieć* 'odio habere', *dać ziemię w dziedzictwo* 'dare terram hereditatem', *oblec we sromotę* 'induere confusione', *we dnie i w nocy* 'die ac nocte', *obrocić się ku głosowi* 'intendere voci' itp. Połączenia takie istnieją często jako warianty kalkowanych frazeologizmów, np.: *Bog nad bogi* obok *Bog bogów* 'Deus deorum', *dom Boży* obok *dom Boga* 'domus Dei', *proste na sercu* obok *proste sercem* 'rectis corde', *Pański głos* obok *głos Panów* 'vox Domini' itp.

Wydaje się, iż obecność połączeń tego typu można już interpretować jako rezultat odchodzenia od kalkowania obcych połączeń wyrazowych.

Trzecią grupę tworzą połączenia pleonastyczne, które nie są kalkami związków współrzdennych leksemów łacińskich, np.: *ubogi z ubóstwa* jest tłumaczeniem łac. *pauper de inopia*, *nauczać nauki* odpowiada łac. *docere scientiam*, *rozgniewał się gniew* to przekład łac. *irascere furor*. Wprowadzenie połączeń o składnikach współrzdennych – niezależnie od wzoru łacińskiego – należy uznać za rezultat świadomego wyboru tłumacza, który tworzył połączenia typu *chwalić w chwale*, naśladując specyficzny, obcy duchowi polszczyzny język oryginału: mamy zatem na przykład zwrot *chwalić w chwale* jako tłumaczenie łac. *psallam in gloria* utworzony „na wzór” łac. *laudare laudem* przełożonego jako *chwalić chwałę*. Tworzenie połączeń współrzdennych na pewno nie zostało wymuszone przez leksykalne ubóstwo średniowiecznej polszczyzny. Indeks łacińsko-polski wyrazów *Psalterza krakowskiego*⁶ pokazuje, iż tłumacz dysponował wariantywnymi ekwiwalentami: łac. *pauper* odpowiadają trzy polskie synonimy – *nędzny*, *niedostateczny*, *ubogi*; łac. *inopia* ma dwa wykładniki – *niedostatek* i *ubóstwo*. Oddanie łac. połączenia *pauper de inopia* przez współrzdenną *ubogi z ubóstwa* jest rezultatem świadomego wyboru stylistycznego. Łac. *gloria* ma wprawdzie w *Psalterzu krakowskim* jeden ekwiwalent, ale za to *psallere* tłumaczone jest w innych kontekstach jako *pieść*, *śpiewać*, *wysławiać*. Wprowadzenie połączenia o współrzdennych składnikach nie było więc i w tym wypadku wymuszone brakiem innych ekwiwalentów. Wydaje się zatem, iż już w odczuciu językowym tłumacza funkcjonowały one jako typowe dla stylu biblijnego.

W *Psalterzu Wujka* jest podobnych związków wyrazowych utworzonych od tego samego rdzenia 15, w *Psalterzu krakowskim* reprezentowane są

⁶ Indeks był częścią rozprawy doktorskiej, której skróconą wersją jest niniejsza praca.

przez 22 przykłady, ale część z nich zostało wynotowanych z kantyków (4). Możemy więc uznać ilość połączeń tego typu u Wujka i w *Psalterzu krakowskim* za zbliżoną. W tłumaczeniu Wujka również obserwujemy, iż połączenia wyrazów współrzdennych mogą być wykładnikami nicwspółrzdennych połączeń łacińskich, np.: *trąbić w trąbę* 'bucinare tuba' czy zabłysnąć błyskawicą 'fulgore coruscationem', *święcić święto* 'diem festum agere'. Byłaby więc opisana tendencja, polegająca na naśladowaniu frazeologizmów o składnikach współrzdennych odczuwanych jako charakterystyczne dla kodu biblijnego, wspólna dla przekładu krakowskiego i translacji Wujka⁷.

Czwarta grupa wyróżniona ze względu na stosunek występujących w tekście tłumaczenia połączeń wyrazowych wobec źródła przekładu reprezentuje następny stopień odchodzenia od prostego kalkowania związków łacińskich. To uniezależnianie się tłumacza od wzoru łacińskiego polega na wprowadzaniu zależnych od kontekstu zróżnicowanych ekwiwalentów jednego wyrazu łacińskiego. Przykłady tego typu połączeń zostały podane przy omawianiu piątego kryterium wydzielania frazeologizmów we wstępnej części rozdziału.

Piąta grupa związków wyrazowych, w których tworzeniu tłumacz wykazał się najdalej idącą niezależnością od źródła przekładu, obejmuje dwuwyrazowe odpowiedniki jednego wyrazu łacińskiego. Przykłady również podano w omówieniu odpowiedniego kryterium wydzielania frazeologizmów. W tym miejscu wypadnie zwrócić uwagę, iż dwuwyrazowe odpowiedniki jednego leksemu łacińskiego często tworzone są niejako „na wzór” kalkowanych połączeń łacińskich, np.: *psallere* – *chwałę dawać* naśladuje zwrot *dare gloriam: delectare* – *uczynić lubym*, *honorificare* – *we ści uczynić i mirificare* – *dziwne uczynić* powstały „na wzór” całej serii połączeń typu jawne *uczynić* 'nota facere', *znajomy uczynić* 'cognitum facere', *daleko uczynić* 'longe facere', *podobnym uczynić* 'similis facere' itp.; *posiąść dziedzictwem* 'hereditare' naśladuje łac. *hereditatem possidere* itp. Niektóre z tych połączeń funkcjonują jako warianty obok jednostkowych odpowiedników, np. *honorificare* ma jednowyrazowy ekwiwalent *ścić*, *uścić* oraz wykładnik w postaci frazeologizmu *we ści uczynić*; *psallere* – tłumaczy się jako *chwalić* lub *chwałę dawać*. Istnienie jednowyrazowych odpowiedników łacińskich wyrazów *honorificare* czy *psallere* dowodzi, iż wprowadzenie w ich miejsce połączeń wyrazowych *chwałę dawać* czy *we ści uczynić* jest rezultatem świadomego wyboru stylistycznego tłumacza, który naśladuje w ten sposób język źródłowego tekstu łacińskiego.

⁷ O dylematach współczesnych tłumaczy Biblii *Tysiąclecia*, dotyczących przekładania hebraizmów typu *sluchając słuchajcie* czy *śmiercią umrzeć* pisze J. Frankowski, *Biblia Tysiąclecia...*, s. 80–81.

Za charakterystyczne dla stylu przekładu krakowskiego należy uznać oddawanie łacińskich form typu *omnia, bona, humilia, dura, falsa, mala, occulta* itp. przez wyrażenia *wszytki rzeczy, dobre rzeczy, pokorne rzeczy, twarde rzeczy, fałszywe rzeczy, złe rzeczy, tajemne rzeczy*. Ten sposób tłumaczenia nie jest znany psalterzom floriańskiemu i puławskiemu. Występuje natomiast w translacji Wujkowej⁸.

Przedstawiona analiza zasobu frazeologicznego *Psalterza krakowskiego* pokazała, iż wierność tekstowi łacińskiemu przejawia się nie tylko na poziomie wyrazowym – w postaci kalkowania przez polskiego tłumacza łacińskich związków wyrazowych, ale także „na poziomie” stylu: tłumacz, odchodząc od przekładu stricte werbalnego, naśladuje styl wzoru łacińskiego, wprowadzając na przykład połączenia pleonastyczne składające się z wyrazów współrzdennych w miejsce łacińskich niewspółrzdennych lub też dając dwuwyrazowe odpowiedniki jako ekwiwalenty jednostek wyrazowych łacińskich, ale tworzone na wzór połączeń łacińskich (np.: *psallere* – dawać chwałę, *honorificare* – we ści uczynić).

Uzależniony od tekstu łacińskiego obraz frazeologii badanego zabytku nie jest bynajmniej konsekwencją ubóstwa średniowiecznej polszczyzny. Tłumacz celowo kalkuje łacińskie połączenia *dać chwałę* ‘dare gloriam’, *dać zbawienie* ‘dare salutem’, *w nienawiści mieć* ‘odio habere’, *powiadać chwały* ‘narrare laudes’, *zbawionego uczynić* ‘salvum facere’, *uczynić się w pohańbienie* ‘facere in opprobrium’, mimo iż – jak to poświadcza indeks wyrazów badanego zabytku – dysponuje jednostkowymi ich ekwiwalentami, np. *nienawidzić, zbawić, chwalić*, a nawet całymi ciągami synonimów, jak np. *pohańbić, posromocić, zesromocić, urgać, zgańbić*. Stosowanie w innych kontekstach synonimicznych wobec wskazanych połączeń wyrazowych jednostkowych ich ekwiwalentów świadczy o tym, iż wprowadzanie kalk łacińskich związków wyrazowych to świadomy wybór tłumacza, a raczej – wybór narzucony mu przez obowiązujące go, jako tłumacza Biblii, zasady adekwatności stylu i dosłowności.

Nazbyt uproszczone wydaje się stwierdzenie S. Rosponda dotyczące szablonowości i stereotypowości frazeologii średniowiecznych przekładów psalterza, kalkujących łaciński pierwowzór⁹. Jak to pokazuje przykład *Psalterza krakowskiego* już tłumacze XV-wieczni wprowadzali połączenia wyrazowe o różnym stopniu niezależności od łacińskiego źródła, przygotowując tym samym grunt dla translacji renesansowych. Prześledzenie przejawów odchodzenia od prostego kalkowania połączeń łacińskich w badanym zabytku daje obraz dokonującej się tu ewolucji: od odstępstw na płaszczyźnie

⁸ D. Bieńkowska, *Frazeologia...*, s. 13.

⁹ S. Rospond, *Język renesansu a średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 127–129.

formalnej, polegających na zastępowaniu łacińskich rzeczowników przez przymiotniki i wyrażenia przymikowe, aż do różnicowania ekwiwalentów w zależności od otoczenia wyrazowego i oddawania wyrazów łacińskich przez związki wyrazów.

2. Część słownikowa

Objaśnienia do części słownikowej

W części słownikowej dokonano podziału frazeologizmów na zwroty, wyrażenia i frazy. Dla wyrażzeń ustalano hasło w Nom. sg. rzeczowników, dla zwrotów i fraz – w bezokoliczniku. Składniki związków frazeologicznych zostały połączone odsyłaczami. I tak np.: zwrot UCZYNIĆ SIE MIERZĄCZKĄ figuruje wraz z łac. odpowiednikiem i lokalizacjami pod hasłem UCZYNIĆ SIE, zaś pod hasłem MIERZĄCZKA znajduje się odsyłacz por. UCZYNIĆ SIE. Podobnie w wyrażeniach pod hasłem DOM umieszczono połączenie DOMY Z KOŚCI SŁONIOWEJ wraz z łacińskim odpowiednikiem i lokalizacjami, natomiast pod hasłem KOŚĆ oraz SŁONIOWEY wprowadzono odsyłacz por. DOM. W słowniku uwzględniono oboczności szyku wyrazów w połączeniach frazeologicznych oraz oboczności słotwórcze.

WYRAŻENIA:

AARONOW por. DOM.

ABRAMOWY por. NASIENIE.

ANIELSKI por. CHLEB.

ANIOŁ:

anioł Boży 'angelus Domini' – 34,6; 34,7.

wszyscy anieli (aniolowie) 'omnes angeli' – 96,8; 102,20; 148,2; SA 3.

BAŁWAN: *bałwanowie pogańscy* 'simulacra gentium' – 113,12; 134,15.

BARAN: *baranowie owiec* 'agni ovium' – 113,4; 113,6.

BICIE por. WEŁNA.

BŁOTO: *bloto smrodu* 'lutum fecis' – 39,2.

BOG por. DOM, IMIĘ, MIASTO, OBLICZE, PAN, ŚWIATŁOŚĆ, ZBAWIENIE.

Bog bogów 'Deus deorum' – 49,1; 83,7 // *Bog nad bogi* 'Deus deorum' – 135,2.

Bog cudzy – 43,22; 80,8; P 17; P 24.

Bog izraelski 'Deus Israhel' – 58,5; 71,19; 105,47 // *izraelski Bog* 'Israhel Deus' 72,1 // *Bog Izrael* 'Deus Israhel' – 68,10.

Bog Jakobow(y) 'Deus Jacob' – 45,7; 45,11; 74,9; 75,6; 80,1; 83,8; 93,7; 131,2; 131,5; 145,4 // *Bog Jakob(a)* 'Deus Jacob' – 80,40; 113,7.

Bog mocy 'Deus virtutum' – 58,5; 67,31; 79,4; 79,8; 79,15; 83,8; 88,9; KM 3.

Bog nawysszy 'Deus excelsus', 'Deus altissimus' – 77,39; 77,62.

Bog pomocnik 'Deus adiutor' – 51,6; 61,8; 77,39; 96,10; 145,4.

Bog przyjemca 'Deus susceptor' – 41,12; 58,10; 58,20.

Bog serca 'Deus cordis' – 72,25.

Bog zbawienia 'Deus salutis' – 17,48; 37,23; 50,15; 67,22; 87,1 // *Bog zbawiciel* 'Deus salvator' – 23,5; 24,5; 26,15; 64,6; 61,6; 78,9; 84,4; 94,1; KI, 2; OH 30; P 23.

Bog żywy 'Deus vivus' – 83,2 // *Bog żywota* 'Deus vitae' – 41,12
bogostawiony (Pan) Bog 'benedictus (Dominus) Deus' – 17,48; 40,14; 65,19; 67,38; 71,19.

BOGACTWO por. WIELOŚĆ.

BOGOSŁAWIONY por. BOG, CZŁOWIEK, MAŻ, PAN.

BOJAŻŃ: *bojaźń Boża* 'timor Dei' – 13,7; 33,11; 35,1; 110,9.

bojaźń gospodynowa 'timor Domini' – 18,10.

BOJĄCY por. OBLICZNOŚĆ.

BOLEŚĆ por. CHLEB, ŁOŻE, WIELOŚĆ.

roboty i boleść 'labor et dolor' – 9,29; 9,37; 89,11.

boleści śmierci 'dolores mortis' – 114,3.

BOŻY por. ANIOŁ, BOJAŻŃ, DOM, DROGA, DUCH, DZIAŁO, GNIEW, GORA, IMIĘ, KOŚCIOŁ, MIASTO, MIŁOSIERDZIE, OBlicZE, OBlicZNOŚĆ, SYN, ŚWIĘTY, UCZYNEK, WÓZ, WYMOWA, ZBAWIENIE.

CAŁY por. DZIEN.

CEDR: *cedr libanowy* 'cedrus Libani' – 28,5; 36,37 // *cedrus Libana* 'cedrus Libani' – 91,12.

CERKIEW: *cerkiew wiel(i)ka* 'ecclesia magna' – 34,21; 39,12.

CHAM por. ZIEMIA.

CHLEB por. POKARM.

chleb anielski 'panis angelorum' – 77,29.

chleb boleści 'panis doloris' – 126,3.

chleb niebieski 'panis caeli' – 77,28; 104,39.

chleb z łez 'panis lacrimorum' – 79,6.

CHLEBOWY por. KARMIA.

CHWAŁA por. GŁOS, KRÓL, MIESCE, OFIARA, OBIATA, SĄD, WIELOŚĆ.

chwala wielmożności 'gloria magnificentiae' – 144,11.

CHWIANIE: *chwianie głowy* 'commotio capitis' – 43,16.

CIEN: *cień skrzydł* 'umbra alarum' – 16,10; 56,2.

cień śmierci 'umbra mortis' – 87,6; 106,10; 106,14.

CIEMNOŚĆ: *ciemność śmierci* 'umbra mortis' – 22,4; 43,21.

CNOTA: *ze cnoty w cnotę* 'de virtute in virtutem' – 83,7.

CUDNOŚĆ: *cudność polna* 'pulchritudo agri' – 49,12.

CUDZY por. BOG.

CZERWONY por. MORZE.

CZŁOWIECZY por. SYN.

CZŁOWIEK por. SYN.

bogosławiony człowiek 'beatus vir', 'beatus homo' – 83,13; 93,12.

wszelki człowiek 'omnis homo' – 38,15; 63,9; 115,2.

CZYSTY por. SERCE.

czyste sercem 'mundus corde' – 23,4.

DAWID por. DOM.

DAWIDOWY por. DOM.

DŁUGOŚĆ: *długość dniów* 'longitudo dierum' – 20,4; 22,9; 90,16; 92,7.

DOBRY por. LUBOŚĆ, RZECZ, WOLA.

DOM: *dom Aaronów* 'domus Aaron' – 113,18; 113,21; 117,3; 134,19.

dom Boga 'domus Dei' – 83,11; 91,13; 133,2; 134,2 // *dom Boży* 'domus Dei' – 41,4; 51,8; 54,15; 115,8; 117,26; 121,1.

dom Dawida 'domus David' – KZ 2 // *dom Dawidowy* 'domus David' – 121,5.

dom gospodynowy 'domus Domini' – 26,7.

dom Izrael 'domus Israhel' – 113,21; 134,19 // *dom Izraelów* 'domus Israhel' – 113,17.

dom Jakobowy 'domus Jacob' – 113,1.

dom Pana Boga 'domus Domini Dei' – 121,9.

dom panowy 'domus Domini' – 22,9; 91,13; 133,2; 134,2; KI₂ 14.

domy z kości słoniowej 'domi eburneis' – 44,10.

dom złości 'domus iniquitatem' – 73,21.

DROGA: *droga boża* 'via Dei' – 137,6.

droga gospodynowa 'via Domini' – 17,23.

droga grzesznych 'via peccatorum' – 1,1; 145,8.

droga niepokalana 'via immaculata' – 100,2; 100,8 // *niepokalana droga* 'impolluta via' – 17,32; 17,34.

droga mocy 'via virtutis' – 101,24.

droga niesprawiedliwości 'via iniquitatis' – 118,29.

droga pokoja 'via pacis' – 13,7.

droga prawdy 'via veritatis' – 118,30.

droga przykazania 'via mandatorum' – 118,32.

droga sprawiedliwych 'via iustorum' – 1,7 // *droga sprawiedliwa* 'via iusta' – 2,12 // *droga sprawiedliwości* 'via iustificationum' – 118,27; 118,33.
szczęsna droga 'prosper iter' – 67,21.

droga trudna 'via dura' – 16,5.

droga wieczności – OH 103 // *droga wieczna* 'via aeterna' – 138,23.

droga złości 'via iniquitatis' – 106,17; 118,104; 138,23 // *droga zła* 'via mala' – 118,101.

droga żywota 'via vitae' – 15,11.

DRUGI por. RODZAJ.

DUCH por. POKORNY, ŻYWOT.

duch boży 'spiritus Dei' – KTM 5.

duch osierdzia '– KM 7.

duch ust 'spiritus oris' – 32,6.

duch prosty 'spiritus rectus' – 50,11.

duch święty 'spiritus sanctus' – 50,12.

DUSZA por. GORZKOŚĆ.

DZIAŁO: *działa boże* 'opera Domini' – 110,2.

działa gospodynowy 'opera Domini' – 45,8.

działa panowy 'opera Domini' – KTM 1.

działa ręki (*raqk*) 'opera manuum' – 101,26; 110,6; 113,12; 134,15; 137,9.

DZIEŃ por. DŁUGOŚĆ, POŚRZODEK.

cały dzień 'tota die' – 55,1; 55,5; 70,9; 70,26; 73,23; 85,3; 87,18; 88,16;

101,9; 139,2 // *przez cały dzień* 'tota die' – 31,3; 34,32; 36,6; 36,27;

43,10; 43,17; 51,2; 55,2; 70,16; 71,15; 72,14; 87,10.

dzień gniewu 'dies irae' – 109,6.

dzień kuszenia 'dies tentationis' – 94,7.

dzień mocy 'dies virtutis' – 109,4.

dzień nieba 'dies coeli' – 88,29.

dzień święty 'dies festus' – 75,10.

we dnie i w nocy 'die ac nocte' – 1,2; 31,4; 41,3; 54,10; 87,1 // *nocy i dniowie* – KTM 8.

wszystki dni 'omnes dies' – 7,12; 26,7; 41,5; 43,24; 67,21; 89,9; 89,16; 127,6; TD 25; KI₂ 14.

dzień zasmucenia 'die tribulationis' – 19,1; 49,16; 58,19; 76,2; 85,6; OH 26.

dzień zatracenia – P 51.

dzień zły 'die mala' – 40,1; 48,5; 93,13.

dzień żywota 'dies vitae' – 22,8; 26,7; 127,6; KI₂ 14.

DZIEDZICTWO por. GORA, POWROZEK, PRĘT.

DZIEŃ por. DŁUGOŚĆ.

DZIESIĘĆ por. ŻÓLTARZ.

DZIEWKA: *dziewki krolow* 'filiae regum' – 44,10 // *dziewki krolowe* 'filiae regis' – 44,15.

DZIWNY por. MIESCE, RZECZ.

EGIPT por. ZIEMIA.

GARNIEC: *garniec nadzieje* 'olla spei' – 59,8

GŁOS por. PODNIESIENIE.

głos gospodynow 'vox Domini' – 28,3; 28,4; 28,5; 28,7.

głos chwały 'vox laudis' – 25,7; 65,7.

głos gromu 'vox tonitru' – 103,8.

głos mocy 'vox virtutis' – 67,37.

głos modlitwy 'vox orationis' – 5,1; 30,29; 114,1.

głos mow 'vox sermonum' – 102,20.

głos panow 'vox Domini' – 28,4; 28,7; 28,8 // *pański głos* 'vox Domini' – 105,25.

głos płaczu 'vox fletus' – 6,8.

głos prośby 'vox deprecationis', 'vox orationis' – 27,2; 27,8; 65,18; 85,5; 129,2; 139,7.

głos psalmowy 'vox psalmi' – 97,7.

głos wesela 'vox exultationis' – 41,5; 46,1; 117,15.

głos wod 'vox aquarorum' – 92,5.

GŁOWA por. CHWIANIE.

głowa ksiąg 'caput libri' – 39,11.

GNIEW por. DZIEN, OBLICZE, OSIERDZIE, ŚCIEŻKA, WIELOŚĆ.

gniew Boży 'ira Dei' – 77,25; 77,34.

gniew oblicza 'ira vultus' – 54,23.

gniew w rozgniewaniu 'ira in indignatione' – 29,5 // *gniew gniewania* 'ira indignationis' – 84,3 // *gniew rozgniewania* 'ira indignationis', 'ira et indignatio' – 77,54; 101,11.

GNIEWANIE por. GNIEW.

GNOJ: *gnoj ziemie* 'stercus terrae' – 82,9.

GORA por. FUNDAMENT.

gora Boża (gory Boże) 'mons Dei' – 35,6; 67,15.

gora dziedzictwa – KM 20.

gora gospodynowa 'mons Domini' – 23,3.

gora siadła 'mons coagulatus' – 67,16; 67,16.

gora Sion 'mons Sion' – 47,2; 47,10; 73,3; 77,74; 132,3.

gora święta 'mons sanctum' – 2,6; 3,4; 14,1; 42,3; 47,1; 86,1; 98,10.

gora tłusta 'mons pinguis' – 67,15; 67,16.

GORZKOŚĆ: *gorzkość dusze* – KI₂ 9.

gorzkość nagorczyjsza – KI₂ 10.

GOSPODYNOW(Y) por. BOJAŻŃ, DOM, DROGA, DZIAŁO, GŁOS, GORA, IMIĘ, MIŁOSIERDZIE OBLICZE, OKO, SŁOWO, UCZYNEK, WYMOWA.

GOTOW(Y) por. SERCE, WYŚLUCHANIE.

GRANICA: *granice ziemie* 'termini terrae', 'fines terrae' – 2,8; 64,6.

GROM por. GŁOS.

GROŹNY por. RZECZ.

GRZECH por. OBLICZE.

grzech ust 'delictum oris' – 58,13.

GRZESZNY por. DROGA, OBLICZE, PRZEBYTEK, RĘKA, ROG.

grzeszni ziemie 'peccatores terrae' – 74,8; 100,10.

GWIAZDA: *gwiazda niebieska* – KTM 4.

FAŁSZYWY por. RZECZ.

FUNDAMENT:

fundamentowie gor 'fundamenta montuum' – 17,9.

fundamentowie ziemie 'fundamenta terrae' – 81,5.

IMIĘ por. PRZEBYTEK.

imię Boga 'nomen Dei' – 19,1; 19,5; 43,22 // *imię (imiono) Boże* – 68,35; 112,1; 112,2; 112,3; 114,4; 115,4; 115,7; 117,10; 117,11; 117,12; 117,24; 121,4; 123,8; 128,7; 148,4; 148,12; 148,12; P 3; KM 3.

imię Pana Boga 'nomen Domini Dei' – 19,18.

imię gospodynowo 'nomen Domini' – 12,6; 39,6.

imię panowo 'nomen Domini' – 7,18; 101,22; 134,1.

imię święte 'nomen sanctum' – 102,1; 104,3; 105,46; 137,3; 144,22.

IZRAEL por. BOG, DOM, NASIENIE, STUDNIA, SYN, ŚWIĘTY.

IZRAELOW(Y) por. DOM, SYN.

IZRAELSKI por. BOG, SYN.

JABŁECZNY por. STROŻA.

JAGODA: *jagoda winna* – P 47; P 21.

jagoda żolci – P 47.

JAKOB por. BOG.

JAKOBOWY por. BOG, DOM, NASIENIE, SYN.

JEDEN por. RZECZ.

JEZIORO: *jezioro nędzy* 'lacus miseriae' – 39,2.

jezioro prawdy – KI₂ 12.

jezioro wod 'stagnum aquarum' – 113,8.

JĘCTWO: *jęctwo ludu (luda)* 'captivitas plebis' – 13,11; 52,8.

JĘZYK: *język łściwy* 'lingua dolosa' – 51,4; 119,2; 119,3.

KARMIA: *karmia chlebowa* 'esca panis' – 13,8.

KIELICH: *kielich zbawienia* 'calix salutaris' – 115,4.

KRAINA: *kraina żywych* 'regio vivorum' – 114,9.

KONIEC: *do końca* 'in finem' – 45,8; 48,8; 51,5; 67,17; 73,1; 73,11; 73,12; 73,20; 76,8; 78,5; 88,45.

KORONA: *korona lata miłości* 'corona anni benignitas' – 64,12.

KOŚCIOŁ: *kościół Boży* 'sanctuarium Dei' – 82,11.

kościół święty 'sanctum templum', 'sanctuarium' – 10,4; 17,7; 27,2; 78,1; 88,38 // *święty kościół* 'sanctum templum' – 64,5.

KOŚĆ por. DOM.

kości upokorzone 'ossa humiliata' – 50,9.

KRAJ: *kraj (kraje, krajowie) ziemie* 'finis terrae', 'terminus terrae' – 21,29; 47,9; 58,15; 60,2; 66,6; 73,18; 94,3; 97,5; 134,7; KA 16.

KREW por. MĄŻ.

KROL por. DZIEWKA, MIASTO, OBLICZNOŚĆ.

krol chwały 'rex gloriae' – 23,7; 23,8; 23,9; 23,10; 23,10.

krol mocy 'rex virtutum' – 67,13.

krol wiel(i)ki 'rex magnus' – 46,2; 47,2; 94,3.

krolowie (krolewie, krole) ziemie 'reges terrae' – 2,2; 47,4; 75,12; 88,27; 101,16; 137,5; 148,11.

KROLESTWO por. MIOTŁA.

krolestwa ziemie 'regna terrae' – 67,35.

KROLOWY por. DZIEWKA.

KSIAŻĘ: *książęta ludu* 'principes populorum' – 46,9; 112,7.

KSIĘGA por. GŁOWA.

KUSZENIE por. DZIEŃ.

LATAJĄCY por. STRZAŁA.

LATO por. KORONA, MIŁOŚĆ.

LIBAN por. CEDR.

LIBANOWY por. CEDR.

LUBOŚĆ: *dobra lubość* 'beneplacitum' – 68,16.

LUD por. KSIAŻĘ, JENSTWO, OBLICZNOŚĆ, ZGROMADZENIE.

lud pastwy 'populus pascue' – 94,6.

bogosławiony lud 'beatus populus' – 32,12; 67,38.

LUDZIE: *wszyscy (wszyscy, wszyscy) ludzie* 'omnes populos', 'omnes gentes' – 9,18; 46,1; 48,1; 95,3; 96,6; 98,2 // *ludzie wszyscy* 'populi omnes' – 66,5.

LUDZKI por. SYN.

LUTOŚĆ por. WIELOŚĆ.

ŁĘCZYSKO por. OBLCZE.

ŁKANIE: *łkania serca* 'petitiones cordis' – 36,8.

ŁOWIĄCY por. SIDŁO.

ŁOŻE: *łoże usłania* 'lectus strati' – 131,3.

łoże boleści 'lectus doloris' – 40,3.

ŁŚCIWY por. JĘZYK, WARGA.

ŁZA por. CHLEB, PADOŁ.

MĄŻ: *bogosławiony mąż* 'beatus vir' – 1,1; 31,2; 33,8; 39,6; 83,6; 111,1; 126,6.

mąż bogactw 'vir divitiarum' – 75,5.

mąż krwi (mężowie krwi) 'vir sanguinum' – 25,9; 54,27; 58,2; 138,18.

mąż prawice 'vir dextrae' – 79,18.

MIASTO: *miasto Boże* 'civitas Dei' – 45,4; 86,2 // *miasto Boga* 'civitas Dei' – 47,1; 47,7.

miasto krola 'civitas regis' – 47,2.

miasto panowe 'civitas Domini' – 100,10 // *miasto Pana* 'civitas Domini' – 47,7.

MIECZ por. RĘKA.

MIESCE: *miesce przebytku dziwnego* 'locus tabernaculi mirabilis' – 41,4.

miesce przebywania chwały 'locus habitationis gloriae' – 25,8.

miesce rodzenia 'vulva' – 57,3.

miesce święte 'locus sanctus' – 23,3; 67,6.

MIŁOSIERNY por. PAN.

MIŁOSIERDZIE por. WIELOŚĆ.

miłosierdzie i prawda 'misericordia et veritas' – 39,15; 83,12; 84,11; 88,15; 113,10; 137,3 // *prawda i miłosierdzie* 'veritas et misericordia' – 88,24.

miłosierdzie Boże 'misericordia Dei', 'misericordia Domini' – 51,8; 106,43.

miłosierdzie gospodynowe 'misericordia Domini' – 32,5.

miłosierdzie panowo (miłosierdzia panowy) 'misericordia Domini' – 88,2; 102,16.

wielkie miłosierdzie (wielkie miłosierdzia) 'magna misericordia', 'multae misericordiae' – 85,4; 85,14; 107,4 // *miłosierdzie (miłosierdzia) wielkie* 'misericordia magna' – 85,12; 118,156.

MIŁOŚCIWY por. PAN.

MIŁOŚĆ por. KORONA.

MIOTŁA: *miotła krolestwa* 'virga regni' – 44,8.

miotła rządu 'virga dirrectionis' – 44,8.

MOC por. BOG, DROGA, DZIEŃ, GŁOS, KROL, PAN, RAMIĘ, WIELOŚĆ, WIEŻA.

moc morska 'potestas maris' – 88,10.

moc gniewu 'potestas irae' – 89,13.

MOCNY por. BÓG, PAN.

mocny i przemożny 'fortis et potens' – 23,8.

MODLITWA por. GŁOS.

MORSKI por. RYBA.

MORZE por. SERCE.

morze czerwone 'mare Rubrum' – 105,10; 105,8; 105,22; KM 5.

MOWA por. GŁOS.

mowa warg 'sermo labiorum' – 58,13.

MUCHA: *mucha psia* 'cynomia' – 77,50; 104,30.

MURZYŃSKI por. ZIEMIA.

MYŚLENIE: *myślenie serca* 'meditatio cordis' – 48,3.

NADZEJA por. GARNIEC.

NAGORCZEJSZY por. GORZKOŚĆ.

NARODZENIE por. OWOC.

NASIENIE: *nasienie Abramowo* 'semen Abraham' – 104,6.

nasienie Izrael 'semen Israel' – 21,25.

nasienie Jakobowo 'semen Jacob' – 21,24.

NAWYSSZY por. BOG.

NĘDZA por. JEZIORO.

nędza ubogich 'miseria inopum' – 11,5.

NIEBIESKI por. CHLEB, GWIAZDA, PTAK, ULICZKI.

NIEBIOŚA: *aż do niebios* 'usque ad caelos' – 56,13; 106,26.

niebiosa niebios 'caeli caelorum' – 148,4.

NIEBO por. DZIEŃ.

NIEDOSTATECZNY: *niedostateczny i ubogi* 'egenus et pauper' – 69,5;

108,21 // *ubogi i niedostateczny* 'pauper et inops', 'pauper et egenus',

'inops et pauper' – 36,15; 71,13; 73,22; 81,4; 85,1.

NIEMĄDRY: *niemądry sercem* 'insipiens corde' – 75,4.

NIEPEWNY por. RZECZ.

NIEPOKALANY por. DROGA.

NIEPRZYJACIEL por. OBLICZE, RĘKA.

wszyscy nieprzyjaciele 'omnes inimici' – 40,8; 88,41.

NIESPRAWIEDLIWOŚĆ por. DROGA.

NIEWINNOŚĆ: *w niewinności serca* 'in innocentia cordis' – 77,78; 100,3.

NIEWINNY: *niewinny rękoma* 'innocens manibus' – 23,4.

NISKOŚĆ: *niskości ziemie* 'infernus terrae' – 138,14.

NOC por. DZIEŃ.

we dnie i w nocy 'die ac nocte' – 1,2; 31,4; 41,3; 54,10; 87,1.

NOGA: *noga pychy* 'pes superbiae' – 35,12.

NOWY por. PIENIE, ŚPIEWANIE.

OBIATA por. OFIARA.

ofiara i obiata (ofiary i obiaty) 'sacrificium et oblatio', 'oblatio et holocaustum' – 39,9; 50,20.

obiata chwały 'sacrificium laudis' – 49,15.

obiata martwych 'sacrificia mortuorum' – 105,28.

OBLICZE por. GNIEW, OŚWIECENIE, SKRYCIE, ŚWIATŁOŚĆ, ZBAWIENIE, ZBAWICIEL.

oblicze Boga 'facies Dei' – 23,7; 67,9; 67,9 // *oblicze Boże* 'facies Dei' – 41,2; 67,2.

oblicze głupości 'facies insipientiae' – 37,5.

oblicze gniewu 'facies irae' – 37,3; 101,11.

oblicze gospodynowo 'facies Domini' – 33,16.

oblicze grzechów 'facies peccatorum' – 37,3 // *oblicze grzesznych* 'facies peccatorum' – 81,2.

oblicze łączyska 'facies arcus' – 59,4.

oblicze nieprzyjaciela 'facies inimici' – 43,18; 60,3.

oblicze oczu 'facies oculorum', 'conspectus oculorum' – 30,28; 100,9.

oblicze ognia 'facies ignis' – 67,2.

oblicze Panowe 'facies Domini' – 95,12; 96,5; 96,5.

oblicze poganow 'conspectus gentium' – 97,3.

oblicze pomazańca 'facies christi' – 83,9.

oblicze wiatru 'facies venti' – 17,44; 82,2.

oblicze ziemie 'facies terrae' – 1,5; 103,31.

OBLICZNOŚĆ: *obliczność bojących się* 'conspectus timentium' – 21,27.

obliczność Boża 'conspectus Dei' – 60,7; 67,3.

obliczność luda 'conspectus populi' – 67,8.

obliczność oczu 'conspectus oculorum' – 17,26.

obliczność Pana 'conspectus Domini' – 108,13 // *obliczność panowa* 'conspectus Domini' – 97,9.

obliczność krola Pana 'conspectus regis Domini' – 97,8.

obliczność świętych 'conspectus sanctorum' – 51,9.

OBLECZENIE por. ODZIECIE.

OBLÓK: *aż do obłok(ow)* 'usque ad caelos' – 56,13; 107,4.

ODZIECIE: *odziecie obleczenia* 'vestimentum amictus' – 103,7.

OFIARA: *ofiary i obiaty (ofiara i obiata)* 'sacrificium et oblatio', 'oblatio et holocaustum' – 39,9; 50,20.

ofiara chwały 'sacrificium laudis' – 49,24; 106,22.

ofiara sprawiedliwości 'sacrificium iustitiae' – 4,6; 50,20.

ofiara wolania 'sacrificium vociferationis' – 26,11.

OGIEŃ por. OBLICZE.

OGNIOWY por. WĘGLE.

OLEJ: *olej wesela* 'oleo laetitiae' – 44,9.

OLIWA: *oliwa płodna* 'oliva fructifera' – 51,8.

OKO por. OBLICZE, OBLICZNOŚĆ, ŚWIATŁOŚĆ, ŻRZENICA.

oczy gospodynowy (gospodynowe) 'oculi Domini' – 32,18; 33,15.

pyszne oko 'superbus oculus' – 100,7.

OKRĄG: *okrąg ziemie (ziem)* 'orbis terrae' – 9,8; 17,16; 18,4; 23,1; 49,13; 71,8; 76,18; 88,12; 92,2; 95,10; 95,13; 96,4; 97,8; 97,10.

OSIERDZIE por. DUCH.

osierdzie gniewu 'furor irae' – 68,29.

OŚWIECENIE: *oświecenie oblicza* 'inluminatio faciei', 'inluminatio vultus' – 43,5; 89,8.

OWCA por. BARAN.

owce pastwy 'oves pascue' – 78,14; 99,4.

owce ręki 'oves manus' – 94,6.

OWOC: *owoc uczynkow* 'fructus operum' – 103,14.

owoc żywota 'fructus ventris' – 126,4.

owoc narodzenia 'fructus nativitatis' – 106,37.

PADOŁ: *padół z łez* 'vallis lacrimarum' – 83,6.

PALEC por. UCZYNEK.

PAN por. DOM, IMIĘ, MIASTO, OBLICZNOŚĆ, ŚWIATŁOŚĆ.

Pan Bog 'Dominus Deus' – 7,1; 7,3; 7,7; 12,3; 15,1; 17,30; 19,18; 29,2; 29,15; 30,6; 32,12; 34,27; 37,16; 37,22; 37,23; 39,7; 40,14; 44,13; 58,5; 67,20; 67,22; 71,19; 80,9; 83,7; 85,11; 85,14; 87,1; 88,9; 89,19; 91,13; 93,23; 98,5; 98,10; 98,10; 103,1; 104,7; 105,33; 105,45; 105,47; 108,25; 112,5; 121,9; 143,1; 145,4; KI₂ 2.

Pan mocy 'Dominus virtutum' – 23,10; 45,7; 45,11; 47,7; 67,8; 83,1; 83,4; 83,13.

Pan Bog mocy 'Dominus Deus virtutum' – 58,5; 79,5; 79,20; 83,8; 88,9.

Pan mocny 'Dominus fortis', 'Dominus potens' – 23,8; 23,8.

Pan wielki 'Dominus magnus' – 98,2 // *wielki Pan* 'magnus Dominus' – 95,4.

bogosławiony Pan 'benedictus Dominus' – 27,8; 30,27; 67,21; 88,51; 105,47.

bogosławiony Pan Bog 'benedictus Dominus Deus' – 40,14; 71,19.

miłosierny i miłościwy Pan 'misericors et miserator Dominus' – 110,4 //

miłościwy i miłosierny Pan 'miserator et misericors Dominus' – 102,8; 144,8.

PANOW(Y) por. DOM, DZIAŁO, GŁOS, IMIĘ, MIASTO, MIŁOSIERDZIE, OBLCZE, SŁOWO, OBLCZNOŚĆ, PRZEBYTEK, UCZYNEK, WYMOWA.

PAŃSKI por. GŁOS, WYMOWA.

PASTWA por. LUD, OWOC.

PIEKIELNY por. WROTA.

PIENIE: *pienie nowe* 'canticum novum' – 97,1.

PIERZE: *perze wiatrow* 'pinna ventorum' – 17,11; 103,4.

PŁACZ por. GŁOS.

PŁOD: *plod brzucha* 'fructus ventris' – 131,11.

PŁODNY por. OLIWA.

PODOŁEK: *podolki złote* 'fimbriae aureis' – 44,15.

PODNIESIENIE: *podniesienie głosa* 'vociferatio' – 32,3.

POGAŃSKI por. BAŁWAN.

POKARM: *pokarm chleba* 'cibus panis' – 52,5.

POKOJ por. DROGA, PRZEBYWACZ, WIELOŚĆ.

POKOLENIE:

w pokoleniu i w pokolenie 'in progeniem et progeniem' – 48,10.

pokolenia ziemie 'tribus terrae' – 71,18.

POKORNY por. RZECZ.

pokorne duchem 'humiles spiritu' – 33,18.

POLNY por. CUDNOŚĆ, ZWIERZĘTA.

PÓŁNOCNY por. STRONA.

POŁUDNIOWY por. WIATR.

POMAZANIEC por. OBLICZE.

POMOCNIK por. BOG.

PONIŻONY por. RZECZ.

POŚRZODEK: w *pośrzedku dniów* – KI₂ 1

w *pośrzedku domu* 'in medio domus' – 100,3; 100,9.

w *pośrzedku serca* 'in medio cordis' – 39,11.

w *pośrzedku ziemi* 'in medio terrae' – 73,13.

POWROZEK: *powrozek dziedzictwa* 'funiculus hereditatis' – 104,11.

powrozek rozdzielenia 'funiculus ditributionis' – 77,60.

PRAWDA por. DROGA, JEZIORO.

miłosierdzie i prawda 'misericordia et veritas' – 84,11; 88,15 // *prawda*

i miłosierdzie 'veritas et misericordia' – 88,24.

PRAWY: *prawe sercem* 'rectis corde' – 10,2.

PRĘT: *pręt dziedzictwa* 'virga hereditatis' – 73,3.

PROCH: *proch śmierci* 'limus mortis' – 21,16.

PROSTY por. DUCH.

prosty sercem 'rectus corde' – 7,11; 31,14; 35,11; 36,15; 72,1; 93,15 //

proste na sercu 'rectis corde' – 96,12.

PROŚBA por. GŁOS.

prośby serca 'petitones cordis' – 36,4.

PROŻNOŚĆ por. RADA.

PROZNY por. RZECZ.

PRZEBYWACZ: *przebywacz pokoja* – KI₂ 2.

PRZEBYWANIE por. MIESCE.

PRZYBYTEK // PRZEBYTEK por. MIESCE.

przybytek domu 'atrium domus' – 91,13.

przybytek imienia 'tabernaculum nominis' – 73,8.

przybytki panowe 'atria Domini' – 83,1.

przybytek święty – KM 5 // *święty przybytek* – KM 21.

PRZYJEMCA por. BOG.

PRZYKAZANIE por. DROGA.

PRZYKRYCIE: *przykrycie skrzydł* 'tegimen alarum' – 35,8; 60,4; 62,8.

PSALMOWY por. GŁOS.

PSI por. MUCHA.

PTAK: *ptaki niebieskie (ptacy niebiescy)* 'volucres caeli', 'volatilia caeli' – 8,8; 49,12; 78,2; 103,13.

PYCHA por. NOGA.

PYSZNY por. OKO.

RADA: *rada próżności* 'concilium vanitatis' – 25,4.

RADOŚĆ por. **WESELENIE**.

wesele i radość 'laetitia et exultatione' – 44,17.

RAMIĘ: *ramię mocy* 'brachium virtutis' – 88,11.

RANO: *rano na świtanie* 'mane diluculo' – 45,5.

RĘKA por. **DZIAŁO**, **NIEWINNY**, **OWCA**, **UCZYNEK**.

ręka grzesznego 'manus peccatoris' – 96,11; 81,4.

ręka nieprzyjaciela (*ręce nieprzyjaciół*) 'manus inimicus' – 30,10; 30,19; 77,69; 105,11; 106,2.

ręka piekła 'manus inferi' – 88,47.

ręce miecza 'manus gladii' – 62,9.

ROBOTA: *robota i boleść* 'labor et dolor' – 9,29; 9,37; 89,11.

RODZAJ:

od (w) rodzaju (i) w rodzaj 'a generatione in generationem', 'in generatione et generationem' – 9,28; 32,11; 44,19; 71,5; 76,8; 78,15; 84,5; 88,2; 88,5; 89,1; 99,5; 101,13; 101,25; 105,31.

rodzaj drugi 'generatio altera' – 77,4; 77,7; 101,19.

RODZĄCY por. **ZIEMIA**.

RODZENIE por. **MIESCE**.

RODZIĆ por. **ZIEMIA**.

ROG: *rog zbawienia* 'cornu salutis' – 17,3.

rogi grzesznych 'cornua peccatorum' – 74,10.

rogi sprawiedliwego 'cornua iusti' – 74,10.

ROZDZIELENIE por. **POWROZEK**.

ROZGNIEWANIE por. **GNIEW**.

ROZKOSZ por. **STRUMIEŃ**.

RYBA: *ryby morskie* 'piscis maris' – 8,8.

RZĄDZENIE por. **MIOTŁA**.

RZECZ: *rzecz gorzka* 'res amara' – 63,3.

chwalebne rzeczy 'gloriosa' – 86,2.

dobre rzeczy 'bona' – 8,7; 12,6; 102,5.

dziwne rzeczy 'mirabilia' – 118,18.

groźne rzeczy 'terribilia' – 105,22.

jedna rzecz 'una' 26,7; 40,5.

falszywe rzeczy 'falsa' – 57,3.

niepewne rzeczy 'incerta' – 50,7.

poniżone, pokorne rzeczy 'humilia' – 112,5.

prozne rzeczy 'vana' – 11,2.

tajemne rzeczy 'occulta' – 50,7.

twarde rzeczy 'dura' – 59,3.

wielkie rzeczy 'magna', 'magnalia' – 37,17; 54,13; 105,22; 130,2.

wielmożne rzeczy 'magnalia' – 70,21.

wszystki rzeczy 'omnia' – 1,4; 43,19; 95,11; 102,1; 103,25; 103,28; 115,3; 118,90; 134,6; 138,4; 145,4.

złe rzeczy 'mala' – 20,11; 37,21; 39,20; 40,8; 139,12.

SĄD: *sąd skorzany* 'uter' – 118,83.

sądy chwały 'vasis psalmi' – 70,24.

SERCE por. BOG, CZYSTY, ŁKANIE, MYŚLENIE, NIEMĄDRY, NIEWINNOŚĆ, NIEWINNY, POŚRZODEK, PRAWY, PROSTY, PROŚBA, SKRUSZONY, SMUTNY, SPRAWIEDLIWY, TAJEMNICA, ZASMUCENIA, ZGOTOWANIE, ŻĄDZA.

serce czyste 'cor mundum' – 50,11.

serce morza 'cor maris' – 45,2.

serce skruszone 'cor contritum' – 50,18.

gotowe serce 'paratum cor' – 107,1; 107,1.

w sercu i w sercu 'in corde et corde' – 11,2.

SIADŁY por. GORA.

SIDŁO: *sidło łowiących* 'laqueus venantium' – 90,3.

sidło śmierci 'laqueus mortis' – 17,6.

SION por. GORA.

SKORZANY por. SĄD, WOR.

SKRZYDŁO por. CIEŃ, PRZYKRYCIE.

SKRUSZONY por. SERCE.

skruszony sercem 'conpunctus corde' – 108,15.

SKRUSZENIE por. WINO.

SKRYCIE: *skrycie oblicza* 'abditum faciei' – 30,25.

SKRZYDŁO por. CIEŃ.

SŁONIOWY por. DOM.

SŁOŃCE por. ZACHOD.

SŁOWO: *słowo gospodynowe* 'verbum Domini' – 32,6.

słowo panowo 'verbum Domini' – 32,4.

słowa ust 'verba oris' – 16,15; 35,3; 53,2; 77,1; KM 1.

SMROD por. BŁOTO.

SMUTEK: *wszystki smutki* 'omnis tribulationis' – 33,4; 33,6; 33,17.

SMUTNY: *smutnego serca* 'tribulatus corde' – 33,18.

SPRAWIEDLIWOŚĆ por. DROGA, OFIARA, ŚCIEŻKA.

SPRAWIEDLIWY por. DROGA, ROG.

sprawiedliwy sercem 'rectus corde' – 63,11.

STAROŚĆ: *do starości i starzenia* 'usque senectam et senium' – 70,19.

STARZENIE: *do starości i starzenia* 'usque senectam et senium' – 70,19.

STOLEC: *stolec wrzedliwości* 'cathedra pestilentiae' – 1,1.

STRONA: *strona północna* 'latera aquilinis' – 47,2 // *północna strona* 'aquilo' – 88,2.

STROŻA: *jableczna stroża* 'pomorum custodia' – 78,1.

STRUMIEŃ: *strumień rozkoszy* 'torrens voluntatis' – 35,9.

STRUNA por. ŻOŁTARZ.

STRZAŁA: *strzała latająca* 'sagitta volante' – 90,6.

STUDNIA:

studnia Izrael 'fons Israhel' – 67,28.

studnia zbawiciela 'fons salvatoris' – KI₁ 4.

studnia żywa 'fons vivum' – 41,2

studnia żywota 'fons vitae' – 35,10.

SYN: syn (synowie, syny) człowieczy 'filius homini' – 4,3; 11,9; 13,3; 20,10; 30,24; 32,13; 35,8; 44,3; 48,2; 52,3; 56,6; 57,2; 61,9; 61,9; 65,4; 79,16; 79,18; 88,46; 89,3; 106,8; 106,15; 106,21; 106,31; 113,25 // *syn człowieka* 'filius hominis' – 8,5 // *synowie ludzcy* 'filiis hominum' – 10,5; 11,1; 144,11; 145,2.

syn złości 'filius iniquitatis' – 88,22.

synowie Boży 'filiis Dei' – 88,7.

synowie izraelscy 'filii Israhel' – KM 23 // *synowie Izrael* 'filii Israhel' – 102,7.

synowie Jakobowi 'filii Jacob' – 104,6.

synowie synów 'filii filiorum' – 102,17.

SZCZESNY por. DROGA.

ŚCIEŻKA: *ścieżka gniewu* 'semita irae' – 77,55.

ścieżki sprawiedliwości 'semitae iustitiae' – 22,3.

ŚMIERĆ por. BOLEŚĆ, CIEMNOŚĆ, CIEŃ, DRŻENIE, PROCH, SIDŁO, WROTA.

ŚMIERNY: *śmierne ziemie* 'mansueti terrae' – 75,9.

ŚPIEWANIE: *śpiewanie nowe* 'canticum novum' – 32,3; 39,4; 95,1.

ŚWIATŁOŚĆ: *światłość oblicza* 'lumen vultus' – 4,7; 88,16.

światłość oczu 'lumen oculorum' – 37,10.

światłość Pana Boga 'splendor Domini Dei' – 89,19.

światłość żywiących 'lumen viventium' – 55,13.

ŚWIĘTY por. DUCH, DZIEŃ, GORA, IMIĘ, KOŚCIOŁ, MIESCE, OBLICZNOŚĆ, OLEJ, PRZEBYTEK, RADA, STOLEC.

święty Boży 'sanctus Domini' – 105,17.

wszyscy święci 'omnes sancti' – 33,9.

ŚWITANIE por. RANO.

TAJEMNICA: *tajemnice serca* 'abscondita cordis' – 43,23.

TAJEMNY por. RZECZ.

TŁUSTY por. GORA.

TWARDY por. RZECZ.

UBOGI por. NĘDZA, WOŁANIE, ŻĄDZA, ŻEBRAK.

ubogi z ubóstwa 'pauper de inopia' – 106,41.

ubogi i żebrak 'inops et mendicus' – 108,15.

UBOSTWO por. UBOGI.

UCZYNEK por. OWOC.

uczynki Boże 'opera Dei' – 63,10; 65,4; 77,9; 106,24.

uczynki Gospodynowe 'opera Domini' – 27,7.

uczynki palców 'opera digitorum' – 8,4.

uczynki Panowe 'opera Domini' – 76,11.

uczynki ręki (rąk) 'opera manuum' – 9,17; 18,1; 27,6; 27,7; 88,19; 88,19; 91,4.

ULICZKA: *uliczki niebieskie* 'ianua caeli' – 77,27.

uliczki wieczne 'portae aeternales' – 23,7; 23,9.

UPOKORZONY por. KOŚĆ.

USŁANIE por. ŁOŻE.

USTA por. DUCH, GRZECH, SŁOWO, WYMOWA.

WARGA por. MOWA.

wargi łściwe 'labia dolosa' – 30,21.

wargi wesela 'labia exultationis' – 62,6.

wargi zdradliwe 'labia dolosa' – 11,3; 16,2.

WEŁNA: *weln bicie* 'spiritus procellarum' – 10,7.

WESELE por. GŁOS, WARGA.

wesele i radość 'laetitia et exultatione' – 44,17 // *radość i wesele* 'gaudium et laetitia' – 50,9.

wesele zbawienia 'laetitia salutaris' – 50,13.

WESELENIE: *weselenie w radości* 'laetandum in laetitia' – 105,5.

WĘGLE: *węgle ogniowe* 'carbones ignis' – 17,13; 17,14.

WIATR por. OBLICZE, PIERZE.

wiatr zachodu 'africus' – 77,30.

wiatr południowy 'auster' – 77,30; 125,5.

WIECZNIE: *wiecznie i na wiek wiekom* 'in aeternum et in saeculum saeculi' – 9,5; 9,40.

WIECZNY por. ULICZKI.

WIECZOR:

od zarania aż do wieczora – KI₂ 4; KI₂ 6.

aż do wieczora 'usque ad vesperum' – 103,24.

WIEK:

od wieku i aż do wieku 'a saeculo et usque in saeculum' – 105,47 // *od wieku i aż na wieki* 'a saeculo usque in saeculum', 'ab aeterno et usque in aeternum' – 89,2; 102,16.

od wieku i na wieki 'a saeculo et in saeculum' – 40,14.

na wieki wieków 'in saeculum saeculi' – 47,13; 82,16; 83,5; 88,29; 91,8; 103,6.

na wiek wieka 'in saeculum saeculi' – 20,6; 21,28; 44,8; 60,8.

wiecznie i na wiek wiekom 'in aeternum et in saeculum saeculi' – 9,5; 9,40.

na wiek(i) i na wiek wieka(ow) – 20,4; 44,20; 51,8.

aże na wieki – 48,19; 105,31.

na wieki – 28,9; 29,7; 29,15; 30,1; 36,19; 36,29; 36,31; 40,13; 43,10; 44,3; 47,7; 47,13; 48,8; 51,9; 54,25; 60,4; 60,7; 70,1; 71,17; 71,20; 72,25; 74,9; 76,7; 77,75; 78,15; 80,14; 85,11; 88,1; 88,3; 88,4; 88,28; 88,35; 88,36; 88,51; 91,8; 99,5; 101,13; 101,29; 102,9; 102,9; 103,32; 104,8; 105,1; KM 21.

WIEL(I)KI por. CERKIEW, KROL, MIŁOSIERDZIE, PAN, RZECZ, WIELKOŚĆ.

WIELMOŻNOŚĆ por. CHWAŁA.

WIELMOŻNY por. RZECZ.

WIELKOŚĆ: *wielika wielkość* 'magna multitudo' – 30,23.

WIELOŚĆ: *wiełość bogactw* 'multitudi divitiarum' – 48,6; 51,8.

wiełość boleści 'multitudo dolorum' – 93,19.

wiełość chwały 'multitudo gloriam' – KM 6.

wiełość gniewu 'multitudo irae' – 9,25.

wiełość lutości 'multitudo miserationum' – 68,20.

wiełość miłosierdzia 'multitudo misericordiac' – 5,6; 68,17; 105,7; 105,43.

wiełość mocy 'multitudo virtutis' – 32,16; 65,2.

wiełość pokoja 'multitudo pacis' – 36,11.

wiełość złości 'multitudo impictatis' – 5,12.

WIEŻA: *wieża mocy* 'turris fortitudinis' – 60,3.

WINNY por. JAGODA.

WINO: *wino skruszenia* 'vinum conpunctionis' – 59,3.

WODA por. GŁOS, JEZIORO, WYCHOD.

WOLA: *dobra wola* 'bona voluntas' – 5,14; 105,4.

WOŁANIE por. OFIARA.

wołanie ubogich 'clamor pauperum' – 9,13.

WOR: *wor skorzany* 'uter' – 32,7.

WOZ: *woz Boży* 'currus Dei' – 67,18.

WROTA: *wrota piekielne* 'portae inferni' – KI₂ 1.

wrota śmierci 'porta mortis' – 9,14; 106,18.

WRZEDLIWOŚĆ por. STOLEC.

WSCHOD por. ZACHOD.

od słońca wschodu aż (i) do zachodu 'a solis ortu usque ad occasum',
'a solis ortu et occasu' – 49,2; 106,3.

od wschodu ani od zachodu 'ab oriente neque ab occidente' – 74,6.

WSZELKI por. CZŁOWIEK, ZIEMIA.

WSZYTEK por. ANIOŁ, DZIEŃ, LUDZIE, NIEPRZYJACIEL, RZECZ, SMUTEK, ŚWIĘTY, ZIEMIA, ZŁOŚĆ.

WYCHOD: *wychody wod* 'exitus aquarum' – 106,33; 106,35.

WYDAWCA: *zakona wydawca* 'legislator' – 9,21.

WYMOWA: *wymowy Boże* 'eloquia Dei' – 106,11.

wymowy gospodynowe 'eloquia Domini' – 17,32.

wymowy panowe 'eloquia Domini' – 104,19 // wymowy pańskie 'eloquia Domini' – 11,7.

wymowy ust 'eloquia oris' – 18,15.

WYŚLUCHANIE: *gotow ku wysłuchaniu* 'deprecabilis' – 89,15.

ZACHOD por. WIATR.

od słońca wschodu aż (i) do zachodu 'a solis ortu usque ad occasum', 'a solis ortu et occasu' – 49,2; 106,3.

od wschodu ani od zachodu 'ab oriente neque ab occidente' – 74,6.

ZAKON por. WYDAWCA.

ZAPAMIĘTANIE por. ZIEMIA.

ZARANIE: *od zaranja aż do wieczora* 'de mane usque ad vesperam' – KI₂ 4; KI₂ 6.

aż do zaranja 'usque ad mane' – KI₂ 5.

ZASMUCENIE por. DZIEŃ.

zasmucenia serca 'tribulationes cordis' – 24,18.

ZATRACENIE por. DZIEŃ.

ZBAWICIEL por. BOG, STUDNIA.

zbawiciel oblicza (mego) 'salutare vultus mei' – 42,6.

ZBAWIENIE por. BOG, KIELICH, ROG, WESELE.

zbawienie oblicza 'salutare vultus' – 41,7; 41,16.

zbawienie Boże 'salutare Dei' – 49,24.

ZDRADLIWY por. WARGA.

ZEBRANIE: *zebranie złościwych* 'ecclesia malignantium', 'conventus malignantium' – 25,5; 63,2.

ZGROMADZENIE: *zgromadzenie ludu* 'synagoga populorum' – 7,7.

ZGOTOWANIE: *zgotowanie serca* 'praepratio cordis' – 9,41.

ZIEMIA por. FUNDAMENT, GNOJ, GRANICA, GRZESZNY, KONIEC, KRAJ, KROL, KROLESTWO, NISKOŚĆ, OBLICZE, OKRĄG, POKOLENIE, ŚMIERNY.

murzyńska ziemia 'Actiopia' – 67,34.

ziemia rodząca 'germinans' – 64,11.

wszyscy ziemia 'universa terra', 'omnis terra' – 8,1; 8,9; 46,2; 47,2; 56,7; 56,14; 95,9; 104,7; KI₂ 6.

wszelka ziemia 'omnis terra' – 32,8; 44,18; 46,7; 65,1; 65,3; 71,20; 82,17; 95,1; 96,5; 96,10; 97,7; 99,1.

ziemia Cham 'terra Cham' – 104,22; 104,26; 105,22.

ziemia Egiptu 'terra Aegypti' – 80,5; 80,9.

ziemia zapamiętania 'terra oblivionis' – 87,13.

ziemia żyjących 'terra viventium' – 26,19; 51,5; KI₂ 2.

ZŁOŚCIWY por. ZEBRANIE.

ZŁOŚĆ por. DOM, SYN, WIELOŚĆ.

wszystki złości 'omnes iniquitates' – 38,12; 50,10; 102,3.

ZŁOTY por. PODOLEK.

ZŁY por. DZIEŃ.

ZWIERZĘTA: *zwierzęta polne* 'pecora campi' – 8,7; 103,12.

ŻĄDZA: *żądza serca* – 20,2.

żądza ubogich – 9,41.

ŻEBRAK: *ubogi i żebrak* 'inops et mendicus' – 108,15.

ŻOŁĆ por. JAGODA.

ŻOLTARZ: *żoltarz o dziesięci strun* 'decacordo psalterium' – 91,3.

ŻYWIĄCY por. ŚWIATŁOŚĆ, ZIEMIA.

ŻYWOT por. BOG, DROGA, DZIEŃ, OWOC, STUDNIA.

żywot ducha – KI₂ 10.

ŻYWY por. BOG, KRAINA, STUDNIA.

ŻRZENICA: *żrzenica oka* 'pupilla oculi' – 16,9.

ZWROTY:

BAĆ SIE:

bać się od bojaźni 'timere a timore' – 90,5.

bać się Pana 'timere Dominum' – 33,9; 111,1; 118,19; 113,22; 117,4; 127,1; 127,5; 134,20.

BADAĆ SIE:

badać się po przykazaniach (na przykazania) 'scrutari mandata' – 118,69; 118,115.

BŁYSKAĆ: *błyskać trzaskawicą* 'fulgere coruscationem' – 143,7.

BOG por. BOGOSŁAWIĆ, CHWALIĆ, KUSIĆ, POŁOŻYĆ, POWYSZAĆ, SZUKAĆ, ŚPIEWAĆ, UCZYNIĆ, WESELIĆ SIE, WOŁAĆ.

BOGOSŁAWIĆ por. UCZYNIĆ

bogosławić Bogu 'benedicere Deum' – 67,28.

bogosławić imieniu (imionowi) 'benedicere nomini' – 95,2; 144,1.

bogosławić Panu 'benedicere Domini' – 33,1; 102,20; 102,21; 102,22; 113,24; 113,27; 133,1; 133,3; 134,19; 134,19; 134,20; 134,20; KTM 1;

KTM 2; KTM 2 i nast.

BOJAŻŃ por. BAĆ SIE, DRZEĆ.

BOLEŚĆ por. POCZAĆ.

BYĆ: *z wybranym wybranym być* 'cum electo electus esse' – 17,29.

CHERUBIN por. SIEDZIEĆ.

CHODZIĆ:

chodzić w niewinności 'ambulare in innocentia' – 83,13.

idąc chodzić 'euntes ire' – 125,7.

na drogach Jego chodzić – 118,2 // *chodzić po drogach Jego* 'ambulare in viis eius' – 127,1.

zasmucon(y)m chodzić 'contristatus ingredi', 'contristatus incedere', 'tristis incedere' – 37,6; 41,13; 42,2.

CHWAŁA por. DAĆ, CHWALIĆ, CZYNIĆ, MOWIĆ, POWIADAĆ, PRZYNIEŚĆ, ŚPIEWAĆ, UPRZEDZIĆ, WIELMOŻYĆ, WROCIEĆ, WYPOWIADAĆ, WZJAWIĆ, ZWIASTOWAĆ.

CHWALIĆ:

chwalić Boga 'laudare Deum' – 80,8; 147,1 // *Boga chwalić* – TD 1 // // *w Bodze chwalić* 'in Deo laudare' – 55,4; 55,11.

chwalić chwałę 'laudare laudem' – 105,13 // *chwalić w chwale* 'psallam in gloria' – 107,1

chwalić imię (Boże, Pana) 'laudare nomen' – 68,35; 73,22; 85,8; 85,11; 99,5; 105,46; 112,1; 134,1; 148,4; 148,12; 149,3; TD 26.

chwalić padając 'adorare' – 21,30; 21,32.

chwalić Pana 'adorare Dominum', 'laudare Dominum' – 21,28; 28,2; 95,8; 95,8; 101,19; 112,1; 116,1; 134,1; 134,3; 145,1; 146,1; 147,1; 148,1; 148,7; 150,1; 150,5 // *w Panie chwalić* 'in Domino laudare' – 55,11.

CHWIAĆ: *chwiać głową* 'movere caput' – 21,7; 108,24.

CIEMNOŚĆ por. POŁOŻYĆ.

CIERPIEĆ: *skromnie cierpieć* 'continuere' 88,49.

CUDNOŚĆ por. OBLEC SIE.

CUDZY por. UCZYNIĆ.

CZekać: *czekając czekać* 'expectans expectare' – 39,1.

czekać cierpiąc 'sustinere' – 32,20.

CZEŚĆ por. MÓWIĆ, UCZYNIĆ

CZYNIĆ:

czynić dobrze 'facere bonum' – 36,28; 52,4 // *dobrze czynić* – SA 39 // *czynić dobroć* 'facere bonitas' – 36,3

czynić dziwy (czyniący dziwy) 'facere mirabilia' – 71,19; 76,13; 77,15; 85,9; 87,11; 135,4; KM 12.

czynić głos chwały 'facere vocem laudis' – 65,7.

jawne czynić 'nota facere' – 77,7; KI 1,5.

języki czynić 'linguis agere' – 13,5.

czynić łściwie 'dolose egit' – 35,2.

czynić miłosierdzia 'facere misericordiam', 'facere miserationes' – 17,52; 39,15; 102,6; 108,14.

czynić niesprawiedliwość (czyniący niesprawiedliwość) 'facere iniustitias', 'operare iniustitiam', 'operare iniquitatem' – 5,6; 36,7; 93,4; 118,3.

czynić pychę (czyniący pychę) 'facere superbiam' – 30,30; 100,9.

czynić [...] sąd 'facere iudicium' – 102,6; 118,121; 145,5.

czynić słowo (czyniący słowo) 'facere verbum' – 102,20.

słyszający czynić 'auditam facere' – 65,7.

czynić sprawiedliwość – 14,2; 105,3; 118,121.

czynić wolą (wolej) 'facere voluntatem' – 102,21; 142,11.

zbawione czynić 'salvos facere' – 7,11; 67,22 // *zbawienie czynić* 'salvos facere' – 16,8

czynić złość (czyniący złość) 'operare iniquitatem', 'facere iniquitatem', 'facere mala' – 6,8; 13,8; 27,3; 33,16; 35,13; 36,1; 52,5; 58,2; 58,6; 63,2; 91,7; 91,9 93,17; 100,10; 124,5; 140,5 // *złości czyniący* 'iniqua agentes' – 24,3.

źle czynić 'malignare' – 36,9

DAĆ: *dać chwałę* 'dare gloriam' – 65,1; 67,37; 113,9 // *chwałę dać* 'psallere' – 146,7 // *dawać chwałę* 'confitere' , 'psallere' – 135,2; 135,27; 135,28; 137,2; 137,5; 138,13; 143,10; 144,9.

dać głos 'dare vocem' – 17,14; 103,13 // *głos dać* 'vocem dare' – 76,16.

dać moc 'praestare virtutem' – 29,8.

nadzieję dać 'spem dare' – 118,49.

dać podług serca 'tribuere secundum cor' – 19,4.

dać pokarm 'dare escam' – 103,28; 135,26; 144,16; 145,5 // *pokarm dać* 'escam dare' – 110,4.

dać pomoc 'dare auxilium' – 59,12; 107,13.

dać prośbę 'dare petitionem' – 105,16.

dać rozum 'dare intellectum' – 118,34; 118,72; 118,125; 118,169 // *rozum dać* 'intellectum dare' – 118,130; 118,144.

dać słowo 'dare verbum' – 67,12.

dać w hańbienie 'dare in opprobrium' – 56,4.

dać w ręce miecza 'tradere in manus gladii' – 62,9.

dać wielmożność – P 4

dać zbawienie 'dare salutare' – 13,11 // *zbawienie dać* 'salutare dare' – 84,7 // // *dawać zbawienie* 'dare salutem' – 143,11.

dać ziemię 'dare terram' – 104,11 // *ziemię dać* 'terram dare' – 113,25

dać ziemię w dziedzictwo 'dare terram hereditatem' – 134,12; 135,22.

DOBROĆ por. CZYNIĆ.

DOBRZE por. CZYNIĆ, DZIAŁAĆ, UCZYNIĆ.

DOSKONAŁE por. UCZYNIĆ.

DRŻEĆ: *drżeć bojaźnią* 'trepidare timore' – 13,9; 52,6.

DUCH por. WYPUŚCIĆ, ŻYWOT.

DUSZA por. KORZYĆ, NASYCIĆ, PODNIEŚĆ, STRZEC, SZUKAĆ, URAGAĆ, UWESELIĆ, WYKUPIĆ, WYRWAĆ, WYTARGNAĆ.

DZIAŁAĆ: *dobrze szczęście działać* 'prosperare' – 117,24.

działający złości 'iniqua gerens' – 25,4.

niesprawiedliwość działać -- 105,6.

DZIEDZICTWO por. POSIAŚĆ, WRÓCIĆ, WZIAĆ.

DZIEKOWAĆ:

dziękować Panu 'confitere Domino' – 105,1; 106,1; 106,8; 106,15; 106,21; 106,31; 117,1; 117,19; 135,1; 135,3 i nast.

DZIWNY por. UCZYNIĆ.

DZIWIY por. CZYNIĆ, POWIADAĆ, UCZYNIĆ, WYMÓWIĆ, WYPOWIADAĆ, WYZNAWAĆ.

EWANGELIA por. PRZEPOWIADAĆ.

FALSZYWY por. MÓWIĆ.

GŁOS por. CZYNIĆ, POSŁUCHAĆ, PRZYSTAĆ, USŁYSZEĆ, WOŁAĆ, WYŚLUCHAĆ.

GŁOWA por. CHWIAĆ, PODNIEŚĆ.

GNIEW por. ODWRÓCIĆ, POBUDZAĆ, POBUDZIĆ, ROSCIĄGNAĆ, USTAĆ, UŚMIERZYĆ, WYLAĆ.

HAŃBIENIE por. DAĆ.

IMIĘ por. BOGOSŁAWIĆ, CHWALIĆ, POWYSZAĆ, SPOWIADAĆ SIE, ŚPIEWAĆ, WZJAWIAĆ, ZWIASTOWAĆ.

JAWNY por. CZYNIĆ, UCZYNIĆ.

JĘZYK por. CZYNIĆ, ŁGAĆ, MOWIĆ, OSTRZYĆ, ROZDZIELIĆ, WESELIĆ SIE.

KARAĆ: *karząc karać* 'castigans castigare' – 117,18.

KLESKAĆ: *kleskać rękoma* 'plaudere manibus' – 46,1.

KORZYĆ: *korzyć duszę* humiliare animam' – 34,16.

KUSIĆ: *kusić Boga* 'temptare Deum' – 77,46; 77,62; 105,15.

LUBY por. UCZYNIĆ.

ŁĘCZYSKO por. NACIĄGNAĆ, ZŁAMAĆ.

ŁGAĆ: *językiem łgać* 'lingua mentire' – 77,40.

ŁŚCIWIE por. CZYNIĆ.

ŁŚCIWOŚĆ por. MOWIĆ, MYŚLIĆ, UCZYNIĆ.

ŁUK por. NACIĄGNAĆ, WYCIĄGNAĆ.

ŁZA por. UBACZYĆ.

MIECZ por. DAĆ.

MIEĆ: *dufanie mieć* 'confidere' – 145,2.

nadzieję mieć (nadzieję mający) 'sperare', 'confidere', 'supersperare' – 4,6; 5,12; 7,1; 9,10; 10,1; 12,5; 15,1; 16,8; 17,2; 17,32; 20,7; 21,4; 21,4; 21,5; 21,8; 24,1; 24,21; 25,1; 26,6; 27,9; 30,1; 30,8; 30,18; 30,24; 30,31; 31,13; 32,18; 32,21; 32,22; 33,8; 33,22; 35,8; 36,3; 36,5; 36,42; 37,16; 39,5; 40,10; 41,7; 41,16; 42,6; 43,8; 51,7; 51,8; 54,27; 55,3; 55,4; 55,11; 56,1; 56,2; 61,8; 61,10; 63,11; 68,4; 70,1; 70,15; 77,26; 83,13; 90,2; 90,4; 90,14; 111,7; 113,16; 113,17; 113,18; 113,19; 117,8; 117,8; 117,9; 117,9; 118,42; 118,43; 118,81; 118,114; 118,147; 124,1; 129,5; 129,6; 130,5; 134,18; 140,10; 142,9; 143,3; 144,15; 146,12; TD 29; TD 30; KI 2,5.

we éci mieć – KZ 2.

w *mierzączce* mieć 'abominari' – 5,6; 105,38.

w *nienawiści* mieć 'odio habere' 118,113; 118,128; 118,163.

mieć podejrzenie 'suspicare' – 67,16.

mieć skruszenie 'conpungere' – 4,5; 34,19.

mieć szczęście 'prosperare' – 36,7.

mieć użytek 'proficere' – 88,22.

MIERZĄCZKA por. **MIEĆ**, **POŁOŻYĆ**, **UCZYNIĆ**.

MIŁOSIERDZIE por. **CZYNIĆ**, **ODDALIĆ**, **POWYSZAĆ**, **UKAZAĆ**, **WSPOMINAĆ**, **WYPOWIADAĆ**.

MIŁOWAĆ:

miłować Pana 'diligere Dominum' – 30,30; 96,11.

miłować przykazania 'diligere mandata' – 118,127 // *przykazania miłować* 'mandata diligere' – 118,159; 118,166.

miłować sprawiedliwość 'iustitias diligere', 'diligere iustitiam' – 10,8; 44,9.

miłować w uściech 'diligere in ore' – 77,40.

miłować zakon (*miłujący zakon*) 'diligere legem' – 118,97; 118,165 // *zakon miłować* 'legem diligere' – 118,114; 118,163.

miłować złość 'diligere iniquitatem', 'diligere malitiam' – 10,6; 51,3.

MOC por. **PRZEPASAĆ**, **UCZYNIĆ**, **WYSŁAWIAĆ**.

MODLIĆ SIE: *padając modlić się* 'adorare' – 5,7.

MODLITWA por. **ODPADAĆ**, **POŚLAĆ**, **PRZYJAĆ**, **PRYZYSTAĆ**, **WEŹRZEĆ**, **WYŚLUCHAĆ**, **WZGARDZIĆ**.

MOWIĆ:

mówić chwałę 'dicere gloriam' – 28,8; 65,3; 67,4 // *chwałę mówić* 'psalmum dicere' – 17,51; 26,11; 56,10; 56,12; 60,8; 64,14; 118,164; 144.

cześć mówić 'psalmum dicere' – 65,1.

mówić duszy 'dicere animae' – 3,2.

mówić fałszywe rzeczy 'loquere falsa' – 57,3.

mówić językiem 'loquere lingua' – 108,2 // *mówić w języku* 'loquere in lingua' – 38,5 // *języki mówić* 'linguis agere' – 5,10.

mówić łściwość 'loquere dolum' – 33,13; 37,13.

mówić mądrość 'loquere sapientiam' – 48,3.

mówić pokój 'loquere pacem' – 84,8.

mówić próżności 'loquere vanitates' – 37,13; 143,9; 143,12.

mówić sprawiedliwość 'loquere aequitatem' – 51,3 // *sprawiedliwość mówić* 'iustitiam loquere' 57,1.

mówić w sercu 'loquere in corde', 'dicere in corde' – 14,3; 73,9 // *w sercu*

mówić 'corde loquere' – 11,2.

mówić w uściech 'loquere in ore' – 58,8 // *mówić przez usta* 'loqui per os' – KZ 3.

mówić wargami 'loquere labiis' – 21,7.

wiele mówiący 'magniloquus' – 11,3.

wielkie rzeczy mówić 'magna loquere' – 37,17; 54,13.

mówić złe rzeczy 'dicere mala' – 40,5.

mówić złość (mówiący złość) 'iniquitatem loquere', 'dicere iniquis', 'loquere iniqua', 'loquere mala' – 62,9; 72,8; 74,5; 93,4; 100,9; 108,19 // złości mówić – 34,30.

źle mówić (źle mówiący) 'maledicere', 'male loquere' – 36,23; 77,22; 118,42.

MYŚLIĆ:

myśleć łciwości 'dolos cogitare' – 34,23.

myśleć mądrość 'cogitare sapientiam' – 36,32.

myśleć próżności 'meditare inania' – 2,1.

myśleć złą radę 'malignare consilium' – 82,3.

myśleć złe rzeczy 'cogitare mala' – 40,8.

myśleć złości 'cogitare iniquitates' – 34,15; 139,2 // złość myśleć 'iniquitatem cogitare' – 35,4.

NACIĄGAŃĆ: naciągnąć łuk 'intendere arcum' – 10,2.

naciągnąć łączysko 'intendere arcum' – 36,14; 57,7; 63,3.

NADZIEJA por. MIEĆ, POŁOŻYĆ, UCZYNIĆ SIE.

NAKŁONIĆ:

nakłonić serce 'inclinare cor' – 118,36; 118,112.

nakłonić ucho (ucha) 'inclinare aurem' – 16,7; 44,12; 48,4; 77,1; 85,1; 87,2; 101,2; 114,2 // uszy nakłoniłone 'aures intendentes' – 129,2.

NASIENIE por. SPRAWIĆ.

NASYCIĆ: nasycić duszę 'satiare animam' – 106,9.

NAUCZAĆ: nauczać nauki 'docere scientiam' – 93,10.

NAUCZYĆ:

nauki nauczyć 'scientiam docere' – 118,65.

nauczyć sprawiedliwości 'docere iustificationes' – 118,67; 118,135; 118,171

// sprawiedliwości nauczyć 'iustificationes docere' – 118,63; 118,124.

NAWRACAĆ SIE: nawracać się ku sercu 'convertere ad cor' – 84,9.

NAWROCIĆ: nawroceni wspak 'convertere retrorsum' – 128,4.

NAWROCIĆ SIE: nawrócić się wspak 'convertere retrorsum' – 55,9.

NIEBO por. POSŁAĆ, WEŻRZEĆ.

NIENAWIDZIĆ: nienawiścią nienawidzić 'odio odisse' – 138,21.

NIENAWIŚĆ por. NIENAWIDZIĆ.

NIEPRZYJACIEL por. ROSPROSZYĆ, WYBAWIĆ.

NIESPRAWIEDLIWOŚĆ por. CZYNIĆ, DZIAŁAĆ, URODZIĆ.

NIWINNOŚĆ por. CHODZIĆ, PRZECHADZAĆ.

OBIATA por. OFIAROWAĆ.

OBIATOWAĆ: obiatować ofiarę 'immolare hostiam' – 26,11.

OBIETNICA por. ODWROCIĆ, WROCIĆ.

OBLEC:

oblec przekłęcie jako odzienie 'induere maledictionem sicut vestimentum' – 108,17.

oblec we sromotę 'idure confusione' – 131,19 // *obleczonym być sromotą* 'induari confusione' – 34,30.

oblec we zbawienie 'idure salutari' – 131,17.

OBLEC SIE: *w cudność oblec sie* 'decorem induere' – 92,1.

OBLICZE por. **ODNOWIĆ**, **ODWRACAĆ**, **ODWROCIĆ**, **OŚWIECIĆ**, **SZUKAĆ**, **UKAZAĆ**, **UPRZEDZIĆ**.

OBLICZNOŚĆ por. **WYNIŚĆ**.

OBROCIĆ:

w niwecz obrocić 'ad nihilum deducere', 'ad nihilum redigere' – 77,20; 77,65.

obrocić płacz w wesele 'convertere planctum in gaudium' – 29,14.

OBROCIĆ SIE: *obrocić sie ku głosu* 'intendere voci' – 140,2.

obrocić sie wspak 'convertere retrorsum' – 113,1; 113,5.

w niwecz obrocić sie 'ad nihilum devenire' – 77,21.

w proch obrocić sie 'in pulverem revertere' – 103,30.

ODDAĆ: *obietnice oddać* 'vota reddere' – 115,8.

ODDALIĆ: *oddalić miłosierdzie* 'dispergere misericordiam' – 88,33.

ODKŁONIĆ SIE: *odkłonić sie od złego* 'inclinare a malo' – 36,28.

ODKUPIĆ: *odkupić duszę* 'redimere animam' – 48,15; 54,20.

ODPĄDZAĆ: *odpądząć modlitwę* 'repellere orationem' – 87,15.

ODPŁACIĆ: *odpłacić odpłatę* 'retribuere retributionem' – 136,11.

ODPŁATA por. **ODPŁACIĆ**.

ODWROCIĆ: *odwrocić gniew* 'mitigare iram', 'avertere iram' – 77,43; 84,4, 105,24.

odwrocić obietnice 'avertere testamentum' – 88,38.

odwrocić oblicze 'avertere faciem' – 9,34; 21,26; 29,9; 50,10; 103,30

odwrocić wspak 'convertere retrorsum', 'avertere retrorsum' – 34,5; 39,20; 43,12

odwrocić złości 'avertere mala' – 53,5.

ODWRACAĆ:

odwracać oblicze 'avertere faciem' – 12,1; 26,14; 68,21; 87,15; 101,2;

131,10; 142,8 // *oblicze odwracać* 'faciem avertere' – 43,26.

odwracać w poniżenie 'avertere in humilitatem' – 89,3.

ODZIENIE por. **OBLEC**.

OFIARA por. **OBIATOWAĆ**, **OFIAROWAĆ**.

OFIAROWAĆ:

ofiarować obiatę 'immolare sacrificium' – 49,15 // *obiaty ofiarować* 'holocausta offerere' – 65,14.

ofiarować ofiarę 'sacrificare sacrificium' – 4,6; 106,22.

OGARNAĆ: *okrążając ogarnąć* 'circumdantes circumdare' – 117,11.

OGIEŃ por. ZAPALIĆ, ZAŻŻEC.

OKO por. SPUŚCIĆ, UBACZYĆ, ŻRZENICA.

OKRĄG por. SĘDZIĆ, UTWIERDZIĆ.

OKRĄŻAĆ por. OGARNAĆ.

OSTRZYĆ: *ostrzyć język* 'acuere linguam' – 139,3.

OŚWIECAĆ: *oświecać świecę* 'inluminare lucernam' – 17,30.

OŚWIECIĆ: *oświecić oblicze* 'inlustrare faciem', 'inluminare vultum' – 30,20; 66,1 // *oblicze oświecić* 'faciem inluminare' – 118,135.

PADAĆ por. CHWALIĆ, MODLIĆ SIE.

PAMIĘTAĆ: *pamiętać na słowo* 'memorem esse verbi' – 104,8; 104,41; 118,49.

PAN por. BAĆ SIE, BOGOSŁAWIĆ, CHWALIĆ, DZIĘKOWAĆ, POWYSZAĆ, PRZYNIĘŚĆ, SŁUŻYĆ, SPOWIADAĆ SIE, SZUKAĆ, ŚPIEWAĆ, WESELIĆ SIE, WIELBIĆ, WOŁAĆ, WZYWAĆ.

PEŁNIĆ: *pełnić słowo* 'facere verbum' – 148,8.

PIECZA por. POŁOŻYĆ.

PIEKIEŁ por. STĄPIĆ.

POBUDZAĆ por. WZBUDZIĆ

w gniew pobudzać (pobudzający) 'exasperare', 'in ira concitare' – 65,6;

77,10; 77,64 // *ku gniewu pobudzić (pobudzon)* – P 24; P 28.

POBUDZIĆ: *w gniew pobudzić* 'inritare', 'exacerbare' – 5,11; 77,45.

POCZAĆ: *począć boleść* 'concepere dolor' – 7,15.

PODEJRZANY por. MIEĆ.

PODNIĘŚĆ:

podnieść duszę 'elevare animam' – 24,1; 85,3; 142,10.

podnieść głowę 'extollere caput' – 82,2.

podnieść oczy 'levare oculos' – 120,1; 122,1.

podnieść ręce (rękę) 'extollere manus' – 27,2; 43,22; 73,4; 118,48; P 59.

PODNOŚIĆ: *podnosić ręce* 'levare manus' – 62,5; 87,10; 133,3.

POGANIN por. ROSPROSZYĆ.

POHAŃBIĆ por. UCZYNIĆ SIE.

pohańbieni i (albo) posromoceni 'confundare et reverere' – 34,4; 39,19; TD 30.

pohańbieni i zesromoceni 'confundare et reverere' – 69,2; 70,26.

POHAŃBIENIE por. UCZYNIĆ SIE.

POŁOŻYĆ: *położyć Boga pomocnikiem* 'ponere Deum adiutorem' – 51,6.

położyć ciemności 'ponere tenebras' – 103,21.

położyć mierzającą 'ponere opprobrium' – 85,8.

położyć nadzieję 'ponere spem' – 72,27; 77,9

położyć pokój 'ponere pacem' – 147,3.

położyć serca 'ponere corda' – 47,12.

położyć świadectwo 'ponere testimonium' – 80,5.

przykazanie położyć 'praeceptum ponere' – 148,6.

POŁY por. ROZDZIELIĆ.

POMOC por. WEŹRZEĆ.

POMOCNIK por. POŁOŻYĆ.

PONIŻENIE por. ODWRACAĆ.

PORODZIĆ: *porodzić złość* 'parcere iniquitatem' – 7,15.

PORUSZYĆ: *poruszyć ziemię* 'commovere terram' – 59,2.

POSIEŚĆ:

posieść ziemię 'possedere terram' – 43,4.

dziedzictwem posieść 'hereditatem possidere', 'hereditare' – 82,11; 118,111; 126,4; 135,22; 135,23;

dziedzictwem posieść ziemię 'hereditare terram' – 24,14; 36,9; 36,11; 36,23; 36,31.

POŚLAĆ: *posłać modlitwę* 'dirigere oratio' – 140,2.

posłać z nieba 'mittere de caelo' – 56,4.

posłać słowo 'mittere verbum' – 106,20.

POŚLUCHAĆ: *posłuchać głos prośby* 'intendere voci orationis' – 85,5.

POŚLUSZNY: *w słuchu ucha posłusznym być* 'in auditu auris oboedire' – 17,43.

POŚROMOCIĆ: *pohańbieni i posromoceni* 'confundare et reverere' – 34,4; 39,19.

POSTAĆ: *wstając postać* 'surgere surgite' – 126,3.

POŚMIEWAĆ SIE: *pośmiewać się pośmiewaniem* 'subsannare subsannatione' – 34,19.

POŚMIEWANIE por. POŚMIEWAĆ SIE.

POTRZEBA por. WYBAWIĆ.

POTRZEBIZNA por. WYRWAĆ.

POTRZEBNOŚĆ por. WYBAWIĆ, WYBAWIĆ, ZBAWIĆ.

POWIADAĆ: *powiadać chwały* 'narrare laudes' – 77,5.

powiadać dziwy 'narrare mirabilia' – 74,2; 104,2.

powiadać uczynki 'dicere opera' – 44,1.

zbawienie powiadać 'salutare dicere' – 39,13.

POWYSZAĆ: *powyszać duszę* 'exaltare animam' – 130,3.

powyszać imię (Pana) 'exaltare nomen' – 33,3.

powyszać miłosierdzie 'exaltare misericordiam' – 58,18.

powyszać Pana Boga 'exaltare Dominum Deum' – 98,5; 98,10.

POWYSZYĆ: *powyszyć głowę* 'exaltare caput' – 26,10.

powyszyć nad niebiosą 'exaltare super caelos' – 56,7; 56,14.

powyszyć prawicę 'exaltare dexteram' – 88,41.

powyszyć rękę 'exaltare manus' – 9,35.

powyszyć rog 'exaltare cornu' – 88,17; 88,24; 148,13; KA 16 // *rog*

powyszyć 'cornu exaltare' – 111,8.

powyszono serce 'exaltatum cor' – 130,1.

POZNAĆ: *poznać ścieżki moje* 'cognoscere semitas meas' – 138,22; 141,3.

POŻADAĆ: *pożądać żądzy* 'concupiscere concupiscientiam' – 105,15.

PRAWDA por. WYPOWIADAĆ, ZWIASTOWAĆ.

PRAWICA por. POWYSZYĆ.

PROCH por. OBROCIĆ.

PROŚBA por. POSŁUCHAĆ, WYŚLUCHAĆ, WZGARDZIĆ.

PROZNO por. UCZYNIĆ.

PROŻNOŚĆ por. MÓWIĆ, MYŚLIĆ.

PRZEBYWAĆ:

przebywać w przybytku 'habitare in tabernaculo' – 14,1.

przebywać z obliczem 'habitare cum vultu' – 139,14.

PRZECHADZAĆ:

przechadzać w niewinności serca 'perambulare in innocentia cordis' – 100,3.

PRZEKŁĘCIE por. OBLEC.

PRZEPASAĆ:

przepasać (przepasany) mocą 'praecingere virtute' – 17,34; 17,41; 64,7; KA 6

PRZEPOWIADAĆ: *przepowiadający ewangelią* 'evangelizans' – 67,12.

PRZEPOWIADANIE por. ZWIASTOWAĆ.

PRZYBYTEK por. PRZEBYWAĆ.

PRZYJĄĆ: *przyjąć modlitwę* 'percipere orationem' – 16,2 // *modlitwę*

przyjąć 'orationem suscipere' – 6,9.

przyjąć prośbę 'percipere obsecrationem' – 142,1.

uszyrna przyjąć 'auribus percipere' – 16,2; 53,2; 83,8; 85,5

PRZYNIEŚĆ: *przynieść (Panu) chwałę* 'affere gloriam' – 28,2; 95,7; 95,7.

PRZYSTAĆ: *przystać głosowi modlitwy* 'intendere voci orationis' – 5,1.

PSALM por. ŚPIEWAĆ, WZIAĆ.

PYCHA por. CZYNIĆ.

RADA por. MYŚLIĆ.

RADOŚĆ por. UWESELIĆ.

RADOWAĆ SIE:

radować i weselić sie 'exultare et laetare' – 30,8; 34,31; 39,22; 52,8; 69,4;

117,13 // *weselić sie i radować (sie)* 'laetare et exaltare' – 9,2; 31,14;

66,4; OH 30.

RĘKA por. DAĆ, KLESKAĆ, PODNIEŚĆ, PODNOSIĆ, POWYSZYĆ.

ROBOTA por. CZYNIĆ.

ROG por. POWYSZYĆ.

ROSCIĄGNAĆ:

rościagnąć gniew 'extendere iram' – 84,5.

rościagnąć ręce 'expandere manus' – 142,6.

ROSPROSZYĆ:

rosproszyc nieprzyjacielem 'disperdere inimicos' – 88,11; 142,13.

rosproszyc pogany 'dissolvere gentes' – OH 9.

ROZDZIELENIA por. ROZDZIELIĆ.

ROZDZIELIĆ:

rozdzielić języki 'dividere linguis' – 54,9.

rozdzielić na poły 'dimidiare' – 54,27.

rozdzielić (...) w rozdzielenia 'dividere (...) in divisiones' – 135,13.

RZEC: *rzec w sercu* 'dicere in corde' – 9,34; 13,1; 52,1.

RZECZ por. MOWIĆ, MYŚLIĆ, UCZYNIĆ.

SEN por. SPAĆ.

SERCE por. MOWIĆ, NAWRACAĆ SIE, POŁOŻYĆ, PRZECHADZAĆ,

RZEC, UWESELIĆ, WYLEWAĆ, ZATWARDZAĆ.

SĘDZIĆ:

sędzić we sprawiedliwości 'iudicare in aequitate', 'iudicare in iustitia' – 95,10; 97,10 // *sprawiedliwie sędzić* 'recta iudicare' – 57,1.

sędzić okrąg ziemi (ziem) 'iudicare orbem terrae' – 95,13; 97,10.

sędzić sąd 'iudicare iudicium' – 118,153.

sędzić ziemię 'iudicare terram' – 2,10; 81,8; 93,2; 95,12; 97,9.

SIEDZIEĆ: *siedzieć na cherubin* 'sedere super cherubin' – 79,2; 98,1.

SIDŁO por. SKRYĆ.

SKŁONIĆ: *skłonić ucho* 'inclinare aurem' – 30,2; 70,2.

SKROMNIE por. CIERPIEĆ.

SKRUSZYĆ: *skruszone sercem* 'contritos corde' – 146,3.

SKRYCIE por. SKRYĆ.

SKRYĆ: *skryć sidła* 'abscondere laqueos' – 63,5.

skryć we skryciu 'abscondere in abdito' – 30,25.

SŁOWO por. PEŁNIĆ, POSŁAĆ.

SŁUCH por. POSŁUSZNY.

SŁUCHAĆ: *sluchać uszyna* 'audire auribus' – 48,1.

SŁUŻYĆ: *służyć Panu* 'servare Domino' – 99,1; 101,23.

SŁYSZEĆ por. CZYNIĆ, UCZYNIĆ.

słyszeć słyszenie 'audire auditionem' – OH 1.

uszyna słyszeć 'auribus audire' – 43,1.

SŁYSZENIE por. SŁYSZEĆ.

SPAĆ: *spać sen* 'dormire somnium' – 75,5.

SPOWIADAĆ SIE:

spowiadać sie imieniu 'confitere nomini' – 53,6; 98,3.

spowiadać sie Panu 'confitere Domino' – 104,1; 137,1; KI₁ 4.

SPRAWIĆ: *sprawić nasienie* 'praeparare semen' – 88,4 // *nasienie sprawić* 'semen dirigere' – 101,29.

SPRAWIEDLIWIE por. SĘDZIĆ.

SPRAWIEDLIWOŚĆ por. CZYNIĆ, MIŁOWAĆ, MOWIĆ, SĘDZIĆ,

UCZYNIĆ, WYPOWIADAĆ, WZJAWIĆ, ZWIASTOWAĆ.

SPUŚCIĆ: *oczy spuścić* 'oculos declinare' – 16,12.

SROMOTA por. OBLEC SIE.

STĄPIĆ: *stąpić w piekiel* 'descendere in infernum' – 54,16.

STRZEC:

strzec duszy (dusz) 'custodire animam' – 85,2; 96,11.

strzec garła 'concidere cervices' – 128,4.

strzec świadectwa 'custodire testimonia' – 98,8.

strzec zakon 'servare testamentum' – 102,17.

SZABLA por. WZIAĆ.

SZCZEŚNIE por. DZIAŁAĆ.

SZCZĘŚCIE por. MIEĆ.

SZUKAĆ: *szukać dusze* 'quaerere animam' – 34,4; 37,12; 39,19; 53,3; 62,9; 69,2; 85,13.

szukać oblicza (Boga) 'quaerere faciem' – 23,6; 104,4.

w całym sercu szukać 'in toto corde exquirere' – 118,2; 118,10.

szukać Boga (szukający Boga) 'quaerere Deum' – 52,3; 68,37.

szukać Pana (szukający Pana) 'quaerere Dominum' – 34,10; 104,3; 104,4.

ŚLUB por. WROCIĆ.

ŚMIERĆ por. UŻRZEĆ.

ŚPIEWAĆ:

śpiewać Bogu 'iubilare Deo', 'psallere Deo', 'cantare Deo' – 46,1; 46,6; 65,1; 67,4; 67,35; 67,36; 74,9; 80,1; 94,1; 97,6; 145,1.

śpiewać chwałę 'cantare gloriam' – 70,9.

śpiewać imieniu 'psallere nomini' – 7,18; 9,2; 12,6; 91,1; 134,3.

śpiewać Panu 'cantare Domino', 'psallere Domino' – 9,11; 12,6; 29,4; 67,35; 95,1; 95,1; 95,2; 97,1; 97,7; 99,1; 103,34; KM 1; KI₁ 6.

w psalmiech śpiewać 'in psalmis iubilare' – 94,2 // *psalmy śpiewać* – KI₂ 14.

śpiewać pienie 'cantare canticum' 136,5 // *pienie śpiewać* 'canticum cantare', 'hymnum cantare' 136,4; 143,10.

śpiewać śpiewanie 'cantare canticum' – 32,3; 95,1.

ŚPIEWANIE por. ŚPIEWAĆ.

ŚWIADECTWO por. POŁOŻYĆ, ROSPAMIĘTAĆ SIE, WZBUDZIĆ.

ŚWIECA por. OŚWIECAĆ.

ŚWITANIE por. WSTAĆ.

TRWAĆ: *trwać na wieki* 'manere in saeculum' – 110,10; 111,3; 11,8; 116,2 // *na wieki trwać* 'in aeternum permanere' – 118,88.

UBACZYĆ:

oczyma ubaczyć 'oculis considerare' – 90,8.

uszyma ubaczyć 'auribus percipere' – 5,1.

UCHO por. NAKŁONIC, POSŁUSZNY, PRZYJAĆ, SKŁONIC, SŁUCHAĆ, SŁYSZEĆ, UBACZYĆ, WEJŚĆ.

UCIECZKA por. UCZYNIĆ.

UCZYNEK por. POWIADAĆ, WZJAWIĆ, WZWIASTOWAĆ, ZWIASTOWAĆ.

UCZYNIĆ:

- we* *ćci uczynić* 'honorificare' – 138,16.
cudzy uczynić 'extranes facere' – 68,11.
daleko uczynić (sie) 'longe facere' – 102,12; 118,150.
uczynić dobrze 'facere bonum' – 52,2 // *dobrze uczynić* 'benefacere' – 48,18; 56,3; 114,7; 124,4 // *dobroć uczynić* 'bonitatem facere' 118,65.
doskonale uczynić 'perficere' – 39,9.
dziwy uczynić 'mirabilia facere' – 97,1 // *dziwne uczynić* 'mirificare' – 4,4; 15,2 16,8; 30,27.
jawny uczynić 'notam facere' – 76,14; 89,14; 97,3; 102,7; KI 2, 13; OH 3.
lube uczynić 'delectare' – 64,8.
uczynić niebo i ziemię 'facere caelum et terram' – 113,24; 120,2; 123,8; 133,4; 145,4.
uczynić pohańbionym 'facere confusus' – 73,22.
podobnym uczynić 'similis facere' – 143,5.
uczynić sąd 'facere iudicium' – 118,84; 139,13; 149,11.
słyszane uczynić 'auditas facere' – 105,2.
sprawiedliwość uczynić 'iustitiam facere' – 98,4.
uczynić zbawienie 'facere salutare', 'operare salutes' – 73,13; 97,3; KZ 1.
zbawionego uczynić 'salvum facere' – 3,6; 6,4; 7,1; 7,2; 11,i; 17,21; 17,29; 17,43; 19,6; 19,10; 21,5; 21,8; 27,12; 30,3; 30,20; 53,1; 54,8; 55,7; 68,1; 68,40; 70,3; 71,4; 71,13; 75,9; 79,3; 85,2; 107,6; 108,25; 108,30; 117,24; 137,8; 144,19; KI₂ 14.
złość uczynić 'iniquitatem facere' – 105,6; 118,77 // *uczynić złość* 'facere malum' – 14,4.
wiele złości uczynić 'malignare' – 73,4.
znajomy uczynić 'notam facere' – 31,5; 87,8; 105,9.

UCZYNIĆ SIE:

- uczynić sie w pohańbienie* 'facere in opprobrium' – 68,13 // *uczynić sie pohańbieniem* 'facere opprobrium' – 78,4; 88,40.
ucieczką uczynić sie 'refugium facere' – 89,1.
uczynić sie mierzączką 'facere opprobrium' – 108,24.
uczynić sie we zbawienie 'facere in salutem' – 117,14; 117,20; 117,29; KI₂ 3; KM 2.

UKAZAĆ:

- ukazać miłosierdzie* 'ostendere misericordiam' – 84,7.
ukazać oblicze 'ostendere faciem' – 79,4; 79,8; 79,20.
ukazać zbawienie 'ostendere salutare' – 90,16.

UPRZEDZIĆ:

uprzedzić oblicze (w chwale) 'praecedere faciem', 'praeoccupere faciem'
– 88,15; 94,2.

URODZIĆ: *urodzić niesprawiedliwość 'parturire iniustitiam'* – 7,15.

USTA por. MIŁOWAĆ, MOWIĆ, WOŁAĆ, ZWIASTOWAĆ.

USTAĆ: *ustać w gniewie 'defecere in ira'* – 89,7; 89,9.

UŚMIERZYĆ: *uśmierzyć gniew 'mitigare iram'* – 84,3.

UTWIERDZIĆ: *utwierdzić okrąg ziemi 'firmare orbem terrae'* – 92,2.

UWESELIĆ:

uweselić duszę 'laetificare animam' – 93,19.

uweselić w radości 'laetificare in gaudio' – 20,6.

uweselić oblicze 'exhilare faciem' – 103,17.

uweselić serce 'laetificare cor' – 103,16.

UŻRZEĆ: *użrzeć śmierć 'videre mortem'* – 88,47.

UŻYTEK por. MIEĆ.

WARGA por. MOWIĆ.

WNIĆ: *wnić w uszy 'introire in aures'* – 17,7

WESELIĆ SIE:

weselić sie i radować sie 'laetare et exultare' – 31,14; 66,4; OH 30 //

radować i weselić sie 'exultare et laetare' – 30,8; 34,31; 39,22; 52,8; 69,4.

weselić sie w Bodze 'laetare in Deo' – 62,10.

weselić sie w Panie 'laetare in Domino' – 63,11; 96,13.

weselić sie pod językiem 'exaltare sub lingua' – 65,16.

weselić sie we zbawieniu 'exaltare in salutare' – 12,6.

WEŹRZEĆ:

weźrzeć na modlitwę 'respicere in orationem' – 101,18.

weźrzeć z nieba 'respicere de caelum' – 97,15.

na pomoc weźrzeć 'in adiutorium respicere' – 70,13.

weźrzeć na prośbę 'intendere ad deprecationem' – 141,7.

WIELBIĆ: *wielbić Pana 'magnificare Dominum'* – 33,3.

WIELE por. MOWIĆ.

WIEL(1)KI por. MOWIĆ, UCZYNIĆ.

WIELMOŻNOŚĆ por. DAĆ.

WIELMOŻYĆ: *wielmożyć w chwale 'magnificare in laudem'* – 68,35.

WIERZYĆ: *wiernie wierzyć 'fideliter credere'* – SA 27; SA 40.

WOLA por. UCZYNIĆ.

WOŁAĆ:

ku Bogu wołać 'ad Deum clamare' – 54,18// *wołać ku Bogu 'clamare ad Deum'* – 56,3.

wołać ku Panu 'clamare ad Dominum' 106,6; 106,13; 106,19; 106,28 //

ku Panu wołać 'ad Dominum clamare' – 119,1; 141,1.

wołać garłem 'clamare in gutture' – 113,15.

głosem wołać 'voce clamare' – 3,4; 76,1; 141,1.

usty wołać 'ore clamare' – 65,16.

WOŁANIE por. **WYROZUMIEĆ**.

WROCIĆ:

wrocić chwały 'reddere laudationes' – 55,12.

wrocić dziedzictwo 'restituere hereditatem' – 15,5.

wrocić obietnice 'reddere vota' – 60,8; 64,1; 65,12 // *obietnice wrocić* 'vota reddere' – 21,27.

wrocić śluby 'reddere vota' – 49,15.

WSPAK por. **NAWROCIĆ SIE, ODWROCIĆ**.

WSTAĆ por. **POSTAĆ**.

wstać na świtanie 'exurgere diluculo' – 107,2.

WSTĄPIĆ: *wstąpić na niebo* 'ascendere in caelum' – 138,7.

WSTĘPOWAĆ: *źle wstępować* 'declinare' – 124,5.

WYBAWIĆ:

wybawić z (od) nieprzyjaciół 'eripere de inimicis', 'redimere ab inimicis' – 58,1; 135,25; 142,11.

z potrzeb wybawić 'de necessitatibus liberare' – 106,13 // *z potrzeby*

wybawić 'de necessitatibus liberare' – 106,19.

WYCIĄGNAĆ: *wyciągnąć łuk* 'intendere arcum' – 7,13.

WYKUPIĆ: *wykupić dusze* 'redimere animas' – 71,14.

WYLAĆ: *wylać gniew* 'effundere iram' – 68,29; 78,6.

WYLEWAĆ: *wylewać serca* 'effundere corda' – 61,8.

WYMOWIĆ: *wymówić dziwy* 'enarrare mirabilia' – 25,7.

WYPOWIADAĆ:

wypowiadać chwałę 'enarrare gloriam' – 18,1 // *chwałę wypowiadać* 'gloriam dicere' – 144,10.

wypowiadać dziwy 'narrare mirabilia', 'pronuntiare mirabilia' – 9,1; 70,18 // *dziwy wypowiadać* 'mirabilia narrare' – 144,4.

wypowiadać miłosierdzie 'narrare misericordiam' – 87,12.

wypowiadać prawdę 'adnuntiare veritatem' – 29,12.

wypowiadać sprawiedliwości 'enarrare iustitias' – 49,17.

wypowiadać uczynki 'narrare opera' – 117,18.

zasmucenie wypowiadać 'tribulationem pronuntiare' – 141,2.

wielkość wypowiadać 'magnitudinem narrare' – 144,5.

wypowiadać moc 'potentiam pronuntiare' – 144,3.

WYPUŚCIĆ:

wypuścić ducha 'emittere spiritum' – 103,31.

wypuścić słowa 'emittere verbum' – 147,7.

WYROZUMIEĆ: *wyrozumieć wołanie* 'intelligere clamorem' – 5,1.

WYRWAĆ: *wyrwać duszę* 'eripere animam' – 55,13; 63,1; 85,12; 88,47.

WYSLUCHAĆ:

wysłuchać głos 'exaudire vocem' – 54,19.

wysłuchać modlitwę (modlitwy) 'exaudire orationem' – 38,16; 39,2; 53,2; 54,1; 60,5; 63,1; 64,2; 83,8, 101,1; 142,1.

wysłuchać głos modlitwy 'exaudire vocem orationis' – 30,29.

wysłuchać głos prośby 'exaudire vocem deprecationis' – 27,8; 139,7.

wysłuchać prośbę 'exaudire deprecationem' – 6,9; 60,1 // prośbę wysłuchać 'deprecationem exaudire' – 144,19; 144,20.

WYTARGNAĆ: wytargnąć duszę 'eripere animam' – 56,5; 114,8.

WYWIEŚĆ:

wywieść duszę 'educere animam' – 141,8; 142,13.

z potrzeby wywieść 'de necessitatibus educere' – 106,28.

wywieść z zasmucenia 'educere de tribulatione' – 142,13.

WYZNAWAĆ: wyznawać dziwy 'confitere mirabilia' – 88,6.

WZBUDZIĆ:

pobudzając wzbudzić 'suscitans suscitare' – OH 14.

wzbudzić świadectwo 'suscitare testimonium' – 77,6.

WZGARDZIĆ:

nie wzgardzić prośby 'ne despiciere orationem' – 54,1.

nie wzgardzić modlitwy 'ne spernere precem' – 101,18.

wzgardzić nieprzyjacielem 'despicere inimicos' – 11,7; 117,7.

WZIAĆ: dziedzictwem wziąć ziemię 'hereditare' – 36,36.

wziąć psalm 'sumere psalmum' – 80,2.

wziąć szablę 'effundere frameam' – 34,3.

w zasmucenie wziąć 'in tribulatione invocare' – 80,7.

WZJAWIAĆ: wzjawiać imię 'invocare nomen' – 104,1.

WZJAWIĆ:

wzjawić chwały 'adnuntiare laudationes' – 9,14.

wzjawić sprawiedliwość 'adnuntiare iustitiam', 'revelare iustitiam' – 39,12; 97,3.

wzjawić uczynki 'adnuntiare opera' – 106,22.

WZWIASTOWAĆ: zwzwiastować uczynki 'adnuntiare opera' – 63,10.

WZYWAĆ:

wzywać imię (imienia) 'invocare nomen' – 74,1; 98,6; KI₁ 4 // imię

wzywać 'nomen invocare' – 79,19; 114,4; 115,4; P 3.

wzywać Pana 'invocare Dominum' – 98,7; 117,5.

ZAKON por. **STRZEC**

ZAŁOŻYĆ: założyć ziemię 'fundare terram' – 103,6.

ZAPALIĆ: zapalić ogniem 'incendere igni' – 73,8.

ZASMUCENIE por. **WZIAĆ.**

ZATWIERDZAĆ: nie zatwierdzajcie serc 'nolite obdurare corda' – 94,7.

ZAŻŻEC: *zażżony ogniem* 'incensus igni' – 79,17.

ZĄB por. **ZGRZYTAĆ.**

ZBAWIĆ por. **CZYNIĆ, UCZYNIĆ.**

ZBAWIENIE por. **CZYNIĆ, DAĆ, OBLEC SIE, POWIADAĆ, UCZYNIĆ, UCZYNIĆ SIE, UKAZAĆ, WESELIĆ SIE, ZWIASTOWAĆ.**

ZESROMOCIĆ: *pohańbieni i zesromoceni* 'confundantur et revereantur' – 69,2; 70,26.

ZETRZEĆ:

zetrzeć ramię grzesznego 'conterere brachium peccatoris' – 9,39 // *ramiona grzesznych zetrzeć* 'brachia peccatorum conterere' – 36,18.

zetrzeć zęby 'conterere dentes' – 57,6.

ZIEMIA por. **PORUSZYĆ, POSIĄŚĆ, SĘDZIĆ, UTWIERDZIĆ, WZIAĆ, ZAŁOŻYĆ, ZSTĘPOWAĆ.**

ZGRZYTAĆ:

zgrzytać zęby 'stridere dentibus' – 36,12 // *zęby zgrzytać* 'dentibus fremere' – 111,9.

ZŁAMAĆ:

złamać głowy 'confringere caput' – 67,23.

złamać łęczysko 'arcus confringere' – 36,16.

ZŁY por. **MOWIĆ, MYŚLIĆ, ODKŁONIĆ SIE, RADA, SZUKAĆ.**

ZŁOŚĆ por. **CZYNIĆ, MIŁOWAĆ, MOWIĆ, MYŚLIĆ, ODWROCIĆ, UCZYNIĆ.**

ZNAJOMY por. **UCZYNIĆ.**

ZSTĄPIĆ: *zstąpić do piekła* 'descendere ad infernum' – 138,7; SA 36.

ZSTĘPOWAĆ:

zstępować do piekła 'descendere in infernum' – 113,26.

zstępować w ziemię 'descendere in terram' – 21,32.

ZWIASTOWAĆ:

zwiastować chwałę 'adnuntiare laudem' – 50,16; 78,5; 95,3.

zwiastować imię panowo 'adnuntiare nomen Domini' – 101,22.

zwiastować prawdę 'adnuntiare veritatem' – 88,2.

zwiastować przepowiadanie 'adnuntiare praedicationes' – 72,28.

zwiastować słowo 'adnuntiare verbum' – 147,8.

zwiastować sprawiedliwość 'adnuntiare iustitiam' – 70,16; 96,6.

zwiastować uczynki 'adnuntiare opera' – 104,1.

zwiastować w uściecech 'adnuntiare in ore' – 88,2.

zwiastować zbawienie 'adnuntiare salutare' – 95,2.

ŻLE por. **CZYNIĆ, MOWIĆ, WSTĘPOWAĆ.**

FRAZY:

BOGOSŁAWIĆ:

bogosław duszo moja Panu 'benedic anima mea, Domino' – 102,1; 102,2; 102,22; 103,1; 103,36.

niechaj bogosławi tobie Pan 'benedicat te Dominus' – 127,6; 133,4.

BOG por. POWSTAĆ, WSPOMOC, ZBAWIĆ.

BYĆ: *nie jest liczba* 'non est numerus' – 39,16; 103,26; 104,33; 146,5.

nie jest mowa w języku 'non est sermo in lingua' – 138,3.

pamiętnik bądź 'memor esto' – 73,2; 73,19; 73,23.

słodki jest Pan 'suavis est Dominus' – 33,8; 99,5.

CHODZIĆ: *sprawiedliwość chodzić będzie* 'iustitia ambulare' – 84,14.

CHWAŁA por. PRZYKRYĆ

chwała i cześć 'gloria et honor' – 8,6; 28,2.

CHWALIĆ: *chwalić będą usta* 'labia laudabit' – 62,6.

wargi chwalić będą 'labia laudabunt' – 62,4.

CIEŃ por. MIJAĆ.

DUSZA por. BOGOSŁAWIĆ, NAPEŁNIĆ, PRAGNAĆ, RADOWAĆ, USTAWAĆ.

DZIĘKOWAĆ:

dziękują Panu miłosierdzia Jego 'confiteri Domino misericordiae eius' – 106,8; 106,15; 106,21; 106,31.

GLEBOKI por. UCZYNIĆ SIE.

GNIEW por. STWIERDZIĆ.

GORA por. WESELIĆ SIE.

GRZESZNY por. ZAGINAĆ, ZGINAĆ.

JĘZYK por. MOWIĆ, MYŚLIĆ.

KLASKAĆ: *rzeki klaskać będą ręką* 'flumina plaudent manum' – 97,9.

LICZBA por. BYĆ.

MIŁOSIERDZIE:

na wieki miłosierdzie Jego 'in saeculum (in aeternum) misericordia eius' – 105,1; 106,1; 117,1; 117,2; 117,3; 117,4; 117,30; 135,1; 135,28.

MODLITWA por. UPRZEDZIĆ.

MORZE por. PORUSZYĆ.

MOWIĆ:

język mówić będzie 'lingua loquetur' – 36,32.

mowilo serce 'loquebatur cor' – 40,6.

mowily usta 'locutum est os' – 65,13 // *usta mowily* 'os locutum est' – 143,9; 143,12 // *mówić będą usta* 'loquetur os' – 144,22 // *usta będą*

mówić 'os loquetur' – 48,3.

MYŚLIĆ: *język myślił* 'cogitavit lingua' – 51,2.

NAKŁONIĆ SIE: *nakloniły się pagorki świata* 'incurvati sunt colles mundi'
– OH 10.

NAPEŁNIĆ: *napełniona będzie dusza* 'subiecta esto anima' – 62,6.

NASYCIĆ: *nasycona będzie ziemia* 'satiabitur terra' – 103,14.

NIEBIOŚA por. PRZYKRYĆ, WESELIĆ SIE.

NIEBO por. PATRZEĆ.

ODZIECIE por. PRZYODZIEWAĆ SIE.

OSIERDZIE por. ROZGNIEWAĆ SIE.

PAGOREK por. NAKŁONIĆ SIE.

PAMIĘTNIK por. BYĆ.

PAN por. BOGOSŁAWIĆ, POWSTAĆ, STRZEC, WSPOMOC, ZBAWIĆ.

PATRZEĆ: *sprawiedliwość z nieba patrzyła* 'iustitia de caelo prospexit' – 84,12.

PEŁNY por. BYĆ.

PŁACZ por. TRWAĆ.

PODNIĘŚĆ: *podniosły się oczy* 'elati sunt oculi' – 130,1.

PODNOŚĆ SIE: *pycha podnosi się* 'superbia ascendere' – 73,24.

PODOBNY por. UCZYNIĆ SIE.

PORUSZYĆ:

poruszy się morze 'commoveatur mare' – 95,11; 97,8

poruszyła się (poruszy się) ziemia 'mota est terra' – 45,6; 76,18; 95,9;
96,4; 98,1; 113,7.

POWSTAĆ: (Panie) *powstań* 'exsurge Domine' – 43,25; 43,28 // *powstań*
(Boże) 'exsurge Deus' – 73,23.

powstanie Bog 'exsurgat Deus' – 67,1

POWY(S)SZYĆ:

powyższon bądź (Boże, Panie) 'exaltare Domine, Deus' – 20,13; 107,5.

powyższona bądź prawica 'exaltetur dextera' – 88,14.

powyższon będzie róg nasz (jego) 'exaltabitur cornu nostrum' – 88,17; 88,24.

POŻREĆ: *pożarła je ziemia* 'devoravit eos terra' – KM 13.

PRAGNAĆ: *pragnęła dusza moja* 'sitivit anima mea' – 41,2.

PRAWICA por. POWY(S)SZYĆ, PRZYJĄĆ.

PRZYJACIEL: *przyjaciel i bliźni moi* 'amicus mei et proximus meus'
– 37,11; 87,19.

PRZYODZIEWAĆ SIE:

odziecie, którym przyodziewa się 'induit sicut vestimentum' – 108,18.

PRZYJĄĆ: *przyjęła mnie prawica* 'suscepit me dextera' – 62,8.

PRZYJŚĆ: *wołanie moje k tobie niechaj przydzie* 'clamor meus ad te veniat'
– 101,1.

PRZYKRYĆ: *przykryła niebiosą chwała* 'operuit celos gloria' – OH 5.

PYCHA por. PODNOŚĆ SIE.

RADOWAĆ: *dusza moja radować się będzie* 'anima mea exultabit' – 34,10.

RADOWAĆ SIE:

gory radowały sie 'montes exultaverunt' – 113,4.

radowało sie serce 'exultavit cor' – KA 1.

raduje sie ziemia 'exultet terra' – 95,11; 96,1.

RĘKA por. KLASKAĆ, UTWIERDZIĆ.

ROG por. POWY(S)SZYĆ.

ROZGNIEWAĆ SIE:

rozgniewało sie osierdzie 'iratus est furor' – 73,1 // *rozgniewać sie osierdzim* 'iratus est furore' – 105,38.

rozgniewał sie gniew 'irascere furor' – 123,3.

RUSZYĆ: *ziemia ruszyła sie* 'terra mota est' – 67,9.

RZEKA por. KLASKAĆ.

SERCE por. MOWIĆ, RADOWAĆ SIE, USCHNAĆ, WESELIĆ SIE.

SION por. UWESELIĆ SIE.

SMIŁOWAĆ SIE:

smiluj sie nade mną (nad nami) 'miserere mei Deus' – 55,1; 56,1; 56,1; 66,1; 66,1; 85,3; 85,15; 118,29; 118,58; 118,132; 122,4 (2x); TD 28 (2x).

SPRAWIEDLIWOŚĆ por. CHODZIĆ, PATRZEĆ.

STWIERDZIĆ: *stwierdzon jest gniew* 'confirmatus est furor' – 87,7.

ŚWIAT por. NAKŁONIĆ SIĘ.

TRWAĆ: *trwać będzie płacz* 'demorari fletus' – 29,6.

UPRZEDZIĆ: *modlitwa moja uprzedzi ciebie* 'oratio mea praeveniet te' – 87,14.

USCHNAĆ: *uschło serce* 'aruit cor' – 101,5.

USTA por. CHWALIĆ, MOWIĆ.

USTAWAĆ: *ustawa dusza* 'defecit anima' – 83,1.

UTWIERDZIĆ: *niech utwierdzona będzie ręka twoja* 'firmetur manus tua' – 88,14.

UWESELIĆ SIE: *uweseliła sie Sion* 'laetata est Sion' – 96,8.

WARGI por. CHWALIĆ, WESELIĆ SIE.

WESELIĆ SIE:

gory weselić sie będą 'montes exultabunt' – 97,9.

weselą sie niebiosy 'laetentur caeli' – 95,11.

weseli sie serce 'laetetur cor' – 85,10; 104,3.

weselić sie będą wargi 'exultabunt labia' – 70,25.

WIEK por. MIŁOSIERDZIE.

WOŁAĆ:

Panie, wołałem k Tobie 'Domine, clamavi ad te' – 140,1 // *k tobie,*

Panie, wołałem 'ad te Domine clamavi' – 87,14 // *wołałem (wołam)*

k tobie, Panie 'clamavi ad te Domine' – 87,12; 129,1; 141,6.

WOŁANIE por. PRZYJŚĆ.

WSPOMÓC: *wspomoży mnie, Panie Boże* 'adiva me Domine Deus' – 108,25.

WSTĘCHNAĆ: *wstęchły się blizny* 'corrumpere cicatrices' – 37,5.

WYPOWIADAĆ: *wypowiadać będzie język* 'pronuntiabit lingua' – 118,172.

WYŚLUCHAĆ:

wysłuchaj (wysłucha, wysłuchał) nas, (Boże, Panie) 'exaudi nos Deus, Dominus' – 64,6; 65,18; 68,20; 68,38; 118,45; 142,7.

wysłucha (mie) Pan 'exaudiet (me) Dominus' – 114,1; 117,5.

ZADRŻEĆ: *zadrżała ziemia* 'contremuit terra' – 76,18.

ZAGINAĆ: *grzeszni zginą* 'peccatores peribunt' – 36,20.

ZASMUCAĆ: *czemu zasmucasz mnie* 'quare conturbas me' – 41,6; 41,15; 42,5.

ZASMUCIĆ: *zasmuciło się serce* 'turbatum est cor' – 142,4.

ZBAWIĆ: *zbaw nas, Panie Boże* 'salvos fac nos Domine Deus' – 105,45.

Pan zbawi 'Dominus salvabit me' – 54,18.

ZGINAĆ: *zginą grzeszni* 'pereant peccatores' – 67,2; 103,36.

ZIEMIA por. BYĆ, NASYCIĆ, PORUSZYĆ, POŻREĆ, RADOWAĆ SIE, RUSZYĆ, ZADRŻEĆ.

V. Zakończenie

1. *Psalterz krakowski* wobec polskiej tradycji przekładów psalterzowych. Archaiczność i innowacyjność tłumaczenia

Psalterz krakowski reprezentuje werbalną metodę przekładu. Metoda ta zdeterminowała kształt tłumaczenia, określiła jego stosunek wobec źródłowego tekstu łacińskiego, a także wobec poprzedzających krakowski przekład psalmów psalterzy floriańskiego i puławskiego. To właśnie ze względu na przyjętą technikę translacji zabytek nasz bliski jest przekładowi średnio-wiecznym. Niemożliwe wydaje się oddzielenie tego, co w *Psalterzu krakowskim* zostało przejęte z dotychczasowej tradycji, a co stanowi samodzielny wkład tłumacza; tak samo jak nie można rozstrzygnąć, czy zabytek nasz to przekład, czy tylko redakcja starszego tłumaczenia. Translacja według zasady „reddere verbum verbo” ograniczała możliwość wyborów leksykalnych, co stawało się przyczyną podobieństwa językowego przekładów według tej zasady dokonywanych.

Nie ulega wątpliwości, iż tłumacz krakowski dysponował starszym przekładem psalterza. Świadczą o tym zestawienia z psalterzami floriańskim i puławskim dokonane w ramach analizy glos, słownictwa wybranych kręgów tematycznych oraz synonimiki rzeczowników. W 11 miejscach glosowanych (na 32 istniejące) jeden z wyrazów w szeregu wykazuje zbieżność tekstową z wcześniejszymi translacjami. Również większość nazw roślin i zwierząt tłumaczona jest w *Psalterzu krakowskim* tak samo jak w psalterzach floriańskim i puławskim. Niektóre zbieżności w tłumaczeniu, takie jak: *leo* – *lew*, *equus* – *koń*, *oves* – *owca*, *rana* – *żaba*, *cedrus* – *cedr* trudno uznać za znaczące ze względu na ograniczoną możliwość wprowadzenia innej wersji przekładowej. Charakterystyczne wydaje się natomiast, iż nazwy zwierząt egzotycznych i fantastycznych są tłumaczone w zabytku krakowskim identycznie jak we wcześniejszych psalterzach, np.: *basiliscus* – *bazyliszek*, *lucusta* – *kobylka*, *draco* – *smok*, *cynomia* – *psia mucha*, *unicornus* – *jednorożec*. Widać, iż tłumacz krakowski nie szukał nowych odpowiedników dla nazw re-

aliów obcych w naszej szerokości geograficznej, ale przejął za poprzednikami ich tradycyjne tłumaczenia.

Analiza synonimiki rzeczowników pokazuje z kolei, iż różnicując wariantywne ekwiwalenty łacińskich wyrazów ze względu na semantyczny kontekst wypowiedzi również podążał tłumacz krakowski wzorem swoich poprzedników (np.: *altitudo* – wysokość // *głębokość*, *gens* – lud // *nieprzyjaciół*, *spina* – cień // *żyła chrzeptowa*, *cubile* – łoże // *barlog*, *cor* – serce // *struna*, *abditum* – tajemnica // *skrycie*). Wykryte w wyniku analizy synonimiki rzeczowników zbieżności tekstowe między psalterzami floriańskim i puławskim a krakowskim z pewnością należy uznać za znaczące dla stwierdzenia zależności między wymienionymi przekładami.

O posługiwaniu się przez tłumacza krakowskiego starszym przekładem psalterza mogą świadczyć również tzw. „podwójne” tłumaczenia, występujące w końcowych psalmach: 144,19–20 i 149,7–8,9–10. Powstały one zapewne tak jak glosy wyrazowe: dostały się do druku z rękopiśmiennej, być może mającej charakter „brulionu” redakcji. Jedno z równoległych tłumaczeń reprezentuje wersję starszą, zachowuje wiernie łacińską składnię pierwowzoru (na *związanie* ‘ad alligandos’, *ku uczynieniu* ‘ad faciendam’, *zbawione uczyni je* ‘salvos faciet eos’) i ma starszą formę fleksyjną (acc.sg. *wolą*); drugie – jest swobodniejsze, niezależne od łacińskiej składni (*aby związali, aby uczynili, zbawi je*) i z nowszą końcówką fleksyjną (acc.sg. *wolę*). Dla określenia stosunku zabytku krakowskiego wobec tradycji przekładów psalterzowo-biblijnych istotne może być to, iż bardziej archaiczne z „równoległych” tłumaczeń nie jest tożsame ani z wersją floriańską, ani z puławską i być może stanowi dowód na istnienie trzeciej średniowiecznej redakcji psalterza, na której opierał się tłumacz krakowski.

Przykłady z „równoległymi” tłumaczeniami oraz znaczące¹ zbieżności zachodzące między *Psalterzem krakowskim* a wersjami floriańską i puławską świadczą, iż tłumacz nasz dysponował w swoim warsztacie translacyjnym starszym przekładem psalterza, niekoniecznie tożsamym z zachowanymi do dziś przekładami średniowiecznymi.

„Średniowieczność” metody przekładowej zastosowanej w *Psalterzu krakowskim* uwidacznia się zwłaszcza w zestawieniu z translacjami renesansowymi, które – aczkolwiek nadal bliskie Wulgacie – posługują się już zupełnie innym językiem, co jest w dużej części konsekwencją różnicowania znaczeń wyrazów w zależności od kontekstu, rezultatem wprowadzania

¹ Pisząc o znaczących podobieństwach, mamy na myśli występowanie w psalterzach floriańskim, puławskim i krakowskim takich samych tłumaczeń w tych miejscach, w których tłumacz mógł dokonać wyboru między możliwymi wariantami translacyjnymi, mając do dyspozycji chociażby synonimy kontekstowe czy stylistyczne (np. różniące się nacechowaniem ekspresywnym), np.: *żyła chrzeptowa* jako ekwiwalent łac. *spina* w Ps. 31,4 w Kr i Puł czy *szczęście* jako wykładnik łac. *sors* w Ps. 30,18 w Fl, Puł i Kr.

wariantywnych ekwiwalentów, których dobór umotywowany jest sensem wypowiedzi, operowania bogatszą synonimiką. Przytoczmy tu choćby jeden znaczący przykład:

Vlg *humiliaverunt in conpedibus pedes eius* (104,18).

Kr *Ponizyli w pąciech nogi jego...*

Lcop *Wsadzili w okowy nogi jego...*

Wuj *Którego nogi ucisnęli pętami...*

Wierny stosunek tłumacza wobec łacińskiego źródła poświadcza również analiza frazeologii badanego zabytku. Połączenia frazeologiczne są najczęściej kalkami łacińskich związków wyrazowych, np.: *czynić glos chwały* 'facere vocem laudis', *dać chwałę* 'dare gloriam', *dać zbawienie* 'dare salutem', *cześć mowie* 'psalmum dicere', *położyć nadzieję* 'ponere spem', *powiadać chwały* 'narrare laudes', *uczynić sie w pohańbienie* 'facere in opprobrium' itp. Wprowadzanie obcych polszczyźnie połączeń frazeologicznych, takich jak przytoczone powyżej, nie świadczy bynajmniej o leksykalnym ubóstwie polszczyzny psalterzowej. W słownikowym zasobie *Psalterza krakowskiego* znajdują się bowiem jednowyrazowe wykładniki wymienionych związków wyrazowych, np. *chwalić*, *nienawidzić*, *zbawić*, a nawet całe grupy synonimów, jak np. *pohańbić*, *posromocić*, *uragać*, *zesromocić*, *zgańbić*. Stosowanie w innych kontekstach jednostkowych ekwiwalentów, synonimicznych wobec wskazanych połączeń wyrazowych, świadczy o tym, iż wprowadzanie kalk łacińskich związków wyrazowych to świadomy wybór tłumacza, a raczej – wybór narzucony mu przez obowiązujące go jako tłumacza Biblii zasady adekwatności stylu i dosłowności przekładu.

Przejawy odchodzenia od przestarzałej, archaicznej metody przekładu są w *Psalterzu krakowskim* nieliczne, nieśmiałe – i dlatego warte skrzętnego odnotowania. Można je interpretować jako próby uwalniania się tłumacza od krępujących go reguł obowiązujących tłumaczy tekstów biblijnych. Do interesujących wniosków w tym zakresie doprowadziła analiza synonimiki w badanym zabytku. O ile wariantywne ekwiwalenty uwarunkowane kontekstem semantycznym są w *Psalterzu krakowskim* „zapożyczone” od poprzedników (z wyjątkiem *smowa* 'testamentum'), o tyle warianty stylistyczne wykazujące zróżnicowanie ekspresyjne stanowią samodzielny wkład tłumacza, np.: *ancilla* – *dziewka* // *służebniczka*, *opus* – *uczynek* // *pomsta*, *umbra* – *cień* // *ciemność*.

Nielicznych przykładów tłumaczenia kontekstowego, co istotne – niezależnego od tradycji, dostarcza również analiza szeregów wyrazowych powstałych w wyniku glosowania tekstu. Niekiedy mianowicie jeden z wyrazów w szeregu stanowi dosłowny przekład z łaciny, drugi zaś – jest synonimem kontekstowym, np.: *mąż języczny*, *blegotliwy* 'vir linguosus', *jako zostawiony albo*

jako dziecię zostawione 'sicut ablactatum', w chłodnicach, w gęstościach 'in condensis'.

Niezależny od łacińskiego źródła, samodzielny wkład tłumacza krakowskiego przejawia się we frazeologii w tworzeniu połączeń wzorowych nie będących kalkami, w których dobór ekwiwalentów jednego ze składników uzależniony jest od znaczenia drugiego ze składników, np.: łac. *intendere voci orationis* zostaje przetłumaczone jako *wysłuchać głos prośby*, a *intendere arcum* jako *naciągnąć luk*; *mota est terra* to *poruszyła się ziemia*, natomiast *movere caput* to *chwiać głową*; *ascendere equos* – *wsiadać na konie* // *ascendere in caelum* – *wstąpić na niebo*, *servare Domino* – *służyć Panu* // *servare testamentum* – *strzec zakonu*, *commotio pedes* to *poruszenie nog* // *commotio capitis* – *chwanie głowy*. Co ciekawe – nieliczne przykłady odchodzenia od techniki „reddere verbum verbo”, przejawiające się we wprowadzaniu dwuwyzrazowych odpowiedników jednego leksemu łacińskiego, polegają często na tworzeniu połączeń wyrazowych „na wzór” kalkowanych łacińskich, np.: *dziwne uczynić* jako ekwiwalent łac. *mirificare*, *lube uczynić* jako wykładnik łac. *delectare*, *we ści uczynić* dla oddania łac. *honorificare*, *psallere* – *dać (dawać) chwałę*, *confitere* – *dać (dawać) chwałę*.

Jako odstępstwa od dosłownej wierności Wulgacie interpretować można zaobserwowane w zabytku krakowskim opuszczenia składników w wyliczeniach oraz opuszczenia i kontaminacje członów paralelnych. O nieprzypadkowości tych odstępstw wydaje się świadczyć fakt, iż nie zakłócają ani nie zniekształcają one sensu wypowiedzi. Mogą natomiast świadczyć o niezrozumieniu przez tłumacza stylistyki liryki hebrajskiej opartej na paralelizmie.

Jest zatem *Psalterz krakowski* wierny Wulgacie, ale nie niewolniczo (jak twierdził Brückner). Przejawy odchodzenia od zasady „reddere verbum verbo” mogą świadczyć o tym, iż tłumacz odczuwał jako krępujące obowiązujące go zasady wierności myśli, adekwatności stylu i dosłowności, ale jednocześnie – przekładając tekst natchniony, w którym „znaczyć”, „być tajemnicą” mógł być nawet porządek słów – nie mógł się od tych zasad uwolnić.

Archaiczny w metodzie translacyjnej jest *Psalterz krakowski* nowocześniejszy pod względem słownictwa niż psalterze floriański i puławski. O ile na przykład *Psalterz puławski*, zachowany w kopii z końca XV, a może nawet – jak sądzi Kuraszkiewicz – z początku wieku XVI, zachowuje „stare językowe właściwości pierwowzoru”², o tyle *Psalterz krakowski* posiada słownictwo w stosunku do psalterzy floriańskiego i puławskiego zmodernizowane, odnowione. Nie znajdziemy więc w druku z 1532 r. takich archaizmów leksykalnych i znaczeniowych występujących w przekładach

² W. Kuraszkiewicz, *Psalterz puławski nie pochodzi z drugiej połowy XV wieku*, „Poradnik Językowy” 1955, s. 107–112.

floriańskim i puławskim, jak: *ciecierza*, *gospodzin*, *juniec*, *lichy* 'niesprawiedliwy, zły', *lichota* 'niesprawiedliwość, złość', *modła* 'ofiara', *ofertorzyja* 'ofiara', *pokład* 'ofiara', *poczta* 'ofiara', *obietnica* 'ofiara', *przekora* 'zniewaga, obelga', *rozgarzać*, *skocię*, *skot*, *śmiara*, *wardega*, *zglobliwy*. Niektóre wyrazy starsze, takie jak: *geśli* 'cithara', *gospodynowy*, *siemię*, *śmierny*, *tuk* 'adepts', *uśmierzyć* obecne są wprawdzie jeszcze w zabytku krakowskim, ale ich nowsze synonimy używane są częściej, wykazują wyższą frekwencję.

Unowocześniając leksykę przekładu, wprowadzając nowsze wyrazy w miejsce archaizmów psalterzy floriańskiego i puławskiego, tłumacz krakowski niejednokrotnie – jak to pokazują dokonane w niniejszej pracy zestawienia – stawał się wzorem dla tłumaczy renesansowych: Leopoldy i Wujka. Niekiedy trafność dokonanego przez tłumacza krakowskiego wyboru leksykalnego potwierdzają nawet późniejsze losy wyrazów w tłumaczeniach psalterzowo-biblijnych (*archa*, z *kości słoniowej* 'eburneus', *pałac* 'atrium', *włosień*, *włosienica* 'cilicium').

Analiza słownictwa ukazała zabytek z 1532 r. jako reprezentujący następny – po przekładach floriańskim i puławskim – etap pracy translacyjnej nad tekstem *Księgi psalmów*. Widocznej u „poprzedników” chwiejności semantycznej i słowotwórczej wyrazów, swoistemu „nadmiarowi” słownictwa, będącego wynikiem nieuporządkowania systemu słownikowego średniowiecznej polszczyzny, *Psalterz krakowski* może już przeciwstawić słownictwo o dość skryzalizowanych dominantach znaczeniowych. Tę ewolucję, która dokonała się w leksyce psalterzowej między przekładami floriańskim i puławskim a krakowskim, dobrze obrazuje zwłaszcza analiza nazw ofiar kultowych, pokazująca różnorodność wariantywnych ekwiwalentów odpowiadających pojęciu ofiary w psalterzach floriańskim i puławskim (*modła*, *ofiara*, *obiet*, *obietnica*, *ofertorzyja*, *pokład*, *poczta*, *poświęcenie*) oraz wyspecjalizowane w nazywaniu starotestamentowych rytuałów ofiarniczych terminy *ofiara* i *obiata* w *Psalterzu krakowskim*. Odwrotne proporcje między zasobem słownictwa psalterzy floriańskiego i puławskiego a leksyką *Psalterza krakowskiego* ujawnia analiza językowych wykładników pokory, która ukazuje rozbudowywanie synonimiki w zakresie nazw abstrakcyjnych: „obsługującemu” w przekładach floriańskim i puławskim trzy różne leksemy łacińskie wyrazowi *śmiara* zabytek z 1532 r. może już przeciwstawić „zbiór” synonimów – *cichość*, *cierpliwość*, *pokora*, *poniżenie*, *skromność*.

2. *Psalterz krakowski* a tzw. *Modlitwy Wacława*

Śpośród zagadnień związanych z miejscem zabytku z 1532 r. w tradycji przekładów psalterzowych osobnego omówienia wymaga problem stosunku psalmów zawartych w druku krakowskim do psalmów z tzw. *Modlitw*

Wacława. Podjęcie tego zagadnienia wydaje się nieodzowne, gdyż stanowi ono podstawowy argument przemawiający za XV-wieczną proveniencją *Psalterza krakowskiego*.

Modlitwy Wacława to rękopiśmienny modlitewnik odnaleziony w 1870 r. w Budapeszcie przez Aleksandra Przeddzieckiego, dwukrotnie wydany przez L. Malinowskiego (w 1875 i 1887 r.). Zabytek nazwano imieniem Wacława Ubogiego z Brodni, profesora teologii Akademii Krakowskiej, kopisty, który uwiecznił swoje imię, podpisując się na końcu tekstu. Autorstwo modlitewnika łączono – w świetle ostatnich ustaleń niesłusznie³ – z imieniem Władysława z Gielniowa⁴. Modlitewnik zawiera godzinki o Matce Boskiej, godzinki o św. Annie oraz godzinki o Aniele Stróżu. W teksty modlitw włączone są psalmy, ich urywki i parafrazy⁵. Język zabytku nie jest jednorodny: najstarsza jest część trzecia, zawierająca godzinki o Aniele Stróżu (ta powstała zapewne w I poł. XV w.)⁶, dwie pozostałe części są starsze, pochodzą z drugiej połowy stulecia. W kontekście badań nad *Psalterzem krakowskim* najbardziej interesująca jest pierwsza, „maryjna” część *Modlitw Wacława*, a to ze względu na poczynione przez Brücknera obserwacje dotyczące daleko idących zbieżności między tekstami psalmów w maryjnej części *Modlitw Wacława* a psalmami z *Psalterza krakowskiego*: „Zgody takiej, jaka między *Modlitwami Wacława* a drukiem z 1532 roku panuje nigdzieśmy więcej nie napotkali. Tym bardziej uważamy druk 1532 za pomnik średniowieczny” – konstatuje Brückner⁷. W myśl Brücknerowskiej tezy *Psalterz krakowski* byłby więc tekstem starszym niż *Modlitwy Wacława*, bo tylko wówczas fragmenty tego przekładu mogły zostać wykorzystane przez autora modlitewnika.

„Maryjna” część *Modlitw Wacława* jest „przekładem, a w części i przeróbką brewiarzowego oficium o niepokalanym poczęciu ułożonego przez włoskiego franciszkanina Leonarda Nagarola i zatwierdzonego przez papieża Sykstusa IV w 1476 r.”⁸. Czas powstania „maryjnej” części modlitewnika zamykałby się więc datami: 1476–1489, gdyż w 1489 r. rękopisy Wacława Ubogiego z Brodni trafiły po jego śmierci do Lechnicy. Zbieżność między *Psalterzem krakowskim* a *Modlitwami Wacława* nie obejmuje wszystkich fragmentów

³ W. Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992, s. 80–82.

⁴ A. Prochaska, *Modlitewnik czy godzinki staropolskie?*, „Pamiętnik Literacki” 1914–1915, 13, s. 50–51.

⁵ M. Cybulski, *Modlitwy Wacława a Psalterz*, [w:] *Tekst sakralny. Tekst inspirowany liturgią*, red. G. Habrajska, Łódź 1997, s. 107–113.

⁶ A. Brückner, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. III. *Legends i modlitewniki*, Warszawa 1904, s. 103.

⁷ *Psalterze polskie do połowy XV wieku*, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 1902, 34, s. 318.

⁸ W. Wydra, *Władysław z Gielniowa...*, s. 80.

psalmów wpisanych w modlitewnik. Zauważył to już Brückner⁹. Identyczne są w obu interesujących nas zabytkach teksty najdłuższego z psalmów – 118. Ta identyczność przejawia się chociażby w występowaniu takich samych glos. Por.:

MW *Bo nie ci, którzy czynią złość, niesprawiedliwość na drogach jego chodzili* (118,3)

Kr *Bo nie ci, którzy czynią złość, niesprawiedliwość na drogach jego chodzili* (118,3)

Dla porównania przytaczam analogiczne wersety z psalterzy floriańskiego i puławskiego:

Fl *Bo ci, już działają lichotę, na drogach jego nie chodzili.*

Puł *Bo ci, już działają złość, na drogach jego nie chodzili.*

Tekst Wacławowo-krakowski wiernie, słowo po słowie oddaje konstrukcję zdania łacińskiego: *non enim qui operantur iniquitatem, in viis eius ambulaverunt*. Tekst floriańsko-puławski stawia – inaczej niż w zdaniu łacińskim – przeczenie przy czasowniku.

MW *Drogi moje oznajomilem, wzja-wilem i wysłuchałeś mie* (118,26)

Kr *Drogi moje oznajomilem, wzja-wilem i wysłuchałeś mie* (118,26)

Por.:

Fl *Drogi moje zjawil jeśm i uslyszal jeś mię*

Puł *Drogi moje zjawil jeśm i uslyszal jeś mie.*

MW *Modliłem się przed obliczym twojim wszytkiem ciałem, sercu mojem* (118,58)

Kr *Modliłem sie przed obliczym two-im w wszytkiem ciałem, sercu mojem* (118,58)

Por.:

Fl *Prosil jeśm oblicza twego we wszem siercy mojem.*

Puł *Prosil jeśm oblicza twego we wszem siercu moim.*

Tekst Psalmu 118 rozdzielony jest fragmentami innych modlitw. O ile jednak pozostałe psalmy włączone do *Modlitw Wacława* przytaczane są we fragmentach jedno- lub kilkuwersowych, o tyle Psalm 118 wprawdzie również rozdzielony zostaje na części, ale i tak części te pozostają dość obszerne, kilkudziesięciowersowe. Pierwszy fragment obejmuje wersety od

⁹ A. Brückner, *Psalterze...*, s. 293.

1–32. Po nim – podobnie jak w *Psalterzu floriańskim* – następuje tekst „Symbolu św. Atanazego”, różniący się od „Symbolu” zawartego w *Psalterzu krakowskim*¹⁰. Drugie przytoczenie Ps. 118 obejmuje wersety od 33–80, następnie wersety od 81–128. Co ciekawe, dwuwersetowy fragment Ps. 118,175–6, figurujący między „Ojcze nasz”i „Credo”, nie wykazuje takiego podobieństwa do analogicznych wersetów psalmu z *Psalterza krakowskiego*, co wyżej wymienione dłuższe jego przytoczenia.

Por.:

MW *Żywa będzie dusza moja i chwalić będzie ciebie, a sądy twoje wspomogą mnie.*

Błądziłem jako owca, która zginęła, pytaj sługi twego, iże przykazania twego nie zapomniałem.

Kr *Żywa będzie dusza moja i chwalić będzie ciebie i sądy twoje podpomogą mnie.*

Błądziłem jako owca, która zginęła, szukaj sługi twego, Panie, iże przykazania twego nie zapomniałem.

F1 *Żywa będzie dusza moja i chwalić będzie cie albo ciebie, a sądownie twoji pomogą mi. Błądził jeśm jako owca, jaż zginęła jest; szukaj sługi twego, bo każni twojich nie zapomnial jest.*

Puł *Żywa będzie dusza moja i chwalić będzie ciebie, a sądownie twoji pomogą mi. Błądził jeśm jako owca, jaż zginęła, szukaj sługi twego, bo każni twoich nie zapomnial jeśm.*

Oprócz Psalmu 118 daleko idące podobieństwa wykazujące również fragment Psalmu 35,3–9. Jedynie w pierwszym wersecie tego fragmentu odnotowujemy w *Modlitwach Wacława* starszą postać w *jimia twoje*, w *Psalterzu krakowskim* nowszą – w *imieniu twojem*. Ale już w w. 7 i w modlitewniku, i w psalterzu czytamy: *spowiadać sie będę (MW bądq) imięniu* (sic! MW *jimieniu*) *twemu*. Dla ilustracji zachodzących między tekstami tych psalmów podobieństw przytaczam fragmenty dwóch wersetów 3–5:

MW *Iże cudzy powstałi naprzeciw mnie i mocni szukali duszą moją i nie przekładli Boga przed oczyma swojima.*

Bo oto Bog wspomaga mnie i Pan przyjemca jest dusze mojej. Odwroci złości nieprzyjacielom mojim i w prawdzie twojej rozproszy je.

Kr *Iże cudzy powstałi naprzeciw mnie i mocni szukali dusze mojej i nie przekładali Boga przed oczyma swojima.*

Bo oto Bog wspomaga mnie i Pan przyjemca jest dusze mojej. Odwroci złości nieprzyjacielom moim i w prawdzie twojej rozproszy je.

¹⁰ W *Psalterzu krakowskim* „Symbol św. Atanazego” zlokalizowany jest po psalmach.

Niekiedy przekład krakowski reprezentuje bardziej archaiczny stan języka niż *Modlitwy Wacława*. Warto porównać fragment Psalmu 70,8:

MW *Abych śpiewał chwałę twoją
i przez wszystkie dni wielkość
twoją.*

Kr *abych śpiewał chwałę twoją
i przez wszystkie dni wielkość two-
ją.*

Por.:

Fl *bych piał sławę twoją, wszystkich dni wielkość twoją.*

Puł *bych piał sławę twoją, wszystkie dni wielkość twoją.*

Modlitwy Wacława mają nowszą postać wyrazu *wielkość* bez *-i-*, podczas gdy *Psalterz krakowski* „przechowuje” archaiczną *wielkość*.

Zadziwiającą wprost zbieżność odnotowujemy w Ps. 102,12:

MW *Błogosław dusza moja Panu
i wszystko, co we mnie jest imionowi
świętemu jego.*

*Bogosław dusza moja Panu, a nie
zapominaj wszystkich odpłat jego.*

Kr *Błogosław duszo moja Panu
i wszystkie rzeczy, które we mnie są
imieniomu świętemu jego.*

*Bogosław duszo moja Panu i nie
chciej zapominać wszystkich odpłat
jego.*

Por.:

Fl *Błogosław dusza moja Gospodna; i wszystko, czoś we mnie jest imieniu
świętemu jego. Błogosław dusza moja Gospodnu i nie zapominaj wszech
odpłat jego.*

Puł *Błogosław dusza moja i wszystko, jeź we mnie jest, imieniu świętemu jego.
Błogosław dusza moja Bogu i nie zapominaj wszech odpłat jego.*

Łac. *omnia* w tekście modlitewnika oddane zostało przez *wszystko*, w *Psalterzu krakowskim* – przez *wszystki rzeczy*. Konsekwencją tej różnicy w przekładzie jest wprowadzenie odmiennej formy czasownika *być*. *Modlitwy Wacława* mają poza tym formę wołacza równą mianownikowi: *dusza moja* (w Kr *duszo moja*). W drugim wersecie wersja krakowska *nie chciej zapominać* okazuje się być bliższa Wulgacie i łacińskiemu *noli oblivisci*. To różnice. Natomiast obydwa teksty mają w pierwszym wersecie postać *błogosław*, a w drugim – *bogosław* jako odpowiednik łac. *benedic*. Trudno to uznać za zbieżność przypadkową. W *Psalterzu krakowskim* zdecydowaną przewagę ma zapis *bogosławić*; *błogosławić* zapisano w interesującym nas zabytku zaledwie dwa razy. Owo *bogosławić*, uznawane przez Brücknera za dziwactwo *Psalterza krakowskiego*, w istocie dość często spotykane jest w zabytkach

XVI-wiecznych (por. SŁXVI II 219, 222, 227; postaci z *bogo-* spotyka się m. in. w *Żołtarzu Wróbla*, *Psalterzu Lubelczyka*, *Lexiconie Mączyńskiego*). Natomiast w *Modlitwach Wacława* postać z *bogo-* występuje tylko w przytoczonym kontekście¹¹.

Kolejne wersety Ps. 102,3–4 również świadczą o ciekawej zależności między psalmami w *Modlitwach Wacława* i psalmami w *Psalterzu krakowskim*. Różnica między przekładami polega jedynie na odmiennym ustawieniu zaimków: starszego *jenże* oraz nowszego *ktory*:

MW *Jenże miłościw jest wszystkim
złością twoją, który uzdrowia
wszystki niemocy twoje.
Jenże odkupił ze śmierci żywot twój,
który koronuje ciebie w miłosierdziu
w lutościwościach.*

Kr *Ktory miłościw jest wszystkim
złością twoją, jenże uzdrowia
wszystki niemocy twoje.
Ktory odkupuje ze śmierci żywot
twój, jen koronuje ciebie w miłosier-
dziu i w lutościach.*

Por.

Fl *Jenż się słutuje nade wszemi lichotami twymi, jenże uzdrawuje wszecki
niemocy twoje. Jenż wypłacuje ze zraty żywot twój, jenże koronuje ciebie
w miłosierdziu i w słutowniu.*

Puł *Jen miłość czyni wszem złością twoją, jenże uzdrowia wszystkie niemocy
twoje. Jenże odkupuje ze zginienia żywot twój, jenże koronuje ciebie w miłości
i miłosierdziu.*

Jak już zaznaczono, fragmenty psalmów w *Modlitwach Wacława* nie zawsze wykazują podobieństwo do psalmów krakowskich. Niekiedy różnice rysują się bardzo wyraźnie, tak jak na przykład w Ps. 139,2:

MW *Wyrwi mnie, Panie, od człowieka
złego, od męża przewrotnego wybaw
mnie.*

Kr *Wybaw mnie, Panie, od człowieka
złego, od męża niesprawiedliwego
albo złościwego wybaw mię.*

Por.:

Fl *Wytargń mię, Gospodnie, ode człowieka złego; od męża lichego wytargń mię.
Puł Wytargń mię, Gospodnie, od człowieka złego, od męża nieprawego
i falesznego wyrwi mnie.*

Podobnie w Ps. 58,3:

MW *Wyrwi mnie z dzielających złość
i od mężów grzechów wybaw mnie.*

Kr *Wybawi mnie z czyniących złość
i z mężów krwi zbaw mnie.*

¹¹ Z. Staszewska, *Język Modlitw Wacława. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1997, s. 173.

Por.:

Fl *Wytargń mie z czyniących lichotę; i z mężow krwi wybaw mie.*

Puł *Wytargń mie z czyniących złość i z mężow krwi zbaw mie.*

W świetle przedstawionego materiału wniosek o piętnastowiecznym pochodzeniu *Psalterza krakowskiego* wydaje się niepodważalny.

Interesująco zatem przedstawiają się relacje między pierwszymi polskimi przekładami psalterza. Zachowany w kopii z końca XV w. *Psalterz puławski* reprezentuje bardziej archaiczny stan języka niż zabytek krakowski. Kopia ta powstała jednak później niż przekład psalmów, który znamy z *Psalterza krakowskiego*. Tłumaczenie psalterza wydane w druku w 1532 r. istniało przed powstaniem „maryjnej” części *Modlitw Wacława*, a więc przed r. 1476.

3. Stosunek wobec wzorów czeskich

Do czeskiego piśmiennictwa psalterzowo-biblijnego sięgali polscy translatorzy zarówno ze względu na jego długą już tradycję, jak i obfitość istniejących tekstów przekładowych, o której wyobrażenie daje liczba zachowanych do dziś tłumaczeń całej Biblii, a także jej fragmentów¹². Wskazanie w polskich przekładach tego, co zostało przejęte z wzorów czeskich nie jest łatwe z powodu pokrewieństwa języków polskiego i czeskiego, a także ze względu na ograniczoną możliwość wyborów leksykalnych w tekstach tłumaczonych metodą werbalną z Wulgaty. Istnieje tu niebezpieczeństwo przypisania zbyt dużej roli wzorom czeskim, o których sądzono nawet, iż stanowiły podstawowe źródło przekładu dla polskich translatorów nie korzystających z Wulgaty¹³.

Dokonane w niniejszej pracy porównanie leksyki badanego zabytku ze słownictwem wybranych psalterzy czeskich pozwoliło określić zakres i charakter zachodzących tu zależności, a także dało podstawy do wnioskowania o stopniu samodzielności tłumacza i jego warsztacie translacyjnym.

Obecne w przekładzie krakowskim zapożyczenia z języka czeskiego to w większości wyrazy „zadomowione” już w polszczyźnie, będące w po-

¹² Zachowało się 21 pełnych rękopiśmiennych Biblii różnych redakcji oraz 22 *Psalterze*, por. V. K y a s, *Propozycja wydania staroczeskich wzorców staropolskich zabytków biblijnych*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1958, 3, s. 46–48; I. K w i l e c k a, *Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1979, 18, s. 73–75.

¹³ Tezę taką sformułował V. K y a s, *Česka predloha staropolskeho žaltare*, Praha 1962. Inne prace Kyasa podejmujące zagadnienie czeskich wzorów dla polskich psalterzy podaje I. K w i l e c k a, *Średniowieczna Biblia...*, s. 76, przyp. 7.

wszechnym użyciu i najprawdopodobniej nie odczuwane jako obce. Należą tutaj wyrazy z tzw. najstarszej warstwy zapożyczeń związanych z przyjęciem chrześcijaństwa, kiedy to czeszczyzna stanowiła medium dla przenikających do polszczyzny zapożyczeń z łaciny, języków germańskich czy staro-cerkiewno-słowiańskiego¹⁴, zwłaszcza w zakresie terminologii religijnej. Z tej najstarszej warstwy zapożyczeń odnotowujemy w *Psalterzu krakowskim* wyrazy takie jak: *błogosławić, kościół, pałac, piekiel, prorok, smilować sie* i in. Z późniejszych zapożyczeń leksykalnych z języka czeskiego występują w *Psalterzu krakowskim* wyrazy takie jak: *obiata, ofiara, hańba* (i pokrewne), *poniżyć* (i pokrewne), *spowiadać sie*. Staropolski materiał leksyko-graficzny poświadcza jednak powszechność użycia także i tych wyrazów. O przyswojeniu zapożyczeń takich jak: *obiata, ofiara, spowiadać sie* świadczy – obok frekwencji w słownikach – także obecność ich przegłoszonej postaci w zabytku krakowskim¹⁵.

Zapożyczenia leksykalne, zwłaszcza powszechnie występujące we współczesnej tłumaczowi polszczyźnie, nie mogą być oczywiście podstawą do wnioskowania o tekstowej zależności od wzorców czeskich. Rzec by można, iż tłumacz nawet nie mając „pod ręką” tekstu czeskiego, i tak wprowadziłby do przekładu wyrazy takie jak: *obiata, ofiara, pokora, poniżenie, hańba*. O tekstowej zależności, świadczącej o pomocniczym posługiwaniu się przez tłumacza przekładem (czy przekładami) czeskimi, możemy mówić jedynie wówczas, gdy dany wyraz poświadczony jest w tych samych miejscach w psalterzach polskich i psalterzach czeskich, a występuje on w polszczyźnie rzadko lub użyty został w nietypowym dla polszczyzny znaczeniu. W odniesieniu do słownictwa badanego zabytku nicodzowne również wydaje się oddzielenie tego, co w *Psalterzu krakowskim* pochodzi z polskiej tradycji psalterzowej od tego, co mogłoby zostać zaczerpnięte bezpośrednio z wzorów czeskich. Jeśli zatem tłumaczenie obecne w *Psalterzu krakowskim* zbieżne jest zarówno z wersją występującą w którymś z psalterzy czeskich, jak i z wersją floriańską lub puławską (przy założeniu tej samej lokalizacji w tekście psalterza), to przyjmujemy wówczas jako bardziej prawdopodobną zależność od tradycji polskiej, a nie czeskiej.

Świadectwa bezpośrednich, tj. niezależnych od przekładów floriańskiego i puławskiego, wpływów czeskich są w badanym zabytku nieliczne. Nie stwierdzono takich wpływów w nazwach realiów świata zwierzęcego i roślinnego, mimo iż w dotychczasowych badaniach słownictwa psalterzowo-biblijnego sygnalizowano zależność tłumaczeń polskich od czeskich właśnie

¹⁴ Por. J. Siatkowski, *O cerkiewizmach w najstarszej polskiej terminologii chrześcijańskiej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego” 1982, Slawistyka 3, s. 96–103.

¹⁵ W *Psalterzu floriańskim* *ofiara* notowana jest częściej w postaci nieprzegłoszonej *ofiera*. Zarówno w Fl, jak i w Puł rejestrujemy również nieprzegłoszoną postać *obieta*.

w zakresie sposobów przekładania nazw realiów¹⁶. Co więcej – w badanym zabytku obserwujemy nawet odchodzenie od inspirowanych lub zbieżnych z wzorami czeskimi wersji tłumaczeniowych reprezentowanych przez przekłady floriański i puławski. I tak na przykład Fl i Puł mają zgodnie z psalterzami czeskimi *gawronowy* jako ekwiwalent łac. *corvorum*, *Psalterz krakowski* tłumaczy *corvorum* jako *krukowy*; łac. *vermis* Fl i Puł przekładają jak w psalterzach czeskich jako *czyrw*, krakowski ma w analogicznym miejscu *chrobak*.

Nie stwierdzono również bezpośredniego przejmowania tłumaczeniowych wersji czeskich w glosach zabytku krakowskiego, mimo iż w dotychczasowych badaniach zjawiska glosowania wskazywano na pomocnicze posługiwanie się wzorami czeskimi jako jedną z przyczyn obecności glos w tekstach polskich przekładów¹⁷. Wyrazy obecne w szeregach powstałych w wyniku glosowania tekstu, wykazujące zbieżność z mającymi tę samą lokalizację wersjami czeskimi, są dobrze znane polszczyźnie literackiej (np. *niesprawiedliwy*, *niesprawiedliwość*, *złościwy*, *słóżyć*). Z kolei wyraz *spowiedź* użyty w nietypowym dla polszczyzny znaczeniu ‘chwała, wysławianie, gloszenie chwały’, co do którego można by podejrzewać wpływ czeski, ma w tym samym miejscu poświadczenie z *Psalterza floriańskiego*; zgodnie zatem z przyjętymi w tej pracy kryteriami uznajemy go za przejaw zależności od psalterza polskiego, a nie od przekładów czeskich. Opisując relacje między psalterzami czeskimi, polskimi rękopiśmiennymi oraz *Psalterzem krakowskim*, odnotowujemy również wycofanie przez naszego tłumacza bohemizmu *kazany* obecnego w Fl i Puł w znaczeniu ‘compositus’ (tłumacz nasz zastępuje go szeregiem *przyprawiony*, *słożony*). Jedyne *plód* jako odpowiednik łac. *semen* w znaczeniu ‘ród, plemię, potomstwo’ mógł zostać użyty jako glosa pod wpływem wzoru czeskiego (tak samo zlokalizowany *plód* ma *Psalterz klementyński*, podczas gdy psalterze floriański i puławski przekładają *semen* jako *siemię*). Podejrzenie wpływu czeskiego potwierdzałaby stosunkowo niska frekwencja leksemu *plód* ‘plemię, pokolenie’ w *Słowniku staropolskim*. Pomocy w czeskich przekładach szukał zapewne tłumacz krakowski, unikając wprowadzenia archaicznego *siemienia* (tylko raz *siemię Abramowo* w Ps. 104,6), a mając jeszcze do dyspozycji neosemantyzm *nasienie* (pierwotne znaczenie ‘ziarno’; tylko w tym znaczeniu w Fl i Puł 125,7; zaledwie 4 razy notuje *nasienie* ‘potomstwo, plemię’ Sstp).

Nieliczne tekstowe zapożyczenia z czeskich psalterzy ujawniła analiza synonimiki *Psalterza krakowskiego*. Ten kierunek poszukiwań zależności od

¹⁶ Por. I. K wilecka, *Ze studiów nad staropolskimi przekładami Biblii. Problem tłumaczenia realiów biblijnych. I Świat zwierzęcy w Starym Testamencie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1971, 10, s. 88 oraz ead., *Średniowieczna Biblia...*, s. 80.

¹⁷ M. Cybulski, *Geneza glos Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1985, 31, s. 5–17.

wzorów czeskich również inspirowany był wcześniejszymi badaniami słownictwa psalterzowego, w wyniku których ustalono fakt przejmowania częściowo lub w całości synonimiki z psalterzy czeskich do przekładu floriańskiego (w mniejszym stopniu także do przekładu puławskiego)¹⁸. Zapożyczeniem tekstowym jest połączenie *plod brzucha* alternujące z wyrażeniem *owoc żywota* jako ekwiwalent łac. *fructus ventris*. *Plod brzucha* nie występuje u polskich poprzedników *Psalterza krakowskiego* (Fl i Puł tłumaczą łac. *fructus ventris* jako *owoc brzucha*), odnotowujemy go natomiast w obudwu psalterzach czeskich. Obcość połączenia *plod brzucha* – w stosunku do znanego z *Pozdrowienia anielskiego owocu żywota* – odczuwana była zapewne przez tłumaczy renesansowych, skoro ani Leopolita, ani Wujek nie powtórzyli wariantu *plod brzucha* za przekładem krakowskim. Bezpośrednią zbieżność tekstową z czeskim *Psalterzem klementyńskim* wykazuje również wyraz *świadectwo*, wprowadzony przez tłumacza krakowskiego jako jeden z wariantywnych ekwiwalentów łac. *testamentum*.

Na tych nielicznych przykładach wyczerpują się bezpośrednie zależności między *Psalterzem krakowskim* a psalterzami czeskimi. Zdecydowanie więcej można by wskazać wpływów pośrednich, dla których medium były przekłady floriański i puławski. Wpływy takie nie mogą jednak dowodzić faktu opierania się przez tłumacza krakowskiego na wzorach czeskich; świadczą jedynie o wzorowaniu się na istniejących przekładach polskich i o ciągłości polskiej tradycji psalterzowej. Przykładów pośrednich zależności od wzorów czeskich dostarcza zwłaszcza analiza źródeł i funkcjonowania synonimiki w przekładzie krakowskim. Wykazała ona, iż większość wariantywnych ekwiwalentów, wykazujących zróżnicowanie uzależnione od kontekstu wypowiedzi, w *Psalterzu krakowskim*, a także w poprzedzających go przekładach floriańskim i puławskim wywodzi się z tradycji czeskiej, np.: *altitudo* – wysokość // głębokość, *gens* – lud // nieprzyjaciół, *limus* – błoto // proch, *cor* – serce // struna.

Przekład *Psalterza krakowskiego* potwierdza więc ostatnio sformułowane wnioski dotyczące wpływu wzorów czeskich na pierwszy polski przekład psalterza. Badacze *Psalterza floriańskiego* stwierdzają mianowicie, iż przece-niano dotychczas rolę czeskich translacji w kształtowaniu języka polskich przekładów¹⁹: „Bohemizmy stanowią [...] złożone wyrażenie widoczne, jednak niezbyt wielkie. Nasycenie wyrazami czeskimi nawet w Fl BC jest mniejsze niż można by oczekiwać, biorąc zwłaszcza pod uwagę, że obydwie psalterze [tzn. Fl i Puł] powstały w okresie, gdy oddziaływanie czeszczyzny się

¹⁸ M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa psalterzowego w XV wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1992, 37, s. 21–23, 30.

¹⁹ M. Kamińska, *O różnicach leksykalnych między Psalterzem floriańskim a Psalterzem puławskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1995, 40, s. 167; M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego...*, s. 63–64.

nasilało. XV-wieczne przekłady psalterza są przede wszystkim dziełem Polaków-tłumaczy. Udział czeskiej tradycji psalterzowej, choć niewątpliwy i ważny, nie był decydujący”²⁰.

Podsumowując zagadnienie stosunku *Psalterza krakowskiego* wobec wzorów czeskich, stwierdzić należy, iż jego tłumacz niewątpliwie posługiwał się pomocniczo czeskimi translacjami. Korzystał z nich jednak w sposób krytyczny, a nie niewolniczy, o czym świadczy chociażby usuwanie obcych polszczyźnie bohemizmów obecnych w przekładach polskich poprzedników (*casus: kazany*). Psalterze czeskie stanowiły po prostu część warsztatu translacyjnego tłumacza.

²⁰ M. Cybulski, *O roli wzoru czeskiego...*, s. 30–31.

Wykaz skrótów

Wydawnictwa źródłowe

- Fl – *Psalterz floriański łacińsko-polsko-niemiecki*, wyd. R. Ganszyniec, W. Taszycki, S. Kubica, Lwów 1938.
- Kr – *Psalterz albo kościelne śpiewanie króla Dawida...*, wyd. Wietor 1932, fotokopia egzemplarza Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (sygn. cim. 907)
- KZ – *Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*, wyd. S. Urbańczyk i V. Kyas, cz. 1. Warszawa 1965.
- Leop – *Biblia Leopoldy*, wyd. 1561, egzemplarz ze zbiorów MBP im. J. Piłsudskiego w Łodzi (sygn. XVI/122).
- Vlg – *Biblia sacra. Iuxta vulgatae versionem*, wyd. 2, Stuttgart 1975.
- MW – *Modlitwy Wacława*, wyd. L. Malinowski, Kraków 1887.
- Wuj – *Psalterz Dawidów w przekładzie ks. J. Wujka z 1594 r., transkrypcja, słowo wstępne i komentarz J. Frankowski*, Warszawa 1993.
- Puł – *Psalterz puławski*, wyd. S. Słoński, Warszawa 1916.
- Kl – *Žaltář Klementinský*, wyd. A. Patera, Praha 1890.
- Pd – *Žaltář Podiehradský*, wyd. A. Patera, Praha 1899.

Kantyki

- KA – *Pieśń I w Krolewskich Księgach 2*; tzw. kantyk Anny.
- KI₁ – *Pieśń Izajasza proroka z 12 capit.*; tzw. kantyk Izajasza.
- KI₂ – *Pieśń Izajasza proroka we 30 capit.*; tzw. kantyk Ezechiela.
- KM – *Pieśń w Ezodzie w 15 capit.*; tzw. kantyk Mojżesza.
- KTM – Kantyk trzech młodzieńców.
- KZ – Kantyk Zachariasza.
- OH – Oracja Habakuka.
- P – *Pieśń albo śpiewanie*.
- SA – Symbol św. Atanazego.
- TD – Te Deum.

Wydawnictwa leksykograficzne

- SEB – A. Brückner, *Słownik etymologiczny*, Kraków 1927.
 Mącz – J. Mączyński, *Lexicon latino-polonicum*, Królewiec 1564.
 SES – F. Sławski, *Słownik etymologiczny*, Kraków od 1957 r.
 SiXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, t. I–XVIII, Wrocław 1966–1990.
 Sstp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–IX, Wrocław 1953–1989.

Bibliografia

- Basaj M., Siatkowski J., *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1964–1966, 10–12; „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1967–1980, 6–19.
- Belcarzowa E., *O tzw. glosach w Biblii Leopolity*, [w:] *Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne*, red. M. Kucała i J. Reichan, Kraków 1992, s. 43–53.
- Belcarzowa E., *Niektóre osobliwości leksykalne Biblii tzw. Leopolity*, Wrocław 1989.
- Bieńkowska D., *Frazeologia w przekładzie Psalterza J. Wujka (1594)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1997, s. 5–42.
- Bieńkowska D., *O przeobrażeniach polskiego stylu biblijnego*, „Stylistyka” 1993, 2, s. 101–109.
- Bieńkowska D., *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech ewangelii)*, Łódź 1992.
- Bieńkowska D., *Szeregi wyrazowe w przekładzie Biblii Leopolity (z problemów kształtowania się synonimii staropolskiej)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 5–17.
- Bieńkowska D., Umińska-Tyła E., *Warianty sufiksalne w staropolskich i renesansowych przekładach psalterza*, „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 41–48.
- Brückner A., *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 1902, 34, s. 274–318.
- Brückner A., *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. II, *Pismo św. i apokryfy*, Warszawa 1903, t. 3. *Legends i modlitewniki*, Warszawa 1904.
- Brzegowy T., *„Miasto Boże” w psalmach*, Kraków 1989.
- Cybulski M., *Analiza statystyczna słownictwa piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 19–34.
- Cybulski M., *Bohemizmy leksykalne w piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego*, „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Linguistica 1990, 23, s. 51–64.
- Cybulski M., *Geneza glos Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1985, 31, s. 5–17.
- Cybulski M., *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988.
- Cybulski M., *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Składnia zdania pojedynczego*, Łódź 1993.
- Cybulski M., *Modlitwy Wacława a Psalterz*, [w:] *Tekst sakralny. Tekst inspirowany liturgią*, red. G. Habrajska, Łódź 1997, s. 107–113.
- Cybulski M., *O roli wzoru czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa psalterzowego w XV wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1992, 37, s. 17–31.
- Cybulski M., *Staropolskie przekłady psalterza*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1996, 41, z. 2.
- Dąbrowski E., *Wulgata w dziejach biblistyki i w dziejach kultury europejskiej*, [w:] *Sobór Watykański II a biblistyka katolicka*, Poznań 1967, s. 364–385.

- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, red. A. Kawecka-Gryczowa, t. I, Małopolska, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Wrocław 1983.
- Ehrlich E., *O liryce biblijnej*, „Znak” 1977, nr 274–276.
- Filipiak M., „Arka Przymierza” i „Namiot Spotkania” – najstarsza świątynia Starego Testamentu, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1972, s. 211–220.
- Frankowski J., *Egzegeza współczesna. Uwagi do poszczególnych psalmów*, [w:] *Psalterz Dawidów: w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1594 roku*, Warszawa 1993.
- Frankowski J., *Metafora w Biblii*, „Znak” 1981, nr 323, s. 253–267.
- Gębarowicz M., *Psalterz floriański i jego geneza*, Wrocław 1965.
- Górski K., *Zagadnienia słownictwa reformacji polskiej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, *Historia języka*, cz. 2, Warszawa 1957, s. 233–270.
- Grzegorzczuk R., *Pokora, pycha i pojęcia pokrewne*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, red. J. Bartmiński i M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 22–39.
- Guiraud P., *Zagadnienia i metody statystyki językoznawczej*, Warszawa 1966.
- Jodłowski S., *Staropolskie Biblie i Psalterze jako źródła do historii polskiej składni*, „Prace Filologiczne” 1931, 15, s. 232–240.
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań 1958.
- Kamińska M., *Charakterystyka ilościowa słownictwa w I części Psalterza floriańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, s. 43–55.
- Kamińska M., *Psalterz floriański. Monografia językowa*, cz. 1, *Ortografia. Fonetyka. Fleksja imion*, Łódź 1981.
- Kamińska M., *Psalterz floriański. Monografia językowa*, cz. 2, *Fleksja liczebników, zaimków, czasowników*, Łódź 1991.
- Kamińska M., *O różnicach leksykalnych między Psalterzem floriańskim a Psalterzem puławskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1995, 40, s. 153–167.
- Kamińska M., Cybulski M., *Indeks łacińsko-polski do Psalterza floriańskiego*, Warszawa 1995.
- Kamińska M., Cybulski M., Kowalska D., *Słownik polsko-łaciński do średniowiecznych psalterzy polskich. Wyrazy autosemantyczne*, Łódź 2000.
- Karplukówna M., *Staropolskie tłumaczenia Biblii jako źródło dla przyszłego Słownika polskiej terminologii religijnej*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. I, Łódź 1992, s. 95–103.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981.
- Klich E., *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927.
- Kossowska M., *Z dziejów polskiego stylu psalterzowego*, „Język Polski” 1962, 42, s. 135–148, 194–212.
- Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, t. I, Poznań 1968.
- Koziara S., *O Psalterzu z roku 1594 w przekładzie ks. J. Wujka – uwagi jubileuszowe*, „Język Polski” 1994, 74, s. 161–168.
- Koziara S., *Pojęcia wartościujące w polskich przekładach Psalterza*, Kraków 1993.
- Kowalewski M., *Mały słownik teologiczny*, Poznań 1980.
- Kuraszkiewicz W., *Badanie autorstwa tekstów anonimowych metodą statystyki językowej*, [w:] idem, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa 1986, s. 671–679.
- Kuraszkiewicz W., *Obfitość słownictwa w kilku dużych tekstach polskich*, [w:] idem, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa 1986, s. 715–729.
- Kuraszkiewicz W., *Pochodzenie polskiego języka literackiego w świetle wyników dialektologii historycznej*, Wrocław 1953.
- Kuraszkiewicz W., *Psalterz puławski nie pochodzi z drugiej połowy XV wieku*, „Poradnik Językowy” 1955, 3, s. 107–112.

- Kuraszkiewicz W., *Statystyczne badania słownictwa polskich tekstów XVI wieku* [w:] idem, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa 1986, s. 679–693.
- Kuryłowicz J., *Synonimika i kontekst w zeszycie próbnym Słownika polszczyzny XVI w.* [w:] idem, *Studia językoznawcze*, Warszawa 1987, s. 500–505.
- Kwilecka I., *Wstęp historycznoliteracki*, [w:] *Brulion przekładu pierwszych trzech ksiąg Biblii pióra Tomasza ze Zbrudzewa*. Z rękopisu opracowała i wydała I. Kwilecka, Wrocław 1971.
- Kwilecka I., *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1990, Folia Linguistica 23, s. 73–82.
- Kwilecka I., *Z badań nad staropolskim słownictwem biblijnym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1985, 23, s. 49–60.
- Kwilecka I., *Ze studiów nad staropolskimi przekładami Biblii. Problem tłumaczenia realiów biblijnych. 1. Świat zwierzęcy w Starym Testamencie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1971, 10, s. 59–89.
- Kwilecka I., *O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich)*, „Język Polski” 1978, 58, s. 87–98.
- Kwilecka I., *Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1979, 18, s. 209–231.
- Kyas V., *Propozycja wydania staroczeskich wzorców staropolskich zażytków biblijnych*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1958, 3, s. 46–55.
- Langkammer H. OFM, *Słownik biblijny*, Katowice 1990.
- Lisowski T., „Cerkiew” i „kościół” jako ‘ecclesia’ i ‘templum Christianorum’ w polszczyźnie XVI-wiecznej, [w:] *Język i chrześcijaństwo*, Lublin, 1993, s. 131–144.
- Lisowski T., Migdał J., *Leksemy osobliwe w miejscach słownikowo różnych Psalterza floriańskiego i puławskiego*, [w:] *Studia historycznojęzykowe* 1, red. M. Kucała i Z. Krążyńska, s. 101–112.
- Łach S., *Czy wyrazy ‘ani’ i ‘anaw’ są różnoznaczne czy jednoznaczne?*, [w:] *Księga psalmów. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Poznań 1990, s. 596–597.
- Łach S., *Biblijna terminologia na oznaczenie ofiar*, [w:] *Księga Kapłańska. Wstęp, przekład z oryginału, ekskursy*, Poznań 1970.
- Łach S., *Obraz człowieka sprawiedliwego w Psalterzu*, [w:] *Biblia – księga życia ludu Bożego*, s. 43–54.
- Łach S., *Polska terminologia na oznaczenie hebrajskich nazw ofiar*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1970, 17, s. 5–11.
- Łach S., *Rozwój ofiar w religii starotestamentowej*, „Sprawy Biblijne” 1970, z. 24.
- Łach S., *Terminy w psalmach na oznaczenie modlitwy*, [w:] *Księga psalmów. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Poznań 1990, s. 591–594.
- Łoś J., *Początki piśmiennictwa polskiego (przegląd zażytków językowych)*, Lwów–Warszawa–Kraków 1992.
- Makuchowska M., *O statusie języka religijnego*, [w:] *Systematyzacja pojęć w stylistyce*, red. S. Gajda, Opole 1992, s. 167–170.
- Makuchowska M., *Styl religijny*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1996, s. 449–473.
- Meller K., *Jakuba Lubelczyka Psalterz Dawida z r. 1558*, Poznań 1992.
- Minikowska T., *Czy pokora znaczy ‘uniżoność, uległość’?*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1985, Językoznawstwo 27, s. 105–139.
- Moszyńska D., *Morfologia zapożczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław 1975.
- Nadolski B., *Dookoła prac przekładowych w XVI wieku*, „Pamiętnik Literacki” 1952, 43, s. 475–487.
- Nitsch K., *Wardęga*, [w:] *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków 1948, s. 168–171.

- Nitsch K., *Robak (i gadzina)*, [w:] *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków 1948, s. 116–129.
- Ostrowska E., *Walka o piękne słowo psalterzowe*, [w:] eadem, *Z dziejów języka polskiego i jego piękna*, Kraków 1978, s. 290–336.
- Ostrowska E., *Rzeczowniki z przyrostkiem -ość w XVI wieku*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 303–503.
- Piekarski K., *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932.
- Plukis I., *Biblioteka Konrada Górskiego w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, [w:] *Konrada Górskiego świat literatury, teatru i języka*, red. W. Sawrycki i J. Speina, Toruń 1996, s. 21–26.
- Podręczna encyklopedia biblijna*, red. E. Dąbrowski, t. I–II, Poznań 1959.
- Praktyczny słownik biblijny*. Opracowanie zbiorowe katolickich i protestanckich teologów, red. A. Grabner-Haider. Przekład i opracowanie T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1994.
- Prochaska A., *Modlitewnik czy godzinki staropolskie?*, „Pamiętnik Literacki” 1915, 13, s. 50–51.
- Reczek J., *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 1968.
- Reczek S., *Staropolskie wyrazy przehytek, przyhytek i podobne*, „Język Polski” 1967, 47, s. 113–128.
- Reczek S., *Uwagi o staropolskim języku literackim od średniowiecza do renesansu (na podstawie przekładów Psalterza)*, „Kwartalnik Opolski” 1955, 1, s. 135–155.
- Rospond S., *Język renesansu a średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1960, s. 61–181.
- Rospond S., *Studia nad językiem polskim XVI wieku*, Wrocław 1949.
- Selimski L., *Staropolskie zgłoba > złoba*, „Slavia Occidentalis” 1977, 34, s. 101–107.
- Sławski F., *Polskie skromny*, „Język Polski” 1946, 26, s. 71–76.
- Słownik literatury staropolskiej*, red. T. Michałowska, Wrocław 1990.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. M. Plezia, t. I–VII, Warszawa 1959–1989.
- Słuszkiewicz E., *Smok*, „Język Polski” 1958, 38, s. 211–214.
- Smereka W., *Biblijstka polska (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II, cz. 1, Lublin 1975, s. 232–243.
- Spólnik A., *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990.
- Stachowiak L., *Modlitwa w Piśmie świętym*, „Ateneum Kapłańskie” 1963, 66, s. 299–309.
- Staszewska Z., *Język Modlitw Wacława. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1997.
- Strutyński J., *Polskie nazwy ptaków krajowych*, Wrocław 1972.
- Szłoser J., *O zanikaniu wyrazów staropolskich (na przykładzie wybranych rzeczowników)*, „Studia Polonistyczne” 1978, 6, s. 161–165.
- Szwejkowska H., *Książka drukowana XV–XVIII w. Zarys historyczny*, Wrocław 1983.
- Szydlowska-Ceglowska B., *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław 1977.
- Taszycki W., *Czas i miejsce powstania Psalterza puławskiego*, „Poradnik Językowy” 1954, s. 8–17.
- Tokarski R., *Mechanizmy polisemii: metafora i metonimia*, [w:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, red. T. Skubalanka, Wrocław 1988, s. 55–72.
- Tronina A., *Psalmi „eucharystyczne”: dzisiaj*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1988, 41, s. 286–299.
- Tronina A., *Teologia psalmów*, Lublin 1995.
- Urbańczyk S., *Polskie skromny*, „Język Polski” 1946, 26, s. 5–11.
- Urbańczyk S., *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*, cz. 1, *Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma świętego*, Kraków 1946.
- Wielgus S., *Badania nad Biblią w średniowieczu*, Lublin 1990.
- Wierusz Kowalski J., *Język a kult. Funkcja i struktura języka sakralnego*, Warszawa 1973.

- Wojtak M., *O początkach stylu religijnego w polszczyźnie*, „Stylistyka” 1992, 1, s. 90–97.
- Woźniak E., *Cechy charakterystyczne polskiego tłumaczenia Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1996, 41, s. 77–96.
- Woźniak E., *Charakterystyka ilościowa słownictwa Psalterza krakowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1997, 42, s. 229–250.
- Woźniak E., *Fleksja nazw własnych w Psalterzu krakowskim (na tle innych staropolskich przekładów Księgi psalmów)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1994, 39, 109–146.
- Woźniak E., *O niektórych cechach języka Psalterza krakowskiego (1532)*, [w:] *W kręgu Pism Papieża i innych biblijnych*, Łódź 1997, s. 125–132.
- Woźniak E., *Psalterzowe „argumenty” Wujka na tle porównawczym*, [w:] *Ludzie i idee. Pułtuskie Kolegium Jezuickie*, red. J. Z. Lichański, Warszawa–Pułusk (brw).
- Woźniak E., *Z badań nad polskim słownictwem psalterzowym. Nazwy zwierząt i roślin w Psalterzu krakowskim*, [w:] *Biblia w kulturze*, Słupsk 1996, s. 253–272.
- Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, red. J. Frankowski, t. VII, *Pieśni Izraela*, Warszawa 1988.
- Wróbel H., *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach” 1962, Prace Katedry Języka Polskiego 2, s. 105–137.
- Wstęp do Starego Testamentu*, red. ks. L. Stachowiak, Poznań 1990.
- Wydra W., *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992.
- Zierhoffer K., *Uwagi o historii i geografii nazw lydky, szpaka, pluskwy i ścieżki w językach słowiańskich*, „Z polskich studiów slawistycznych” 1958, 2, s. 199–213.

Publikacja ta jest skróconą wersją rozprawy doktorskiej napisanej w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Bieńkowskiej. Dysertację recenzowali i opiniowali do druku prof. dr hab. Maria Kamińska i prof. dr hab. Zenon Leszczyński. Do starań nad wydaniem pracy o *Psalterzu krakowskim* zachęcał autorkę również Pan Profesor Franciszek Sławski – zarówno w prywatnym liście, jak i na łamach „Języka Polskiego” (LXXX, z. 3–4, s. 283–284).

W ostatnich latach dawało się odczuć wzmożone zainteresowanie dawnymi i współczesnymi przekładami biblijnymi w różnych środowiskach naukowych, a także zauważyć znaczne ożywienie studiów nad językiem Biblii. Nasze opracowanie odzwierciedla stan badań i wiedzy o translacjach biblijnych i polszczyźnie psalterzowej z roku 1977, czyli roku ukończenia dysertacji. Zaktualizowałam jedynie dane bibliograficzne pozycji, które udostępniono mi w postaci maszynopisu, a które ukazały się już drukiem.

W 1999 r. wydano w Krakowie reprint *Psalterza krakowskiego*. Stanowił on dar środowiska akademickiego w Toruniu dla Papieża Jana Pawła II w czasie Jego wizyty na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika.